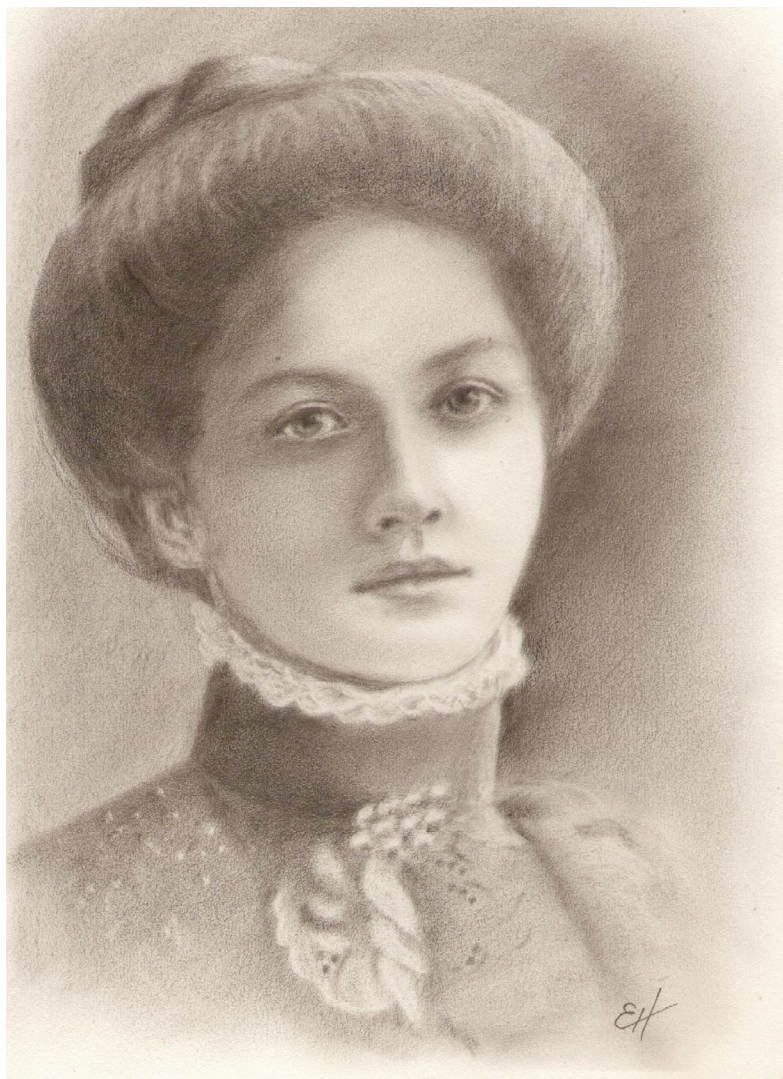

Вера Навицкая
Бескляпотныя
гады

Вера Навіцкая

(1873? - пасля 1915)

Ілюстрацыйны партрэт Алены Несцеравай

В.С. Навіцкая

Бесклапотныя гады́

**ЭР “Пружмень”
Ліда
2026**

В.С. Навіцкая. Бесклапотныя гады. Пераклад на беларускую мову С. Судніка - Ліда: ЭР “Пружмень”, 2026 - 120 с.

Рэдактар: Станіслаў Суднік.

Вокладка: Кацярына Сандакова.

Частка I

Старыя сябры. Новыя ўражанні

Нарэшце, нарэшце вось я зноў убачыла ўсе гэтыя вясёлыя, дарагія мордачкі, кожны мілы памятны закуточак! Жарт сказаць: чатыры гады, цэлыя чатыры доўгія-даўжэзныя гады прайшлі з дня майго ад'езду адгэтуль, а, тым часам, увесь час так і цягнула мяне назад, нібы кавалачак сябе самой я тут забыла; ледзь дачакалася. А тата яшчэ: "Пачакайце, разам паедзем, кватэру перш уладкуем". Як бы не так! Нябось, калі з Пецярбурга трэба было з'язджаць, у пяць дзён нас страсянулі, а як назад: "Пачакайце!" Не, татусенька, ужо гэта "ах пакіньце!".

Яшчэ ў Лузе прыбралася я ў капялюш і жакетку, як ні пераконвала мяне матуля, што рана. Ведаю, што рана, у тым вось і ўся бяда, таму вось і хочацца ашукаць сябе, скараціць час: калі апрануты, здаецца, што вось-вось і пад'язджаеш. А як пачалі мы набліжацца да платформы, як укаціў цягнік, грукаючы, пад цёмныя станцыйныя скляпенні, сэрца маё хутка-хутка забілася, і ўсярэдзіне сапраўды радасна штосьці заскакала.

Селі на рамізнiка. Хоць у той частцы горада вуліцы і мала-знаёмыя, але, усё адно, адна свядомасць, што гэта зноў наша, пецярбургскае, што кожная конка, карэта, крама быццам трошкі і мае: захачу, сяду і паеду, захачу зайду, куплю што-небудзь, - што сама я таксама тутэйшая, не чужая, не выпадкова прышлая, адно гэта прыводзіць мяне ў захапленне. Дурное, можа быць, але на душы светла так, радасна, весела!..

У восем гадзін мы прыехалі, а ў адзінаццаць я ўжо ўпрасіла матулю адвесці мяне ў той жа дзень у гімназію. Чакаць яшчэ суткі,

цэлыя дваццаць чатыры гадзіны! Не, гэта ніякага чалавечага цяр-
пення не можа хапіць!.. І добрая мамуся, нягледзячы на страшны
галаўны боль, павяла-такі мяне.

Не ведаю, як не выскачыла ці не лопнула у мяне сэрца, так
гучна стукала яно, калі мы злазілі з дрожак каля пад'езда гімназіі.
Раптам там усярэдзіне што-небудзь змянілася? Раптам усё пера-
фарбавалі, перарабілі?.. І так страшна, так шкада і нават балюча
падумаць пра гэта.

Бяромся за ручку дзвярэй, і адразу мне робіцца бясконца
весела: іх расчыняе Андрэй, той самы тоўсты Андрэй, якога калісьці
паклікала Яўгенія Васільеўна на барацьбу з чорнымі прусакамі-
пачварамі*. Ён, вядома, не пазнае мяне, але гэта ўсё адно, я сама
рада бачыць ізноў яго знаёмую, круглую фізіяномію. Гляджу вакол.
Усё на старых месцах: і стол, і скрыня з урокамі для адсутных, і
вешалкі.

Ідзем у канцылярыю. Мамуся дарэмна лямантуе: "Цішэй!" -
я лячу стралой. Амаль каля самых дзвярэй стаіць начальніца.
Сукенка на ёй такая ж валошкавая, твар такі ж васковы; зрэшты,
ёсць у ёй і змена: перш яна прамаўляла толькі адну-адзіную фразу:
"Mesdames, не пераплятайцеся". Але за гэты час яна, відавочна,
зрабіла велічэзныя поспехі: зараз, аказваецца, яна і іншыя словы
кажа, вельмі жыва і ласкава працягваючы матулі руку.

Але ветлай, усмешлівай фізіяноміі мілага Сяргея Уладзі-
міравіча не відаць**. Хоць і ведаю я, што зараз іншы інспектар,
але без яго здаецца неяк няўтульна і пуста. Зараз на яго звычай-
ным месцы стаіць маленькі, зусім круглы спадар, у круглых жа,
тоўстых акулярах, праз якія глядзяць круглыя, выпуклыя карыя
вочы, пільна так глядзяць; добрыя вочы, сумленныя, перад якімі не
зманіш. Галава ў яго, як кавунчык, пасярэдзіне прыстойная лысінка,
а вакол густая апушка з сілаватых кудзерак. Лапкі кароценькія, і
трымае ён іх, вывернуўшы трохі далоні назад - ні даць, ні ўзяць,
самаварчык з ручкамі. Размаўляе ён з нейкай незнаёмай мне
класнай дамай, хутка-хутка гаворыць, а сам так увесё і рухаецца, -
рухавенькі, відаць.

Я і тут хутка аглядаюся. Усё, усё на сваім месцы, нават ма-

* Гл. "Вясёлыя будні. З успамінаў гімназісткі" таго ж аўтара.

** Там жа.

люсенькая, зусім гладзенькая рудая сукеначка боўтаецца ўсё на тым жа кручку: гэта мадэль таго фасону, які належыць насіць, але якога ніводная вучаніца не носіць, таму што вельмі яна аблізаная і брыдка.

Сіняя дзяўчына збіраецца сыходзіць, але яшчэ калупаецца ў шафе; начальніца падклікае самаварчыка, якога заве Андрэем Карлавічам, і тлумачыць яму, адкуль я ўзялася.

- Выдатна, вельмі "арашо", - кажа ён. - Цяпер вас і ў клас звядзём... Калі ласка, папрасіце сюды класную даму другі Б, - кажа ён "сіняўцы", якая скончыла мацаць на паліцах. - Зрэшты, я сам...

Ледзь паспела я азірнуцца, як ён, кіўнуўшы матулі, шарыкам пакаціўся ўгару па ўсходах. Я за ім. А зверху насустрач ідзе наш ліліпуцік - Шарлота Карлаўна*. Убачыла я яе, і ад нечага мне зноў так весела-весела зрабілася.

- Дабры дзень, Шарлота Карлаўна! - гучна так, гулка, ледзь не на ўсю гімназію, абвясціла я.

Яна перш прыжмурылася, потым са здзіўленнем зазірнула мне блізка-блізка ў твар (дзіва што, як не здзівіцца, бо яе, бедную, не распесцілі такімі бурнымі прывітаннямі!), кінула і пайшла далей, усё па-ранейшаму размахваючы сваімі бясконцымі рукамі.

Уваходзім у сярэдні калідор. Дзверы крайняга класа адчыняюцца, на парозе я бачу высокую стройную постаць.

- Юлія Рыгораўна! - гучна, радасна ўсклікваю я і, забыўшыся пра свайго спадарожніка, пра тое, што я, да некаторай ступені, парушаю грамадскую цішыню, кідаюся да сваёй улюбёнкі з працягнутымі рукамі.

Яна пільна глядзіць на мяне.

- Ды гэта ж наш "прусачок"! - пазнае яна нарэшце. - Якімі лёсамі? Ну, дабрыдзень! - і сама працягвае мне рукі. Я моцна, моцна абдымаю яе, а ў горле у мяне штосьці сціскаецца.

- А Андрэй Карлавіч чакае вас, - праз хвіліну кажа яна, - ідзіце хутчэй, яшчэ ўбачымся.

Праўда... Вось скандал! Я пра яго і забылася. Ён нічога, глядзіць сур'ёзна, не ўсміхаецца, але вочы добрыя, разумныя, добрыя вочы.

* Гл. "Вясёлыя будні. З успамінаў гімназісткі".

- Што, радыя старых знаёмых бачыць? - пытае,
- Ужо так радая, так радая!
- Бачу, бачу! Ну, уваходзьце!

Сэрца маё зноў радасна стукае. Вось цяпер атрымаецца тая неспадзеўка, якую я рыхтавала ўсім сваім нечаканым з'яўленнем.

Мой праваднік укочваецца ў клас, я за ім.

Але што гэта? Замест смяшлівых вішнёвых вачэй і кароценькай насулі мілай "Жанюрачкі" * насустрач нам падымаецца плоская лагодная фізіяномія на даволі высокім, чуць-чуць крывабокім тулаве. Сэрца у мяне так і ўпала, зрэшты, на адну толькі хвіліну, таму што вакол з усіх бакоў забыкалі:

- Муся!

- Старабельская!

- Стрыгунчык! - раптам гулка так, на ўвесь клас разнёсся добра знаёмы мне ўсклік, які, няма сумневу, па сіле і моцы толькі ад Шуркі Цішалавай і мог зыходзіць.

Я кручуся ва ўсе бакі, фізіяномія мая радасна расплываецца, але я яшчэ нікога не адрозніваю: вакол мяне ўсе нейкія доўгія, вялікія дзяўчаты, з прычоскамі, бантамі, кокамі. За настаўніцкім столікам высокая постаць у відмундзіры з немаладым хітраватамілым тварам, з цэлай шапкай кароценькіх, лямцавага колеру і гатунку, павойных валасоў.

- Qui est donc cette petite demoiselle dont on manifeste si joyeusement l'arrivée? (Хто ж гэта маленькая спадарычня, прыход якой выклікае такія радасныя маніфестацыі?) - асвядомліваецца ён.

Нейкая пухнатая каштанавая галоўка, з закручанай на патыліцы тоўстай касой, прыўздымаецца і штосьці тлумачыць яму.

Ды гэта ж Люба, мая мілая "японачка"!

- C'est qu'on n'est pas fechu de la revoir, cette petite demoiselle! (Як быццам вы не вельмі незадаволеныя бачыць яе, гэтую маленькую спадарычню!) - ізноў кажа француз.

Мяне саджаюць на найбліжэйшую пустую лаўку, а Андрэй Карлавіч, пашаптаўшыся з класнай дамай, выкочваецца з класа, хутка-хутка ківаючы ўсім сваім кавунчыкам.

Француз выклікае вучаніц перакладаць новы ўрок, а я тым часам разглядаю ўсе ўсмяшлівыя тварыкі, якія павярнуліся ў мой

* Гл. "Вясёлыя будні. З успамінаў гімназісткі".

бок. Вось зіхацяць здалёк белыя зубы Шуркі, і мордачка яе, усё такая ж татарская, усё такая ж вясёлая, усміхаецца мне. Вось залаціста-бландыністая галоўка з нядоўгімі, да плячэй, валасамі і ружовы, сапраўды крымскі яблычак, чучь-чучь бліскучы тварык майго мілага "Паўштофіка" *; і зараз, яна яшчэ, мабыць, на цэлы не пацягне. Вось... Але француз перарывае мае далейшыя адкрыцці.

- Mais c'est une petite ruvolutionnaire que cette petite demoiselle! Voilu qu'une anarchie complxte s'installe dans mon auditoire, onme veut plus ni me voir, ni m'untendre. Voyons, mademoiselle... mademoiselle... (Ды гэта ж сапраўдная рэвалюцыянерка, гэтая маленькая дзяўчына. Поўная анархія запанавала ў маёй аўдыторыі, ніхто не жадае больш ні бачыць, ні чучь мяне. Калі ласка, мадэмуазель, мадэмуазель...)

- Starobelsky - падказвае хтосьці.

- Eh bien, mademoiselle Starobelsky, voulez-vous bien avoir la bontu de traduire ce petit morceau-lu au moins on pourra lugititement vous regarder et vous ucouter. (Дык вось, мадэмуазель Старабельская, ці не будзеце вы так ласкавыя перакласці гэты кавалачак, прынамсі, тады можна будзе на законнай падставе глядзець на вас і слухаць вас) - і твар яго хітра і лагодна ўсміхаецца.

Я перакладаю яму пра нейкую дзяўчыну, якая штосьці ўспамінала і разбірала сушаныя кветкі.

- Trxs bien, mademoiselle. Voilu encore un petit astre qui s'Uluxe u notre horizon. J'approuve parfaitement la joie de vos amies. (Выдатна. Вось яшчэ маленькая зорачка ўзыходзіць на нашым гарызонце. Цалкам спагадаю радасці ваших сябровак). - Я трошкі чырванею; мне прыемная яго пахвала, але яшчэ прыемней пачуць дабратворны званок, дзякуючы якому я цяпер, у гэтую хвілінку, змагу абняць і расцалаваць усе гэтыя мілыя, ветлыя, любыя мордачкі.

На перапынку мы толькі гэта і рабілі, зрэшты, яшчэ ахкалі, вохкалі, дзівіліся змене, якая адбылася, асабліва я, таму што ўсе яны да непрыстойнасці павырасталі. Ізноў я аказалася ў класе самай маленькай. Многіх не далічваюся, але тых не шкада, а мае ўлюбёнкі, уся наша мілая, цёплая кампанія, усе ў наяўнасці.

За наступным урокам адбылася мая сустрэча з нашым добрым бацюшкам. Ледзь паспеў ён увайсці, як позірк яго мімаволі

* Гл. "Вясёлыя будні. З успамінаў гімназісткі".

ўпаў на першую лаўку, куды ўжо гасцінна прытулілі мяне. Сеў, павярнуўся ў мой бок і глядзіць, пільна так глядзіць.

- Штосьці дзяўчына гэтая мне балюча знаёмай падаецца, - кажа ён.

Я ўстаю.

- Ды няўжо ж, бацюшка, вы мяне не пазнаяце? - пытаю.

Ізноў глядзіць.

- Як не пазнаю, гэта значыць нават зусім пазнаў. Бо гэта наша чарнакудрая Мусенька. А вырасла, шмат вырасла, толькі ўсё ж яшчэ "малым залатніком"* засталася. Ну, якімі ж лёсамі да нас вас назад занесла?

Я тлумачу.

- Гэта добра, добра. Ну, а што, бацюшка вось таго, зусім як грыб стары зрабіўся, а?

Усе вядома рагочуць, не адстаю і я.

- Не, бацюшка, які вы грыб, вы зусім, зусім малады і нават вельмі мала змяніліся, - пратэстую я, - толькі вось схуднелі і, сапраўды... Вы таксама, як быццам, трохі падраслі.

- Старабельская! - раптам раздаецца за маёй спіной поўны гневу і абурэнні голас, - Старабельская!

Я мімаволі аглядваюся. Уся лагодная фізіяномія нашай класнай дамы ператварылася ў адно сущэльнае чырвонае-най-чырвонае абурэнне. Спрытна, што і казаць, не прабыла і дзвюх гадзін у гімназіі, як ужо ўганаравалася пахвальнай заўвагай! Cela promet! (Гэта абяцае!) Зрэшты, бо я за свае вольныя выказванні не раз ужо цярпела.

Увесь наступны перапынак, аж да пачала ўроку, дзяўчаты мае наперабой сыпалі мне, як з мяшка, навіны; асабліва стараліся Шура і Паўштофік, так ракой і разліваюцца; раптам... - што за штука? - у абедзвюх быццам нешта папярок горла стала, запнуліся і пачынаюць навыперадкі чырванець. Нічога не разумею. Аглядаюся - вакол мяне трыццаць мухамораў: шчокі, вушы, ледзь не валасы, усё чырванее ў тую хвіліну, як у дзвях з'яўляецца высокі, хударлявы, стройны шатэн - руская славеснасць. Ён ветліва кланяецца і сядзе. Памаленьку ўсе шчокі і вушы прымаюць амаль звычайны колер.

* Гл. "Вясёлыя будні. З успамінаў гімназісткі".

- Папрашу спадарычню Сахараву быць ласкавай адказаць новы ўрок.

Шчокі Сахаравай паўторна ўспыхваюць. Яна падыходзіць да стала, няскладна і захлынаючыся лапача штосьці недарэчнае. Я гляджу на настаўніка і злююся. Вось праціўная мумія. Твар нібы каменны; вялікія блакітныя, халодныя вочы абыякава, чупь-чупь пагардліва глядзяць перад сабой, нібы слізгаючы над галовамі; здаецца, што ён глядзіць і нікога не бачыць, не хоча заўважаць. Гадасць! Адказ Сахаравай ён толькі зрэдку перабівае словамі: "Няўжо? Вось як!" - Праўда, пляце яна глупства, але гэта не значыць, што яму можна здэкавацца над ёй: стаў шасцёрку і супакойся. Зрэшты, ён так і робіць.

- Дзякую вам, - лёгкім паклонам ён адпускае яе. У журнале красуецца вытанчанае шэсць.

Ах! праціўны! Яшчэ адважваецца дзякаваць! Ну, ужо з кімкім, але з гэтым наймілым спадаром мы пэўна будзем ворагамі.

Але хай, хай будзе, што будзе, а пакуль я такая рада, такая бясконца шчаслівая, што я зноў тут, у Пецярбургу, у нашай мілай роднай гімназіі. Яшчэ і сутак няма, як мы прыехалі, а ўжо колькі радасці, колькі цудоўных уражанняў, а наперадзе яшчэ больш, яшчэ так шмат-шмат добрага, светлага.

Спаць, хутчэй спаць! Галава баліць, вочы зліпаюцца...

Частка II

"Клёпка". "Картка". "Жаўток без сэрца і душы". "Яўген Барбароса"

Вось мы, нарэшце, у поўным складзе, прыехаў апошні транспарт: тата, кухарка і Ральф*. Зараз усе "ўмясцях", як кажа гэтая самая кухарка Адэля.

Мой вушасцік, верны сваёй заўсёднай дапытлівасці, панёсся аглядаць і абчыхваць усю кватэру і пасля самага стараннага даследавання, мабыць, памяшканнем застаўся задаволены. Не абмінуўшы ніводнага акна, ён пабываў на ўсіх падваконніках, з незвычайнай сур'ёзнасцю зазіраючы ўніз на вуліцу, быццам жа-

* Гл. "Вясёлыя будні. З успамінаў гімназісткі".

даючы зрабіць сабе справаздачу пра вышыню нашага памяшкання. Мабыць, гэта магло б навесці на думку пра яго жаданне адважыцца на самагубства праз выкідванне з трэцяга паверху, але ўсё ж наступны яго настрой даказаў, што ён далёкі ад такога змрочнага рашэння. Хоць ён зараз ужо не маленькі, а асоба сярэдніх гадоў, але норава ўсё такога ж вясёлага, і жывём мы з ім па-ранейшаму душа ў душу.

На наступны ж дзень пасля свайго прыезду пачалі мы з мамусяй калясіць па ўсіх родных і знаёмых. Усюды неспадзеўкі, усюды ахі, охі здзіўлення.

Усе Снежыны* (сам сам, акрамя monsieur і madame) абуральна павырасталі, а Саша меў нахабства перагнаць мяне ледзь не на паўгалавы. Акрамя таго змяніўся і ўсё яго вонкавы выгляд, дзякуючы кадэцкаму мундзіру. Люба глядзіць спадарычней, але ўсё ж японачкай; вышмільная, поўная, стройная і грацыёзная. Усё гэта я прыблізна магла б яшчэ ўявіць сабе, але у цёці Лідушы...

Тэлефануем. Уваходзім. Моцна-моцна цалуемся. Раптам, нешта неўзаметку ўкацілася і тузае мяне за спадніцу. Гляджу, чароўная бурбалка, з гладкімі, светла-каштанавымі валосікамі, з цудоўнымі шэрымі, сур'ёзнымі вачанятамі, ружовы, тоўстенькі.

- Маму Мусю паглядзець хачу.

- Ах ты, маё золатца! - Пакуль я яго цалую і абдымаю раз пяцьсот, ён пільна-пільна, з вока не спускаючы, глядзіць на мяне і раптам даволі бесцырымонна тыкае мяне пальцам у лоб.

- У цябе чорны світанак, а у Тані белы, - глыбакадумна заяўляе ён.

- Які такі світанак?

- А вось як у Божачак на малюначках...

Але тым часам я бачу каплюшку Таню, якая стаіць у дзвярах і трымаецца за няніну руку, і адразу разумею, пра які світанак казаў Сярожа. Яе цудоўная ясная мордачка з усіх бакоў, як ззяннем, акружана светлымі, амаль ільнянымі, пышнымі локанчыкамі, некалькі непаслухмяных кудзерак, якія арэолам віліся вакол белага лобіка, спусцілася на яго, а з-пад іх глядзяць такія святыя, зусім анёльскія вочкі. Божа! Якія душкі! Гэта проста лялькі, а не дзеці!

Я ахкала над імі, а цётка і Леанід Георгіевіч ахкалі над тым, як вырасла я, і запэўнівалі, быццам я жудасна стала падобная на

* Гл. "Вясёлыя будні. З успамінаў гімназісткі".

матулю. Дай жа Бог, ды толькі, дзе нам!.. Дзе мне з маёй кірпаносай насуляй параўноўвацца з сапраўды вытанчаным профілем мамусі!

Перш я здзівілася: якое задавальненне можна знаходзіць пры раскопках усякага старажытнага смецця, але зараз, здаецца, зразумела. Гэта значыць адносна смецця застаюся пры ранейшым меркаванні, а вось адносна раскопак і знаходак. Сапраўды, нешта падобнае перажывала я ў першыя гадзіны па вяртанні сюды: раптам аднекуль з-пад спуду вынырне зусім забыты твар, які-небудзь вясёлы-найвясёлы ўспамін, і так стане прыемна, быццам і, праўда, скарб знайшла. Але не адны раскопкі, новае тут усё таксама вельмі цікавае.

З усім і з усімі я перазнаёмілася, ну і мяне зараз ведаюць, толькі, добрасумленнасць патрабуе прызнацца, што - нажаль! - не ўсё з добрага боку. Мяне нават амаль адразу паспелі прылічыць да разраду адпетых. Гэты строгі, бязлітасны прысуд вымавіла нада мной наша класная дама, вялебная Клеапатра Міхайлаўна ці проста "Клёпка" - як усё завуць яе. Каштоўны асобнік, калі не па старажытнасці, то па рэдкасці. Ходзяць зацяттыя чуткі, што яна выходзіла ў Пецяярбургу ў інстытуце, па-мойму, - на месяцы, толькі там. Калі яшчэ з грахам напалову можна дапусціць першае, то другое!.. Скажыце, ці знойдзецца не толькі ў сталіцы, але ў самым заваляшчым кутку зямнога шара інстытутка, якая прыходзіла б у поўны глыбокай пашаны жах ад той ці іншай штучкі, жаргу, вольнага слоўца, якое вырваўся з вуснаў вучаніцы? Бо, - што грэх утойваць? - самі вось звычайныя, падмесяцовыя інстытуткі па гэтай частцы о-ох, як не прамашкі, і гэта яшчэ пад вялікім сумневам, ці гімназістка ў змаганні атрымала б пальму першынства? Тым часам, наша шматпакутная Клеапатра прыходзіць у святое трапятанне, калі якая-небудзь ганебная адважыцца засмяцца падчас уроку. - Няшчасная! Навошта смяцца ў сорок хвілін адзінаццатага, - здзіўляецца яна, - калі варта пачакаць толькі чвэрць гадзіны, стукне званок на перапынак, і смейся, колькі душы заўгодна? - Паклаўшы руку на сэрца: ну, ці падобна гэта на звычайную, адушаўлёную інстытутку? Тысячу разоў не!.. Такім чынам, застаецца яшчэ адна апошняя і, думаецца мне, самая правільная здагадка: хоць і прызываецца яна "Клёпка", але менавіта дзвюх-трох клёпачак то і бракуе ў яе разумовым апарате. Наогул, я знаходжу, што ў гэтых адносінах імя Клеапатра - *porte malheur* (прыносіць няшчасце)! Напрыклад, царыца таго ж іменні,

праглынуўшы адным узмахам раствараную ў воцаце мільённую жамчужыну, таксама таго... Швах трошкі была. Адно ведаю, што на падставе як асабістага, так і гістарычнага досведу, ніколі дачку сваю так не назаву.

Ці варта дзівіцца пры такіх акалічнасцях, што я ў "адпетыя" амаль адразу патрапіла?

Калі можна было яшчэ трэцяга дня, звярнуўшыся да красамоўства якога-небудзь еўрапейскага свяцілы, запэўніць Клеапатру Міхайлаўну, што я з "прыстойнай" сям'і, то з учарашняга дня гэта зрабілася зусім неймаверным.

А усё вінаваты наш Міхаіл Васільевіч, настаўнік геаграфіі. Чалавек ён сам па сабе наймілейшы і найдабрадушнейшы, сэрца у яго мяккае-мяккае, і супраць вачэй вучаніцы, якія моляць, ён выстаяць не можа, рука, нібы сама, адзін, а то і два лішнія балы ставіць, прычым лік ён пачынае не з адзінкі, як усе звычайна, а з сямі, рэдка, рэдка з шасці.

Сяброўскага стаўлення да геаграфіі я ніколі не адчувала, таму яе трэба дзяўбці, а ўжо гэта - пакорліва дзякую, рашуча не ўмею і ўмець не жадаю. За апошнія гады варожыя адносіны з ёй у нас абвастрыліся; гнюсны прадмет, як ні цяму, якой геніяльнай знаходліваасцю ні вылучайся, па нямой карце ніяк не дадумаешся, якімі прытокамі заўгодна было прыродзе забяспечыць Дунай з правага боку, а якімі з левага, - словам, гадасць і больш нічога. А тут яшчэ, - выбачыце калі ласка! - новую моду выдумалі: карты абавязалі чарціць, гэта пры маіх то мастацкіх здольнасцях! Хараство хоць куды, якое злучае мае дзве ўпадабаныя працы.

Як толькі падыходзіць вучаніца адказваць, першае пытанне Міхаіла Васільевіча:

- А ваша картачка?

"Ну, - думаю, - пачакай".

Учора якраз урок геаграфіі. Сеў наш "Мяшэчак" і з месца:

- Прашу спадарычню Старабельскую да дошкі.

Спадарычняя Старабельская мала кранута гэтай увагай, але забірае свой мастацкі твор у адну руку, другую апускае ў кішэню і падыходзіць да стала.

- Папрашу вашу картачку.

Я раблю такія ж, як калісьці, "святыя вочы" і выцягваю з кішэні руку, у якой... мая фатаграфічная картачка.

Люба ахае і заліваецца смехам, бо здольнасць гэтую яна захавала ў поўнай сіле; Шурка радасна, нават з поўнай глыбокай пашанай усклікае: "Малайчына!" - на што раздаецца грозны вокрык "Клёпачкі"; астатнія ўсе, хто ціха, хто адкрыта пырхаюць. У Міхаіла Васільевіча вусы рухаюцца, у вачах штосьці сапраўды скача, але ён не ўсміхаецца, сур'ёзна бярэ з маіх рук фатаграфію і ўважліва разглядае.

- Добра, выдатна; зараз папрашу тую, што у вас у другой ручцы.

Я, ледзь стрымліваючы смех, падаю.

- І гэта няблага, але, нажаль, слабей. Што ж? За маленькую 12, за вялікую 8 - сярэдні 10. Папрашу спадарычню Грачову.

Гэтакі душка! Так разумна паступіць. Бо гэта ж хараство! Але "Клёпачка", не знаходзячы хараством мой учынак, ізноў кіпіць высакароднай абуранасцю: рэпутацыя мая - нажаль! - назаўжды загінупа.

Тым часам Тацяначка, паказаўшы свой мастацкі твор, водзіць палачкай па сцягнннай карце, пералічваючы ўсякія нямецкія герцагствы; парой знішчальна пагардлівы погляд ляціць у мой бок.

Гэта мілая дзяўчына нікога не ашукала і зрабілася менавіта тым, чым ва ўсіх адносінах і абяцала стаць*.

Ростам Бог яе не пакрыўдзіў, а таму яна зусім "паненка": сукенка на ёй ледзь не да пят, пацучыны хвосцік, джгутом скручаны на патыліцы, выконвае ролю прычоскі, больш ці меней пышнай. Зрэшты, не адна Таня, амаль усе нашы дзяўчынкі сталі паненкамі, галоўным жа чынам, жадаюць імі быць. Толькі не я. Пакорліва дзякую! Гэта ўсякія прычоскі рабіць, ды каб доўгія спадніцы ногі блыталі. Не! Сукенка мая да падлогі не дацягнулася; прычоска ўсё тая ж: бант наверху, другі ў віслай касе; зараз ранейшая касуля прыняла зусім вызначаны кірунак, расце не "дагары" паводле наведзенага на яе калісьці Валодзем паклёпу, а перапаўзла ўжо шмат ніжэй пояса.

Яшчэ Паўштофік ды Пыльнева падтрымліваюць мне кампанію, першая, нехаця, сваімі трохі ніжэй пляча бялявымі валасамі, а Пыльнева доўгімі светла-каштанавымі валасамі, падзеленымі тоненькім, як нітка, праборам, спадаўшымі па спіне цяжкай касой.

* Гл. "Вясёлыя будні. З успамінаў гімназісткі".

Выгляд у яе ўсё такі ж святы, але жулік яна з жулікаў.

Бедная наша "Сцелькіна" паспяхова скончыла курс двух класаў гімназіі, прысвяціўшы на праходжанне кожнага з іх па два гады. Другому, як найболей цяжкаму, яна хацела падарыць і трэці год, але начальства не пажадала марнатравіць яе доўгацярпенне, і сцены гімназіі назаўжды страцілі яе. Страта гэтая заменена годнай намесніцай яе - Міхайлавай, якую цяперашні першы клас вялікадушна пакінуў нашаму.

Калі па ўсіх прадметах яна гэтакі ж мае поспех, як па матэматыцы!.. Можна грошы плаціць, каб паглядзець, як гэтая дзяўчына даказвае роўнасць трыкутнікаў. Для гэтага яна пачынае з таго, што малое дзве звільстых нявызначанай формы фігуры, з якіх адна ледзь не ўдвая большая за другую, затым даказвае, што гэта трыкутнікі і, нарэшце, што яны роўныя. Мабыць, такой хітрай штукі і сам наш Антон Паўлавіч не дакажа, а ўжо ж ён ці не матэматык, нават пры вылічэнні маленькіх лікаў памыляецца. Праўда, я не жартую: ён жа сам растлумачыў нам, што "заўзяты" матэматык заняты "вышэйшымі" меркаваннямі, ходам, "развёрсткай" задачы, а таму "дробязі" абавязкова выслізгваюць ад яго ўвагі. Каб пераканаць нас у гэтай тэорыі, ён пры якім-небудзь прыкладным вылічэнні пачынае:

- Два ды шэсць - дзевяць, ды чатыры... ды чатыры... трынаццаць, здаецца?..

Зараз пры вусных адказах і нашай Таццяне такія рэчы "здавацца" сталі, чым яна прыводзіць у заміланне Антошу.

Вось ужо два боты, адзін другога вартыя!..

Гэта той самы настаўнік, якому Цішалава калісьці гумкай у лысіну з верхняга паверху ўдружыла*. Ці пасля гэтага, ці па іншай прычыне, але плешка прыкметна павялічылася, захаваўшы свой ранейшы асляпляльны бляск; абадок вакол яе, шчокі і барада ўпрыгожаны не то шчаціннем, не то чымсьці падобным на тырчаўшыя рэдкія, чорныя пёры. Фізіяномія жоўтая і кіслая-найкіслая, да таго ж ён мае яшчэ пахвальную звычку вечна моршчыцца ад незадавальнення, што псуе мастацкую форму яго чаравіка-носа; дзякуючы гэтаму вытанчанаму прыёму, можна было б выказаць здагадку, што у яго цалкам адсутнічаюць вочы, але на вырчку з'яўляецца пара акулераў, якая наводзіць на думку, што ўсё-такі што-небудзь

* Гл. "Вясёлыя будні. З успамінаў гімназісткі".

ды глядзіць праз шкло. Вось праціўны! Нукае, нярвuessца, кпіць, але растлумачыць тол-кам, - гэта не яго справа. Ёсць у яго дзве, тры, самыя здольныя, якія карыстаюцца яго добразычлівасцю, іх ён выклікае да дошкі, тлумачыць новае; тыя, зразумела, з лёту хапаюць.

- Зразумелі? Ну, выдатна! Увесь клас зразумеў? Ледзь не тры чвэрці вучаніц уздымаюцца:

- Я не зразумела.

- Я!

- І я!

- І я!

- Ну, mesdames, не магу ж я вам у галаву ўкласці!

Бо, вось, вашы ж сяброўкі зразумелі. Папрасіце іх яшчэ раз растлумачыць вам ці спытаеце дома.

І справе канец! Вось гэты "жаўток без сэрца і душы", як завуць яго, адзіную цёмную пляму на светлым фоне нашага педагогічнага гарызонту. Гучна сказана! Хоць цяпер у сачыненне, гэта значыць, вядома, толькі не пра жаўток.

Не, праўда, усе астатнія настаўнікі вельмі добрыя. Фізіка - душка; зусім не прыгожы, але страшна сімпатычны, добры і цудоўна тлумачыць. Клічуць яго Мікалаем Канстанцінавічам, і любяць яго ўсе рашуча.

Гісторык, Яўген Фёдаравіч, з доўгай ледзь не да пояса рудой барадой, відавочна, найблізкі нашчадак Фрыдрых (па-нашаму Фёдара) Барбаросы, - і імя па бацьку, і знешнасць усё гэта даказваюць. Не мудрагеліста яму пры такіх умовах добра ведаць гісторыю, а ведае і распавядае ён выдатна. Але строгі, унушальны (яму "картачку" не падасі!). Як і належыць, называюць яго "Яўгенам Барбаросам".

Так, вось своечасова пра яго ўспомніла: бо з Багданам вось Хмяльніцкім як-ніяк, а пазнаёміцца трэба.

А ён цяжкі, на перапынку, мабыць, не вывучыш. А гэтулькі, гэтулькі б яшчэ трэба запісаць, толькі ў смак увайшла!

Частка III

"Таямніца цёці Аліны". Змрочнае прароцтва

Што далей, то горай! Калі яшчэ тыдзень назад вырашана было, што я не магу належаць да "прыстойнай сям'і", то зараз ужо бяспрэчна пацверджана і падпісана, што я скончу свае дні ў Сібіры. Бедная, бедная я! Варта было так імкнуцца душой сюды, у мілую, дарагую гімназію, каб падвергнуцца такому цяжкаму прысуду. І гэта ніхто іншы, як наша вялебная "Клёпка", вымавіла нада мной такое змрочнае прароцтва.

Справа ў тым, што наш французік monsieur Danгу праматакі душка. Хоць, прамых адносін да маёй высылкі ў Сібір гэта не мае, але, па-першае, гэта існая сапраўдная праўда, а па-другое, і сувязь паміж адным і другім, аддаленая, гэтакая траюрадная, ці што, ёсць.

Так я зноў сваё: мілы ён страшна і разумны!.. Вось бы "Клёпачцы" пазычыць! Злавацца - ніколі не злуецца, бурчэць - таксама моды няма, адзінкі - пакуль ніводнай, а вучацца ў яго рашуча ўсе і вучацца на сумленне, таму ашукаць яго - і думаць няма чаго, гэта сама ўвасобленая хітрасць у віцмундзіры з залатымі гузікамі. Я думаю, яму на карысць пайшлі тыя ўрокі, якія ён дае ў корпусе і ваеннай вучэльні; там, дакладна, яго ўсім штучкам навучылі, усе жульніцтвы пераспрабавалі, - удала ці не? - не ведаю, але затое нам ашукаць яго і думаць нельга. Усё ж бо ў гэтага хітругі прадугледжана. Я сама ледзь-ледзь не папалася.

Напрыклад, такая рэч. Зададзена артыкульчык чытаць, перакладаць і распавядаць. Няўжо ж вучыць? Што я сваімі словамі перадаць не здолею? Кнігі я не адкрывала. Перад урокам - Данрышенька ўжо ў класе - пытаю: якія апавед зададзены? Кажуць - "L'Academie silencieuse" - "Academie" так "acadumie", ці не ўсё мне роўна? Выкліча, - прачытаю і распавяду. Але добра, што ён не здагадаўся гэтага зрабіць, а то "le petit soleil" (сонейка), як ён заве мяне, зусім бы пацьмянела.

- Mademoiselle Ermolaeff, racontez s'il vous plaht (Спадарыхня Ермалаева, ці не заўгодна распавесці).

Мне б гэта зусім не "plaht" (не заўгодна), але разважлівая наша Лізавета добрасумленна паддзяўбла дома і, калі не асабліва літаратурна, тое ўсё ж пляецца як-небудзь. Скончыла.

- A prusent ayez la bontu de lire et de traduire (зараз будзьце добрыя прачытаць і перакласці).

А што? Не жулік? Паспрабуй дома не вывучыць, так і сядзеш макам.

А з перакладамі. Зададзена прыгатаваць вусна, потым пішуць яго ў класе на лісточках. Што, здаецца, прасцей: напішы сабе дома, у класе так што-небудзь драпай, а падай хатні лісток. У нас у той гімназіі некаторыя мастачкі так часцяком практыкавалі. У яго ні-ні, і не мар. Калі ўжо у кожнай тры-чатыры радкі напісаны, ён, шпацыруючы паміж партамі з аловачкам у руцэ, так гэта сабе спакой-ненька, на кожным аркушыку, па сярэдзінцы, між іншым намалюе сваю манаграму: "А. Д." і нумар, 1 ці 2, гледзячы па тым, якую палову перакладу гэта калона робіць, дзве ж суседкі ў яго ніколі адно і тое ж не пішуць. Крэкчуць нашы гультаячкі, крэкчуць, а усё-такі вучацца.

Як раз учора мы адзін такі знакаміты пераклад пісалі. Люба свой хутка скончыла, падала, выцягнула кніжку, якую прынесла з дому - "Таямніца цёткі Аліны", - вельмі з выгляду апетытная, ды яшчэ і з малюначкамі. Сядзіць мая Люба нос уткнула, чытае; далёка ўжо даехала, і канец блізка. Дангу шпацыруе паміж партамі і так разок наўскос на яе зірнуў. Я ёй шапчу: "Дангу глядзіць" - куды там! Аглухла і аслепла, усе думкі ў кнізе. Перавярнула старонку, а там стаіць "ён", і "яна" яму ўткнулася носам у сурдут, не то плача, не то смяецца. Люба ўсё чытае, а Дангу спыніўся за яе спіной і таксама ў кнігу глядзіць.

- Люба!

- Снежына! - шэпчуць з усіх бакоў.

Любы быццам зусім няма. Нарэшце, я звяртаюся да крайняй меры, даю ёй добры штуршок у бок.

- А?.. Што?.. - як спрасонку паднімае яна галаву; аглядаецца направа, налева і раптам заўважае амаль побач з сабой постаць французца.

- N'est-ce pas que c'est touchant, mademoiselle? (ці не праўда, як гэта кранальна?) - кажа ён, ківаючы падбародкам па кірунку кнігі.

Люба чырванее, як рак, і хутка загортвае яе; Данры нагінаецца да яе:

- Mais une autre fois vous ne lirez pas u mes legons, n'est-ce

pas? (Іншы раз вы не будзеце чытаць на маіх уроках, ці не праўда?)

- Oh, non, monsieur, jamais, jamais! (О, не, ніколі, ніколі!)

- Bon. Un point, c'est tout. (Добра. Крок. Даволі пра гэта).

Уся справа абыйшлася ціха, мірна, нават "Клёпачка" не паспела дачуць, што тут адбываецца, нашыкала толькі на нас за тое, што мы пырхалі.

Ну, хіба ж ён не душка?

Люба адкараскалася шчасліва, але са мной "цётка Аліна" сыграла вельмі кепскую штуку.

Наступны ўрок Закон Божы. Люба свой раман ужо на перапынку прыкончыла, вось я і папрасіла даць мне кніжку малюначкі паглядзець. І пад кожным то з іх подпіс, цікава. Сяджу, разглядаю. Бацьшкі пытае кагосьці штосьці і на мяне нуль увагі. Раптам перада мной вырастае нейкая постаць. - "Клёпка"! Устаю, кнігу соваю Любе, тая праз праход Шуры, мяне тым часам катуюць:

- Вы чыталі?

- Не! (Праўда, бо я толькі малюначкі глядзела.)

- Не, чыталі, дайце кнігу.

- Няма ў мяне кнігі.

- Не маніце... - і пайшла і пайшла...

Тым часам "цётка Аліна" пераходзіць з рук Шуры да Юлі Бек у той момант, калі "Клёпка" накіроўвае вочы ў іх бок; услед за вачамі накіроўваюцца і рукі яе: "Клёпка" направа, кніга налева, "Клёпка" налева, кніга направа. Невядома, чым скончылася б гэта скаканне, калі б раптам шляхі зносілі не застрайкавалі: кніга патрапіла да Грачовай і была ёю здрадліва ўручана "Клёпцы".

Ну, і ўляцела ж мне! Падумаўце толькі: чытаць "раман" ды яшчэ з "таямніцай", ды яшчэ на Законе Божым!.. За гэта ў іх, у падобных "Клёпак", на месяцы прысуджаюць да катаржных прац. Вось і стала яна мяне адчытваць: і несумленна гэта, і краду я час і давер бацьшкі, і ашукваю я сваіх бацькоў, а раз ужо зараз я дазваляю сабе такія злачынныя ўчынкі, то магу дайсці да таго, што стану па-сапраўднаму красці, ашукваць грамадства, дзяржаву і гэтак далей, і таму падобнае...

Добра, калі толькі ў Сібір сашлюць, а раптам павесяць?.. Бедная я, бедная! Нешта са мной зараз будзе? - Ну, як не ўспомніць нашу мілую Жанюрачку, якая заўсёды так добра ўсё разумела! Дык, наце вам, замуж выйшла! "Клёпку", тую мы наўрад ці з рук

збудзем, хіба за аматара рэдкасцяў атрымаецца прыладзіць.

Але пакуль, да Сібіры, жывецца будучаму арыштанціку зусім няблага, і ён карыстаецца ў класе ўсеагульнай сімпатыяй.

Частка IV

"Рэдзька". Дырэктар. Тэма Пыльневай

Ці наша гэта гімназія такая асаблівая, але, толькі-толькі возьмеш пряро ў рукі, заўсёды знойдзецца што-небудзь цікавае ці пацешнае запісаць. Зрэшты, дакладней, менавіта тады вось і бяруся я за сшытак, таму так, дарма, пісаць часу не хапіла б: усё ж даводзіцца аддаць часціцу яго ўсякім Карлам, Васілям, гідрастатыцы, Морзэ і таму падобнаму.

Акрамя таго за мной зараз маленькі грашок завёўся: атрымалася неяк раз вершычак надрапаць, і так гэта мне спадабалася, што я не-не, ды выпягну свой сшытачак ды што-небудзь і папрыстрочваю. Не паказваю нікому, таму што засмяюць, але самой мне гэта дастаўляе такое велічэзнае задавальненне.

Пачытаць - таксама не пашкодзіць, таму што стаяць пнём перад нашым наймілым Змітром Мікалаевічам, лыпаць вачыма, не дачытаўшы таго ці іншага па літаратуры, ды выслухваць яго халодныя заўвагі - пакорліва дзякую.

Праціўны ледзяны лядзяк! Мне здаецца, у яго ўсё ўсярэдзіне замарожана, такі ён безуважны, абыякавы. Страшна хацелася б раззлаваць яго калі-небудзь, вывесці з раўнавагі; я ўжо спрабавала, але дагэтуль выніку ніякага. А нашы то амаль усё без выключэння мруць ад кахання да яго. Юля Бек, Штоф, Ермалаева і малодшая Лахціна, - тыя сябе не памятаюць пры з'яўленні яго: па-ранейшаму, ледзь ён на парог - пажар, у чырвоным полімі трыццаць твараў, а ён нават зірнуць на іх не спадабіцца.

Сёння перад урокам рускай літаратуры раптам затрымка; наш Зміцер Мікалаевіч, звычайна, у тую ж хвіліну пасля званка яўляе свае ясныя вочы, а тут - паўза. Што такое? "Няўжо не прыйшоў?" - радасна мару я.

- Няўжо не прыйшоў? - нясецца з усіх кутаў класа ўстрыжаны, засмучаны вокліч.

Тым часам, скрозь верхнюю шклянную палову дзвярэй вымаляўваецца круглы гарбузік Андрэя Карлавіча, чырвоны, усхваля-

ваны твар "Клёпкі", стрыманая, вечна абуральна карэктная постаць славесніка і нешта старое, сівое, высокае і незнаёмае.

- Дырэктар! - нясецца па партах. - Толькі б не ў наш клас!

- Краёчкам, краёчкам! Міма, галубчыкі, міма! - наказвае іх адпаведнымі жэстамі Шурка Цішалава, схаваная ад начальніцкіх вачэй на сваёй чацвёртай лаўцы. Група яшчэ хвіліну працягвае стаяць на тым жа месцы, затым, кароценькі карасік - рука Андрэя Карлавіча - паказвае на нашы дзверы, і ўсе чацвёрта робяць крок у кірунку да іх. Агульныя ахі, охі дастаюць і мяне.

- Рэдзьку, рэдзьку трымай! - паспешліва шапчу я Любе, паказваючы на прыродную чорную плямку ў дрэве парты.

Яна са здзіўленнем глядзіць на мяне.

- Вось так: вялікі палец на пляму, указальны пад парту і кажы хутчэй: "Федзька, трымай рэдзьку, каб дырэктар не ўвайшоў. Федзька, трымай рэдзьку, каб дырэктар не ўвайшоў". Яшчэ, яшчэ... Хутчэй!.. - імгненна ўспамінаю я дакладны, які не падводзіць спосаб заўсёды паспяхова ўжываны ў той нашай гімназіі.

Люба, перапуджаная, імкнецца добрасумленна выканаць замову; але пляма настолькі аддалена ад краю, што, накрывшы яе вялікім пальцам, яна не можа дацягнуцца ўказальны пад дошку.

- Разам, - шапчу я і падсоўваю свой правы ўказальны пад яе парту ў той час, як левай рукой "трымаю рэдзьку" на сваім століку.

- Федзька, трымай рэдзьку, каб дырэктар не ўвайшоў! Федзька, трымай рэдзьку, каб дырэктар не ўвайшоў!.. - паспешна паўтараем мы незлічоную колькасць разоў, але... дырэктар з усёй светай ужо ў класе.

У захапленні мы, дужа ўчапіўшыся ў "рэдзьку", працягваем трымаць яе і, панізіўшы шэпт на два тоны, паўтараем выратавальную замову. Раптам штосьці прымушае мяне падняць вочы: здзіўлена і лагодна ўсміхаючыся, на мяне глядзіць мілы Андрэй Карлавіч (ён жа заўсёды ўсё бачыць!), на мне ж спыніўся халодны, пілыны погляд Змітра Мікалаевіча. Я адразу станаўлюся, па нашым з Любай выразе, "больш варанай, чым чырвоны рак"; яна таксама. Збянтэжаныя, мы абедзве змаўкаем. Яшчэ не хапала, каб гэты праціўны лядзяк здэкавацца пры ўсім класе пачаў! Зразумеў, вядома, што гэта прымета, зараз пойдзе разглагольстваваць адносна "цёмры", "забабонаў", "некультурнасці". - Вось і пашанцавала!..

Публіка ўселася. Выклікаюць Зярнову. Ух! Гара з плячэй!

Пакуль яна выкладвае ўсё, што можа выкласці адносна "Слова пра паход Ігаравы", я зноў неўзаметку хапаюся левай рукой за "рэдзьку", разважліва прычыніўшы яе далонню правай, і ўжо не, не вуснамі, а толькі ўяўна, паўтараю: "Федзька, трымай рэдзьку, каб дырэктар не спытаў"...

- Спадарыня Старабельская! Папрашу вас прачытаць нам "Плач Яраслаўны", - раздаецца запрашэнне славесніка.

Нажаль! Федзька-зброднік бязбожна падвёў!

Я, вядома, чырваную, але, дзіўна, страху майго як не было. Ды і чаго, па сутнасці, я баялася? Верш гэты мне надзвычай падабаецца, ведаю я яго назубок, дэкламую прыстойна, чаго ж? Вось проста заразілі: дрыжаць усе, ну і мяне забіраць пачало. Дурнота, у сутнасці.

Адказваю добра. Дырэктар слухае добразычліва,

Андрэй Карлавіч хутка і ўхвальна ківае сваім гарбузікам: - Добра, добра, вельмі добра!

Зміцер Мікалаевіч, як звычайна, застыў у сваёй алімпійскай велічы, але мне здаецца насмешка на яго тонкіх вуснах. Два-тры пытанні яшчэ.

- Выдатна, дзякую вам. Прашу сесці. - Тонкая, доўгая рука выводзіць абыякава 12 у маёй графе.

Пасля гэтага дырэктар уздымаецца, раскланьваецца, кажа некалькі прыемных слоў Змітру Мікалаевічу і выплывае ў суправаджэнні Андрэя Карлавіча раздзіраць іншыя дзіцячыя душы.

- На наступны раз папрашу па падручніку скончыць усё, што было мной расказана на папярэднім уроку, а на васьмнадцаты дзень вы будзеце добрыя напісаць сачыненне. Тэмай не прысясняю, кожная можа абраць па сваім меркаванні; па курсе яшчэ занадта мала пройдзена, адвольнай жа тэмы мне сваёй даваць не хацелася б: для мяне непараўнальна большай цікавасцю будзе прачытаць, што напіша кожная з вобласці, якая найболей яе цікавіць; гэта, да некаторай ступені, паслужыць характарыстыкай густаў, сімпатый, поглядаў і агульнага развіцця кожнай з вас.

А, вось гэта добра-а! Можа быць, тут мне атрымаецца як-небудзь падчапіць і ўгневаць вас, глыбокапаважаны Зміцер Мікалаевіч. Будзеце ўпэўнены, што над тэмай я падумаю і грунтоўна.

Танька Грачова надзвычай узбуджана і ўся паглынута выбарам тэмы. Трэба ж паказаць сваё "разумовае развіццё"! Яна шукае

спагады і ўхвалы ў "Клёпкі". Што і казаць, крыніца надзейная!

- Клеапатра Міхайлаўна, як вы думаеце, добрая тэма: "Пра ўплыў асяроддзя на душу дзіцяці"? - урачыста выпальвае яна, відавочна, цалкам дзе-небудзь вычытаны загалавак, бо сваім розумам яна ні-ні, ні ў жысць бы да таго не дадумалася.

"Клёпка" замілавана.

- Якая цудоўная, глыбокая ідэя! Колькі можна напісаць! - закрывае яна ад захаплення вочы пад столь. - Вось гэта значыць сур'ёзная дзяўчына, думачая, - ляціць у наш гарод каменьчык. - Напішыце, абавязкова напішыце, выдатная тэма!

- Клеапатра Міхайлаўна, я таксама хацела з вамі параіцца, - сціпла, падазрона сціпла, падыходзіць Пыльнева: выгляд у яе становіцца святы - чакай бяды! - Як вы думаеце, ці добра будзе, калі напісаць пра ўплыў гіпнатызму на вырастанне лясоў у цэнтральнай Афрыцы? - не змігнуўшы, ліслівым голасам пытае яна. - Гэта тэма не забрынданая, а як шмат можна сказаць! - натхняецца Пыльнева. - Праўда? Вам падабаецца? Мне б так хацелася, каб вам абавязкова спадабалася: вы ведаеце, як я шаную ваша меркаванне.

"Клёпка" разгублена і здзіўлена глядзіць. Тон такі шчыры, галасок такі рахманы, вялікія вочы ясна і спакойна накіраваны прама на яе. Спалучэнне слоў тэмы занадта адважнае і нечаканае, ці ёй, беднай "Клёпцы", адразу расчухаць?

- Гіпнатызм?.. Бог з вамі, што гэта за тэма: займацца ім грэшна, гэта супраціўна хрысціянскаму вучэнню. І потым што за выраз: "забрынданая" тэма! - Фі, такія словы ў вуснах маладой дзяўчыны! - уселася яна на свайго любімага канька, трацячы ўвесь антыгіпнатычны запас.

- Дык, вам не падабаецца? Як шкада! - збітым голасам кажа Пыльнева. - Слова "забрынданы" я больш ніколі не прамоўлю, выбачайце, калі ласка, я проста не знайшла прыдатнага слова, каб выказаць, што тэма гэта не ванітная, не тая, якая намазоліла вочы і вось...

- Пыльнева, што за выразы!..

Далейшая гутарка становіцца немагчымай; вучаніцы даўно ўжо рагочуць, пакочваюцца. Клеапатра прыгожая смутна адчувае падвох. Яна дагэтуль яшчэ не раскусіла Пыльневу і схільная лічыць яе "прыкладнай", а таму такія выхадкі Іры зусім збіваюць яе з толку.

- А вы, Старабельская, ужо тэму абралі? - звяртаецца яна да мяне.

- Не, Клеопатра Міхайлаўна, яшчэ думаю, - адказваю я. "Маю, матухна, маю, ды якую цудоўную! І табе, і наймілейшаму Змітру Мікалаевічу нервы трошкі патузаю", - уяўна дамаўляю я.

Паглядзім, якая будзе адзнака маёй "характарыстыкі", маіх "густаў" і разумовага развіцця? Як жа, так я вам і выкладу ўсю сваю душу на сподачак, а вы потым з усмешкай "рабіць ласку" будзеце! Не, ні-ні, гэтага не будзе!

Частка V

"Разумовыя, маральныя, фізічныя перавагі гультая"

Вось і васямнаццатае - дзень падачы сачыненняў. У чвэрць дзявятага я ўжо ў гімназіі і - о, цуд! - самыя няспраўныя, вечныя спазняльшчыцы, усе ў наяўнасці. Усюды пазбіваліся кучкамі, ра-яцца, абменьваюцца думкамі. Давыдава, якая знаходзілася ў вечных непрымірных контрах з сінтаксісам Смірноўскага і знакамі прыпынку, катзе ўсіх па чарзе пытаючы, ці досыць коскі, ці неабходна кропка.

- Ахвота табе мазгі напружваць над такім глупствам! - па-ціскаючы плячамі, выгуквае Цішалава. - І хто іх толькі выдумаў гэтыя знакі? Мне самой яны во дзе сядзяць, - праводзіць яна рукой па горле. - Я зараз цвёрда вырашыла, з наступнага разу буду паступаць, як адна шматразумная дзяўчына зрабіла: напішу працу, знака ніводнага, а ў канцы ўсе іх у адзін радок пашыхтую і падпішу: "Марш па месцах!" - і хутка, і добра.

Вакол раздаецца дружны смех.

- Зрабі, сапраўды, зрабі так, Шурка, бо гэта страшна дасціпна! - захапляецца тонкі знаўца і знаток падобных штучак Іра Пыльнева.

Шуру бярэ запал:

- Думаеш, не зраблю? Вось паглядзіш!

- Змітру Мікалаевічу? - раздаецца з усіх бакоў поўны сумневу вокліч...

- Ах, яму? Так, праўда!.. - рашучы, прадпрымальны тон Цішалавай падае на актаву. - Але чаму ж абавязкова яму? Іншаму напішу... ды вось Данры напішу, як Бог святы, напішу. Яшчэ як хораша выйдзе па-французску: U vos places, s'il vous plaht! (На месца, калі ласка!) - ізноў раззахвочаная, ліха ўсклікае яна.

- Ну, спадарычні, што ж хто напісаў? - пытаю я ў найбліжэй-

шай групы.

У большасці выпадкаў усе "ўспаміны": "Як я правяла лета" ці святы якія-небудзь, некалькі апісанняў паездак, дзве-тры характарыстыкі. Грачова, верная сабе, падтрыманая вышэйшай навуковай інстанцыяй - "Клёпкай", намахала сваё асяроддзе, якое ўплывае на душу дзіцяці. Зярнова напісала пра значэнне навукі ў жыцці чалавека. Сахарава, верагодна, па прыкладзе Зярновой, да апломбу і вучонасці якой яна ставіцца з глыбокай пашанай, таксама ўзялася мучыць хітрамудрую тэму: пра ўплыў працы на чалавека. Ой, высока, матухна, забралася, як бы не пляснучца!

- Муся Старабельская, а ты пра што напісала? - нясецца з усіх бакоў.

- Мая тэма: "Разумовыя, маральныя, фізічныя і сацыяльныя перавагі гультая", - заяўляю я.

- Што-о?

- Як, ты сур'ёзна?

- Не жартуеш?

- Ні-ні, якія там жарты? Чытайце самі, вось ясна, чорным па белым напісана, - паварочваю я ім ліст.

- Праўда!

- І падасі? - раздаюцца здзіўленыя галасы.

- Вядома, з-за чаго б я інакш турбавалася!

Нават самыя шустрыя здзіўлены. Як, яму, іх ідалу, куміру - і раптам адважыцца?! Сама думка пра такую магчымасць не змяшчаецца ў іх галовах!

- Прачытай, прачытай, Старабельская! Да званка яшчэ пятаццаць хвілін, - не вытрымліваюць Цішалава і Пыльнева; за імі падцягваюць астатнія.

- Ну, дык слухайце, - пачынаю я:

"Разумовыя, маральныя, фізічныя і сацыяльныя перавагі гультая.

Шчаслівыя гэтыя гультай! Вось ужо каму, сапраўды, радасна і безжурботна жывецца - нібы ў Бога за пазухай. І пры ўсім сваім дабрабыце, яны не сухія эгаісты, якія думаюць толькі пра сябе, гэта самыя спагадныя, самыя добразычлівыя істоты; мала таго - гэта крыніца праўдзівых радасцяў для ўсіх, хто да-тычны да іх: для бацькоў, выкладчыкаў, таварышаў і сябровак.

Хто-небудзь сумняваецца? Не верыць? Быць можа, у каго-

небудзь мільгане дзікая думка, што ўжо адным сваім найменнем яны засмучаюць бацькоў? Якое павярхоўнае меркаванне! Хай адхіляцца хутчэй ад яго! Скажыце, хіба хто-небудзь з пецябрургжаў не спіць начэй, не дапівае і не дасыпае, прыбіты горам, што ў лістападзе пануе цемра, цемра апраметная? Сумняваюся: на тое і лістапад, ды яшчэ і пецябрургжскі, каб у палове другога лямпу запальваць. Але, калі раптам сярод гэтай цямрэчы наступіць ясны, марозны поўдзень і яркі вясёлы прамень сонейка на гадзіну, на дзве зайграе над нашай сталіцай, як усе вітаюць яго! Як шануюць гэты кароткі выпадковы прамень, і шануюць менавіта таму, што ён лістападаўскі. А ў ліпені хіба млее хто-небудзь ад захаплення пры выглядзе сонца? Ды ну яго зусім! - ведай пячэ без перадышкі. Так і гультай. Навошта бацькам засмучацца асутнасці ў ім вучэбнай стараннасці, бо ўжо раз назаўжды пакладзена: гультай, дык чаго ж з яго і патрабаваць? Але калі, па той ці іншай прычыне, ён раптам прыносіць поўны ці хоць трохчацвартны бал, - якое ўсеагульнае захапленне, якое замілаванне! Чым узнагародзіць яго за тую шчырую, глыбокую радасць, якой праймаюцца бацькоўскія сэрцы? - Бо вось можа ж ён, можа вучыцца, толькі не хоча. Але "не хацець" - не значыць "не магчы", варта яму пажадаць... - І гонар зараджаецца ў матчыным сэрцы.

Ці, парой, раптам бачаць яго ўседліва пахіленым над паперай гадзіну, а то і дзве. - Што гэта? Цешыцца ці засмучацца. Вядома... працуе... добра... Але з чаго так раптам? - Усё нечаканае, ненармальнае выклікае асцярогі. - Не, што ж страшнага? Проста "захацеў", - бо густы змяняюцца, кажучь, кожныя сем гадоў, яму як раз пайшоў пятнаццаты...

Чорны паклён! Западозрыць гультая, перакананага гультая ў здрадзе сваім прыныпам, бо гэта ж не "густ", гэта "прыныцп", а для іх сямігадовага тэрміну не можа, не павінна існаваць. Не, гэта не тое. Проста ў апошнім нумары "Нівы" незвычайна рэдкі, хітры рэбус: трэба ж яго развязаць! І ён даможання, сумневу ў гэтым быць не можа, таму што кемлівасць з гультаём жывуць у самых сяброўскіх, цесных зносінах; гэта не геаграфія, не катэхізісныя тэксты, не зубрыстыка, вось з падобнымі рэчамі ў гультая здаўна ўтварыліся самыя нацягнутыя адносіны, глухая непрымірымая варожасць. Гультай і зазубрыванне - гэта хімічна не злучальна!

Але дзе справа тычыць кемлівасці, хуткасці розуму, - тут гультай на вышыні свайго паклікання, - гэта прама такі яго спецыяльнасць. Яно зразумела: гультай, які наважае сябе, гультай, ніколі не дапусціць думкі затрымацца на другі год ці ўжо вельмі дробнымі лічбавымі дадзенымі ўпрыгожыць свае чвэрцявыя паказчыкі. Праўда, парой і самыя мікраскапічныя велічыні трапляюцца ў яго дзённіку, - але гэта проста няшчасны выпадак: - заспелі знянацку, але каб падобнае паўтаралася часта!!!. Тады ўжо не жыццё было б гультаю. Вось працуе галава, матэматычна дакладна вылічвае ён, хто, калі і як павінен спытаць яго; усе меры прыняты, часам, - толькі ў зусім экстрааных выпадках, - прымяняе нават крайнюю - прачытвае дома ўрок. І, калі разлік удалы, трэба бачыць, якім замілаваннем, якой пяшчотай азараецца твар бацюшкі ці географа - найменш распешчаных яго адказамі і стараннасцю. Якой ласкавай, дабразычлівай рукой выводзяць яны ў журнале дзявятку. Калі пры гэтым успомніць, як часта гэтыя добрыя вочы, гэтая самая рука з такой жахлівай абьякавасцю выводзіць серыі дванаццаціх і графах руплівых!!..

Бедныя, бедныя зубрылкі! На што марнуеце вы вашы лепшыя паслябедзенныя гадзіны? Ці разумееце вы ўсё характэрнае цудоўных зімовых вечароў за цікавай кнігай ці на коўзанцы, дзе вакол вас зіхаюць дыяментыкамі яркія аскепкі льдзінак, дзе грае музыка, дзе ляціш стралой? Дух займае, і гарачай-гарачай бруёй штосьці пераліваецца па ўсім целе. Дзе вам, небаракам! Хіба ведаеце вы адпачынак, супакой? Вы ў вечнай трывозе, у вечнай напрузе, усё чакаеце нечага, трапечаце: "Раптам толькі адзінаццаць?"...

Кроў застывае ў вашых жылах.

Гультай не ведае гэтых жахаў, ды і апетыты яго на шмат меншыя, таму на выдаткаваны капітал працы ў нуль усякі адсотак добры. Ніколі ён не хвалюецца. Калі заспелі знянацку, самая малодшая адзнака, ніжэй якой, не звяртаючыся да дробаў, паставіць нельга, ужо атрымана. Што ж можа яму пагражаць яшчэ? "З'ехаць"? - Няма з чаго, застаецца адно - "направіцца".

У радасным чаканні працякаюць школьныя дні гультая: наперадзе ўсміхаецца перспектыва - падвышэнне, папраўка. Будзе яна несумнеўна, але колькі? Дзевяць? Дзесяць?... Радасна захоплівае яму дух ад гэтай салодкай думкі. І вечна адчувае ён сябе

напярэдадні прыемнай нечаканасці, нібы напярэдадні імянін: неспадзеўка рыхтуецца, пэўна добрая, але што, што менавіта?

Хто не ведае, хто не адчувае таго вясялага, прыпаднятага, радаснага пачуцця, якое авалодвае кожным напярэдадні яго нараджэння? Хто быў пануры, няветлы, бурклівы ў чаканні гэтага радаснага дня? А прыемнае чаканне - гэта хранічны стан гультая. Вось таму вось ён заўсёды вясель, заўсёды дабразычліва настроены, ласкавы з усімі.

І гэты вечны дастатак, душэўная раўнавага адлюстроўваецца на характары гультая. Жаданне "падвесці" таварыша, "перагнаць" яго, зайздрасць, - усе гэтыя чорныя падахвочванні не маюць месца ў яго незласлівай душы. Каму зайздросціць? З кім цягацца? З кім супернічаць? З усімі гэтымі зубрыламі???

Занадта добра ўсведамляючы свае перавагі перад таварышамі, ён глядзіць на іх з паблажлівасцю заўзятай велічы, але разам з тым ён справядлівы: яны атрымліваюць толькі належнае, яны маюць усе правы на лепшыя адзнакі, на якія ён, пакорлівы, зараз і не замахваецца, але варта яму захацець!.. Усведамленне гэтага на адну секунду перапаўняе яго гонарам: варта "захацець", і ён можа ператварыцца ў зубрылу, а яны, хаці - не хаці, ніколі гультаямі зрабіцца не змогуць, таму што лянота гэта раскоша, не ўсім даступная, - каб карыстацца ёю, трэба мець нешта, і гэта "нешта" ёсць у яго, гультая, а у іх...

Але ўласцівая яму лагоднасць выцясняе хвілінны пробліск ганарыстасці з яго высакароднага сэрца.

Усе гэтыя цудоўныя душэўныя якасці яго не могуць не быць ацэнены, не могуць не выклікаць усеагульнай сімпатыі. Трэба бачыць тую гатоўнасць, з якой прыстаўляюцца да вуснаў дзясяткі рук, каб падшапнуць гультаю нешта тое, што захрасла дзесьці ў яго мазгах, а, можа быць, толькі ў падручніку яго, так настойліва, з незразумелай зацягасцю патрабавання настаўнікам назваці год. Як ветла і ветліва адкрываюцца і паварочваюцца ў яго бок спісання хітрым extemporal'ем шыйткі суседзяў падчас класных прац, і кім жа? Тым, хто за хвіліну перад тым на малебнае пытанне суседа-канкурэнта паслаў наўмысна няслушную звестку. Гультай не можа не шанаваць гэтага, і ў сэрцы яго ўсё гарачэй і ярчэй разгараецца падзяка і любоў да чалавецтва.

Можа, хто думае, што крыўдна-паблажлівае пачуццё кіруе

ўчынкамі яго таварышаў? Ізноў памылка! Гультай занадта самалюбны, каб браць, не даючы. Ён ведае, што і ён патрэбны чалавек, о-ох, які патрэбны! Хто ў крытычную хвіліну выручыць клас? Ён, толькі ён адзін. Хто, не мігнуўшы, адгаворыцца за ўсіх у самага грознага настаўніка? Хто пераканана будзе настойваць, што клас дрэнна "зразумеў", і ў доказ свайго неразумнення прывядзе такія яркія адказы ці пытанні, што не пакіне сумневу ў душы самага недаверлівага выкладчыка? Хто дасць каштоўныя ўказанні пра характар, звычкі, хітрыкі настаўніка? Хто падзеліцца цэлай серыяй дакладных, якія "ніколі не падводзяць" прымет-талісманаў, для аховы вучняў ад настаўніцкай бесцырымоннасці, што даходзіць да выклікання ледзь не кожны тыдзень? Не, ён шмат дае, а таму мае права і карыстацца.

Але гэта толькі з навуковага боку, а з эстэтычнага? Хто лепш за гультая перадае іштук дзесяць найсмяшнейшых анекдотаў? Ці намалюе карабель, які гіне ў хвалях? Ці з захапляльнай яркасцю перадае ўсю драму толькі што прачытанай ім апо-весці? У яго ёсць на ўсё гэта час, і ён дзеліцца сваімі спазнаннямі, сваімі жыццёвымі парадамі з вучонымі таварышамі.

Дужэ і ўдасканальваецца яго розум. Колькі складаных камбінацый гняздуецца ў ім, якія глыбокія веды чалавечых сэрцаў! Хто ведае, якія багатыя, геніяльныя думкі наведваюць яго з часам? Ён уступіць у сапраўднае жыццё з гэтым багатым унёскам, не знішчыўшы свайго здароўя сядзеннем над падручнікамі, не змарнаваўшы капіталаў бацькоў на пілюлі Пінк, Гематагены, Саматозы і іншую лацінскую гастронамію. Ён у іх не мае патрэбы. Шчокі яго квітнеюць гарачай чырванню, вочы блішчаць яркімі зорчакмі, і ўсім весела, уцешна глядзець на яго ясную, жыццярадасную фізіяномію. Калі дадаць да гэтага тыя рознабаковыя салонныя таланцікі і здольнасці, якія жартам развіваў ён, тую масу прачытанага ў многія вольныя гадзіны, тое заўсёды роўнае, добрае стаўленне да навакольных, усім стане ясна, што ў жыцці ўсе дзверы, як у школе сшытак, ветла расчыняцца перад ім: - сардэчна запрашаем!

Дык, няхай жывуць гультаі!..”

Ледзь толькі вокліч за здароўе гультаёў зрываецца з маіх вуснаў, як Цішалава і Пыльнева, забыўшыся на хвіліну пра свайго куміра, захоплена вітаюць мой твор.

- Малайчына, Муся, цудоўна! Вось дасціпна! Большасць далучаецца, і з усіх бакоў грываць заахвочвальныя воклічы. Шурка прыпятнае сваю ўхвалу звонкім пацалункам да маёй правай шчакі.

- Брава, брава, Старабельская!.. Ур-ра!.. Няхай жывуць гультай!.. - хорам нясецца па класе.

- Сорамна, спадарычні, дурнота і пахабшчына, - адчаканьваючы кожнае слова, пагардліва кідае Грачова.

- Эх, ты, цэнзар, схавайся лепш! - грэбліва аглядаючы яе зверху ўніз і кпліва калышучы галавой, кідае ёй Цішалава. - Не дарасла яшчэ! Чула, што ў яе напісана? - Лянота гэта раскоша, не ўсім даступная, - зразумела? Ну, і маўчы, калі Бог пакараў. Ура, спадарычні, няхай жывуць гультай!

- Ур-ра!.. падхапілі галасы.

- Што за шум, mesdames, што за агіднасць! - разпунсавеўшыся ад абурэння, як півоня ў поўнай сіле росквіту, усклікае найпрыгажэйшая Клеапатра.

Аказваецца, яна з'явілася яшчэ пры чытанні заключнай фразы майго твора і прысутнічала пры ўсёй далейшай сцэне.

- Цішалава, што за абуральны, вульгарны тон у гутарцы з сяброўкай? Старабельская, падыдзіце сюды.

Я набліжаюся.

- Што гэтыя вы читалі?

- Сваё сачыненне.

- Як сачыненне? Ці не там напісана: "Няхай жывуць гультай"?

- Там.

- Я прашу пакінуць вашы недарэчныя жарты, інакш я вам зменшу за паводзіны. Пра што вы пісалі?

- Я зусім не жартую, Клеапатра Міхайлаўна, я, праўда, читала сачыненне; тэма мая: "Разумовыя, маральныя, фізічныя і сацыяльныя перавагі гультая", - цвёрда адчаканьваю я.

- Ды вы з глузду з'ехалі!.. Ды што падумае пра вас Зміцер Мікалаевіч? Сталая дзяўчына, і раптам такая страшная пустэча. Якое меркаванне можна пра вас скласці?

- Я, Клеапатра Міхайлаўна, не разумею, у чым я вінаватая? - робячы святыя вочы і становячыся незвычайна пакорлівай, пярэчу я. - Зміцер Мікалаевіч сказаў напісаць кожнай тое, што ёй больш за ўсё па душы, больш за ўсё сімпатычна; я ж не вінаватая, што

мена-віта гэтае пытанне мяне больш за ўсё цікавіць. І потым гэта тэма новая, на яе рэдка пішуць...

- На шчасце! - перапыняе мяне "Клёпка". - Гэта амаральная тэма! Усхваляць ляноту! Ды хіба вы не ведаеце, што лянота - маці ўсіх заган, што хто з дзяцінства...

Дабратворны званок на малітву перарывае яе словаплынь. О, зараз пайшло б надоўга, і ў канцы гаворкі выступіла б ізноў яна, усё тая ж змрочная непазбежная для мяне перспектыва... Сібір. "Усе шляхі вядуць у Рым", - кажуць французы. - "Усе ўчынкі павядадуць яе па Уладзімірцы", - трагічна думае пра мяне "Клёпка".

Сачыненні пададзены.

Калі дзяжурная сабрала лісткі і паклала іх на настаўніцкі столік, славеснік наш перабраў іх, прабягаючы вачамі загалойкі. Вось ён спыніўся на маім лістку. Вось раззлуецца цяпер! Ад хвалявання у мяне хутка-хутка пачынае стукаць сэрца, кроў прылівае да шчок... Але што гэта?.. Ні найменшай злосці не відаць на яго твары. Вусны завагаліся, і па іх прабегла быццам усмешка; вочы на хвіліну падняліся, спыніліся на мне, і мне здалося, што гэта іншыя, не яго вочы: яны, як і вусны, таксама смяяліся...

Мяне сапраўды кальнула ў сэрца. Смяецца, смяецца нада мной! Не раззлаваўся, а проста смяецца, кпіць... Няўжо "Клёпка" мае рацыю?.. Праціўны, злы чалавек! Як я ўсёй душой яго ненавіджу!..

Увесь дзень мне было не па сабе; да вячэры разбалелася галава так, што матуля занепакоілася.

- Што з табой, Муся? - ласкава спытала яна - Непрыемнасць якая-небудзь?

- Не, мамуся, проста галава баліць, не выпалася, учора позна перапісвала сачыненне, - кажу я, і пры слове "сачыненне" нешта шчыміць у сэрцы.

Частка VI

У цёці Лідушы. Раздача сачыненняў. Вера Смірнова

Увесь гэты тыдзень цягнуўся, нейкі шэранькі, бясколерны. Настрой у мяне таксама быў няважны, асабліва ж непрыемна адчувала я сябе на ўроках рускай мовы. Хутчэй бы ўжо аддаваў сачынен-

ні, высмеяў бы добранька - усё адно непазбежна - ды і справе канец, а то чакай гэтага задавальнення, нібы камень над галавой вісіць.

Адзіная забаўка - ездзіла да цёці Лідушы. Учора было Таніна нараджэнне; цэлых тры гады малой споўнілася. Беднае дзеўчанё нявезыла сустрэла сваё трохгоддзе: вазьмі ды і занядужай за два дні перад гэтым; з'явіўся невялікі жар і боль у горле. Вядома, страшна перапудзіліся, адразу па доктара. Слаўны такі дзядок, той самы, які калісьці мне, паводле Валодзькавага выразу, "аўсу задаць" загадаў*.

Ах, Валодзя, Валодзя, вось каго мне бракуе! Падумайце, цэлых тры гады не бачыла я яго, гэтага дражнілу-вялікапакутніка. Як толькі дзядзька Коля вярнуўся з вайны, яму адразу ў Маскве полк далі, а калі Валодзя скончыў корпус, бацька перавёў яго ў Маскоўскую вайсковую вучэльню - вельмі ўжо зсумаваўся пасля такога доўгага расстання. Дзіва што! А мне дык не хапае тут майго мілага веселуна-братачкі.

Прыйшоўшы ўчора да цёці, дазналіся, што Танюшка, дзякуй богу, паправілася, бегает ўжо, толькі яшчэ трохі пачыхвае і пакашлівае. Абагрэліся і пайшлі ў дзіцячую, дзе абодва малыя гулялі. Пры нашым з'яўленні дзеткі цацкі пакідалі і з віскам кінуліся цалаваць нас. Павыцягвалі мы з матуляй свае падарункі і пачалі па чарзе раздаваць Тані: ляльку, вазочак да яе, посуд. Дзеўчанё зноў прынялося віскатаць з радасці. Сярожа перш з цікаўнасцю таксама ўсё разглядаў, потым раптам нахмурыўся, накуксіўся і зароў.

- Сяргулька, чаго ж ты плачаш, мілы? - Адзін плач у адказ.

- Што ж здарылася? Ну, скажы ж! - дапытваемся мы.

- Тані ўсё... і доктар, і горла... мазалі, і... завітушка, і... цацкі, а... а мне ні-нічога, - захлынаючыся, растлумачыў хлапчук і яшчэ гарчэй заплакаў.

Вось пацешны! Доктар быў, і горла мазалі - сапраўды, задавальненне! Знайшоў чаму пазайздросціць!

Сунулася было няня яго суцяшаць, дык прэч адапхнуў. Яна толькі нядаўна паступіла, і ён яе не шануе і потым, як растлумачыла цёця Лідуша, раўнуе, што тая ўсё Таню хваліць. Сяк-так развесялілі; раздурэўся карапуз і забыўся пра свае крыўды.

* Гл. "Вясёлыя будні. З успамінаў гімназісткі".

Але другая бяда пачалася, калі спаць паклікалі. Ізноў на сцэну з'явілася няня. Ні-ні, не жадае. Доўга ламаўся, нарэшце змілаваўся.

- З табой не пайду, з мамай Мусай.

Пайшла я яго ўкладваць. Распрануліся, памыліся, усё чынчынам; няня ў баку стаіць, каля ложка Тані, якая ўжо даўно спіць

- Ну, цяпер, Сяргуля, апусціся на калены і памаліся за ўсіх, - кажу я.

Ён становіцца на карачкі, потым круціцца, круціцца, нарэшце, прымошчваецца на каленках.

- Памілуй, Божачка, тату, маму, Таню, Мусю, цётку, дзядзьку, бабулю, няню... Не цябе, - стромка паварочваецца ён у бок жанчыны: - Аксінню, усіх хрысціян і мяне, маленькага хлопчыка, дай усім здаровейка. Аман, - заканчвае затым малы сваю руплівую малітву.

Мне так смешна, што я ледзь стрымліваюся, каб не разрагатацца, нянька таксама лагодна ўсміхаецца. Жудасна ён пацешны і мілы!

Сёння, як звычайна, у гімназію.

Уваходзіць Зміцер Мікалаевіч на рускі ўрок, у руках нашы лісточкі. Ну, пойдзе расправа! Распісваецца, глядзіць адсутных. Нешта мямліць! Па класе нясуцца прыдушаныя ўздыхі, пад нагруднікамі фартухоў хутка-хутка варушацца рукі, робячы малюсенькія крыжыкі.

- Спадарычня Зярова!

Нарэшце вось!

- Ваша сачыненне цалкам здавальняльнае: тэма абдуманая, выкладанне яснае, дакладнае.

Запунсавелая Зярова атрымлівае спытак, а рука славесніка выводзіць 12 у журнальнай графе.

- Спадарычня Старабельская!..

Мне адразу ўдае ў скроні і робіцца неяк тужліва. "Божа, дапамажы, Божа, дапамажы!" - думаю я, а сэрца стукае, стукае.

- Таксама выдатнае сачыненне, склад лёгка; ні стылістычных, ні арфаграфічных памылак няма, выкладанне лагічнае, доказы паслядоўна выпякаюць адзін з другога і, мабыць... пераканаўчыя.

- Ён ізноў на хвіліну ўздымае на мяне вочы, і зноў яны смяюцца.

"Бяздушны, бессардэчны, як яму не сорамна так здэкавацца!" - Я адчуваю, што ў горле у мяне штосьці сціскаецца, да

вачэй падступаюць дурныя слёзы. Толькі не хапала яшчэ разраў-
ціся пры ім! - Я з усёй сілы сціскаю зубы. Пане, ці хутка канец?

- Сачыненне, відаць, шмат і доўга перадуманае, - пад-
крэсліваючы голасам, кажа ён. - Калі ласка. - Тонкая рука працягвае
мне працу.

"Толькі б не заплакаць", - думаю я, скарбу перад сабой лісток
і падпіраю шчаку рукой, каб схаваць, хоць частка твару.

- Дванаццаць! - раздаецца побач са мной голас Любы.

- Дурніца! - уяўна злітае ў мяне ў яе адрас. - Яшчэ пытае -
дванаццаць? Сапраўды смяецца!

- Табе 12, Муся, 12 за сачыненне, я бачыла. Чаго ты скі-
сла? Кажу 12. Далібог жа, праўда!

- Што такое? Не можа быць!

Я прагна ўзіраюся ў свой лісток, на які баялася нават да
гэтай хвіліны зірнуць. Адна коска дададзена чырвонымі чарніламі,
адно "п" перапраўлена ў "т", - хранічная, вечная памылка няўвагі; у
самым нізе апошняй старонкі вузкае вытанчанае 12 і дробны
прыгожы росчырк. Што ж гэта?.. Пане, няўжо?

Мне зноў хочацца плакаць, але ўжо ад радасці. Я з пачуц-
цём падзякі, збянтэжана паднімаю вочы на Змітра Мікалаевіча; мне
трошкі сорамна... Яго твар спакойна, як заўсёды, у руцэ сачыненне
Міхайлавай; сама яна стаіць каля стала.

- Чытаючы вашы "ўспаміны дзяцінства", спадарычня Міхай-
лава, я ніяк не мог даць сабе справядзачы, у трапічным ці палярным
поясе знаходзіцца месца дзеяння, бо ў нашым умераным клімаце
прырода не песціць нас такімі феноменамі. Вы, напрыклад, пішаце:
"На другі ж дзень пасля пераезду на дачу - гэта значыць, у траўні
месяцы, - тлумачыць ён, - я з радасцю і сеткай выбегла ў сад, дзе
мяне чакалі астатнія дзеці, якія схаваліся ад мяне ў высокіх кустах
брусніц, на якіх віселі чырвоныя ягады, праз якія ззялі гарачыя
прамяні сонца, і падалі на зямлю светлыя плямы".

Пры чытанні гэтага чароўнага ўрыўка ў класе падняўся насілу
стрымваны смех. Мне адразу становіцца неяк незвычайна весела,
нібы цяжар з душы скаціўся.

- Вось гэтыя гіганцкія кусты брусніц, у якіх хаваецца цэлая
кампанія дзяцей, гэтыя ўжо ў траўні "чырвоныя ягады, скрозь якія
ззялі гарачыя прамяні сонца" і падалі на зямлю нейкія невядомыя
"светлыя плямы" - станоўча пазбаўляюць мяне магчымасці арыента-

вацца, дзе менавіта адбываецца дзеянне. Мяркуючы па пышнасці флоры і шпаркасці яе росту, здаюцца тропікі, з іншага боку брусніца шукае прахалоды паўночнага ці горнага клімату. Дык, як жа, спадарычня Міхайлава, вы так ясна, выразна памятаеце менавіта такую сітуацыю?

- Не, я проста выдумала, каб прыгажэй было, - тлумачыць Міхайлава.

У класе нястрымнае пырханне.

- Значыць, паэтычная фантазія, - ледзь-ледзь усміхаючыся, працягвае Зміцер Мікалаевіч. - Відавочна, угэты дзень вас наведала муза?

- Не, у нас нікога не было, я ўвесь вечар займалася і сама, усё сама напісала. Ніхто не прыходзіў, тата не дазваляе ні мне ў гасці хадзіць па буднях, ні каб да нас хадзілі. Я, праўда, усё сама напісала, - апраўдваецца ўжо са слязамі на вачах няшчасная.

Тут адкрыты рогат нясецца па класе. Не можа падужаць усмешкі нават Зміцер Мікалаевіч. Нават "Клёпка" расчухала: хоць і шыкае, але ўсміхаецца.

- Спадарычня Сахарова! - раздаецца скрозь смех, які яшчэ не ўлёгся ў класе, голас Святлова. - У вашым сачыненні пра значэнне працы ў жыцці чалавека - вы месцамі занадта імгліста выводзіце вашыя высновы, а дзе-нідзе звяртаецеся да некалькі рызыкаўных і перабольшаных высноваў. Напрыклад, пачатак: "Усякая праца ёсць выдатак сіл і напругі мускулаў, а таму праца мае велічэзнае значэнне ў жыцці чалавека". Надзвычай імгліста. Далей: "Асёл, які працуе - цар у параўнанні з гультаяватым чалавекам"...

Па класе зноў нясецца пырханне. Люба пхае мяне ў бок:

- Атрымлівай, гультайка з перавагай, гэта ў твой агарод.

- Адважнае параўнанне, відаць, што вы схільныя некалькі захапляцца, - працягвае Зміцер Мікалаевіч, уручаючы Сахаравай плён яе дзівоснай творчасці.

Танька - пра хараство! - атрымлівае васьмёрку; як і трэба было чакаць, тэма аказалася ёй не па зубах. Яна па-за сабой, але яе, здаецца, значна больш грызе маё 12, чым уласная васьмёрка.

- Напрыканцы, - раздаўшы ўсе лісткі, звяртаецца да нас Зміцер Мікалаевіч, - я дазволю сабе азнаёміць вас з узорным, у поўным сэнсе гэтага слова, сачыненнем спадарычні Смірновой. Як па сюжэце, так па выкладзе думкі і па мастацкасці, яно безда-

корнае. Тэма: “Паэзія - сябар чалавека”.

Па тонкіх, бледных шчоках Смірновой разліваецца далікатная чырвань, у вачах сапраўды загараецца цёплы, мяккі агеньчык.

Не разумею, якім чынам я дагэтуль яшчэ не паспела нічога сказаць пра яе, пра гэту мілую, выдатную дзяўчыну; тым часам я так, так люблю яе, больш чым люблю: ад яе сапраўды вее чымсьці ўсцешным, ясным, ціхім і разам з тым неяк сумна становіцца пры ёй. Я не магу гэтага растлумачыць, але выдатна адчуваю. Яна вельмі тоненькая, вельмі высокая, худзенькая, з далікатным авальным тварам, невялікім прамым носам, велічэзнымі шэрымі, рахманымі, нібы смугой зацягнутымі, вачамі. Валасы вельмі цёмныя, гладкія, падзеленыя праборам і заплеченыя ў дзве касы. Заўсёды вельмі чыста і вельмі бедна апранутая, у сваёй гладкай завузкай сукенцы, у панашаным, таксама зусім гладкім, чорным сацінавым фартуху. Нервовая і хваравітая, празрыста бледная, яна, часам, ледзь валакучы ногі, прыходзіць у клас, слабая да таго, што ледзь можа адсапіцца. “Клёпка” некалькі разоў спрабавала адправіць яе дахаты, але заўсёды безвынікова:

- Дзякую вам, Клеапатра Міхайлаўна, са мной увесь час так; нічога, я вельмі далёка ішла і проста стамілася. Адпачну, дык усе пройдзе.

А ісці ёй, сапраўды, было далёка і доўга - гадзіны паўтары, у лёгкай, ветрам падбітай, пацёртай драпавай блюзачцы. І яна ніколі не спазнялася, не тое, што мы, грэшныя. Сняданку з сабой не прыносіла, - я знарок назірала; усе жуюць, а яна ходзіць з кніжкай, урок паўтарае. Колькі разоў хацелася мне падзяліцца з ёй сваімі запасамі, ды страшна ўсё, - раптам пакрыўдзіцца. Як паказаць, што я думаю, што яна галодная! Толькі два-тры разы атрымалася мне ўгаварыць з’есці са мной напалову яблык ці грушу, і то я імкнулася, каб гэта выйшла быццам неспадзявана. Звычайна ж яна ласкава, спакойна, але так рашуча адмаўляецца, што не адважыўшыся настойваць. І ўсе нашы сапраўды паважаюць яе, менавіта паважаюць. Ніхто ніколі не дазваляе сабе нават за вочы паджартаваць над ёй, ніводная самая злоязыкая. Вучыцца яна выдатна, была б першай, адзнакі у яе лепш, чым у Зерневай, але камень перашкоды - мовы цяжка даюцца; толькі з-за іх яна другая.

Пане, якое ж, сапраўды, дзівоснае яе сачыненне! Колькі трэба прадумаць, прачуць, як цяжка-цяжка павінна быць на душы, каб

напісаць так, як напісала яна! Верагодна на гэтую тэму яе навёў яе ўлюбёнец Надсон, яго верш: "Калі душна табе, калі няма у цябе..." Як цудоўна распрацавала яна гэты сюжэт! Якія цёплыя, мастацкія, поўныя суму месцы! Мне плакаць хацелася, слухаючы. Пасля ўроку я не магла ўтрымацца ад жадання моцна расцалаваць яе.

- Вера, мілая, як цудоўна, як дзівосна ты напісала! - кінулася я да яе. - Ды ты ж паэт!

Яна ціха ўсміхнулася.

- Чаму паэт? Бо гэта не фантазія, я сапраўды адчуваю ўсё гэта. Кніга - мае шчасце, мая ўцеха. А ты, хіба і ты таго ж не перажываеш?

- Так, і я люблю, я страшна люблю кнігі, вершы, але дзе мне! Бачыш, я ж такога нічога не напісала, надрапала глупства нейкае, - запярэчыла я. Я пачувалася такой нікчэмнай, такой пусценькай, маленькай у параўнанні з ёй.

- Можаш і ты, толькі табе не даводзілася так шмат задумвацца, як мне. Ты шчаслівая, табе добра жывецца, табе няма калі журыцца. А што ты напісала такое сачыненне Змітру Мікалаевічу - гэта нядобра. Ты закрануць яго хацела. Я ведаю, зараз табе і самой ніякавата. Не, Муся, ён занадта вялікі для гэтага, - нейкім асаблівым голасам прагаварыла яна.

Як, няўжо і гэтая закахана? Я са здзіўленнем паглядзела на яе. Ізноў у вачах яе запаліўся мяккі, цёплы бляск, ізноў ледзь-ледзь паружавелі шчокі. Не, гэта не дурная закаханасць, як у тых усіх, гэта глыбокая павага нейкая. Мяне сапраўды з толку збілі, і ўвесь наступны ўрок я сядзела, як гусак у смуге.

Зараз, калі гісторыя з маімі "гультаямі" шчасліва завяршылася, я распавяла аб усім матулі, прачытала ёй свой твор і прызналася, чаму абрала такую тэму. Матуля пасмяялася над маёй, як яна звала, "Одай да гультаёў".

- А Святлоў ваш мне падабаецца, разумнік і не дробязны, - сказала яна.

І матуля, як Смірнова!.. Адно ведаю, што больш я над ім доследаў рабіць не буду.

Частка VII

Карта загаварыла. Дразжэ. Выхадка Цішалавай

Пане, як хутка час нясецца! Вось ужо першая чвэрць скончана і ўчора табелі раздадзены. Колькі трывог, хваляванняў, нават слёз з-за гэтых чвартковых адзнак. У мяне, дзякуй богу, усё больш, чым шчасліва: я прыблізна павінна быць трэцяй вучаніцай, зачэпачак пакуль ніякіх. Гэтым разам жудасна прыйшлося нашай Пыльневай. Другі клас бо жарты кароткія, усе адзнакі маюць ужо значэнне на атэстат, а яна раптам спадобілася па геаграфіі ў нашага дабрака "Мяшэчка" адзінку схапіць. Праўда, яна перапоўніла келіх яго шматцярпення, штосьці раз восем запар усё адмаўлялася, так што нават ён стаміўся і паставіў ёй кол. Ну, само-сабой зразумела, Іра пачала прасіць даць ёй паправіцца.

- Добра, - кажа, - толькі, глядзіце, па ўсім курсе пытаць буду, і картка каб была.

Прыходжу неяк раніцай у гімназію. Што за незвычайнае паседжанне? На падлозе каля дошкі, на якой вісіць Еўропа, цэлая кампанія з Пыльневай і Цішалавай на чале штосьці варочаюць.

- Што вы робіце? - пытаю.

- Ідзі, напрамілы бог, Муся, дапамажы, а то не паспеем. А-а, разумею! Нядаўна павесілі новую, нямую карту; самае важнае на ёй было разважліва намалявана ў той жа дзень, затым паступова гаворка яе развівалася, зараз жа, пасля злучаных высілкаў засядаўшай на падлозе кампаніі і пры маім добраязычлівым удзеле, нямая карта загаварыла, ды як! Тут не пасаромеліся і чарнілам панадпісвалі: "Мяшэчак" жа наш страшна блізарукі, не дагледзіць; "Клёпка", тая можа разглядзець, калі дадумаецца, але, па-першае, гэта ў яе не так часта атрымоўваецца, а, па-другое, не стане ж яна перакрэсліваць напісанае. Пабурчыць, прачытае пропаведзь пра грэшнасць падману, а надпісы ўсё ж ёсць, а калі старую карту загадае прынесці, дык жа тую за залішняю балбатлівасць і скасавалі.

Да гэтага ж дня Пыльнева падала і ўласнай вытворчасці дзівосную карту; купіла малюсенькую, як малюначак, Еўрапейскую Расію, абвяла праз пераводную паперу, а горы, рэкі, моры і губерні каляровымі алоўкамі размалявала. Не карта, а цацка; словам, усе меры засцярогі прыняты. "Мяшэчак" так увесі і расплыўся, Пыльнева таксама, ну і мы за кампанію.

- Зараз папрашу вас, спадачыня Пыльнева, да вялікай карты.
- Акрамя прыморскіх гарадоў Італіі і плыні Волгі, ні-ні, нічога не ведаю, - яшчэ раніцай заявіла яна. - Адна надзея на карту.
- Ну-с, пакажыце, калі ласка, Прырэйнскія правінцыі, дзе яны размешчаны.
- Па Рэйне, - хутка адказвае Іра.
- Дык вось, будзьце добрыя паказаць іх.
- Зараз.

Пыльнева кінулася ў Галандыю, адтуль у Бельгію, заехала ў Царства Польскае і прыпынілася каля Віслы.

- Не, гэта не тут, - прачытаўшы надпіс, кажа яна. - Зараз, Міхаіл Васільевіч, адну секундочку. Вось! Не!...Адну хвілінку цяплення, я цяпер знайду... - адчайна абшнырваючы ўсю Еўропу, суцяшае Пыльнева географа. Яе тоненькая грацыёзная фігурка то схіляецца ў тры пагібелі, для агляду паўднёвейшых пунктаў, то ўся выпягваецца, становячыся на дыбачкі, для вышукаў у Ледавітым акіяне, пры чым тоўстая каштанавая каса звешваецца то на адзін, то на другі бок. Немагчыма не ўсміхацца, так міла, проста робіць яна гэта, так ветліва, амаль ласкава просіць прабацення за прама-руджанне.

Дабрак Міхась Васільевіч таксама ўсміхаецца, але ў "Клёпкі" ледзь не курчы пачынаюцца; яшчэ радзімчык, таго глядзі, зробіцца.

- Вось Рэйн! Знайшла! - радасна ўсклікае Іра. Далейшыя пытанні даюць хіба ледзь-ледзь лепшыя адказы. Сем - самая вышэйшая адзнака; але выратавальная картка-цацка і звычайная дабрыня Міхаіла Васільевіча даюць сябе ведаць: у журнале побач з адзінкай стаіць дзевяць. Іра, ледзь не скачучы ад радасці, ідзе на месца. Пасля званка яна ловіць у калідоры географа.

- Міхаіл Васільевіч, а колькі у мяне ў чвэрці будзе? Бо вы складзяце, так? Дзевяць плюс адзін - дзесяць. Праўда? Вы не сярдуеце, Міхаіл Васільевіч, за адзінку! Праўда, мне так сорамна, так сорамна, я геаграфію вельмі люблю, але калі зусім часу няма; падумайце, бо акрамя геаграфіі у нас гэтулькі ўсякай гадасці і ўсе патрабуюць. Я карту чатыры дня вам крэсліла, бо добрая? Я так старалася. Дык вы складзяце? Так? Калі ласка! Бо ў мяне ніводнай дзявяткі ў чвэрці, і раптам па геаграфіі, па маім любімым прадмеце!..

- У голасе дрыжаць журботныя ноткі, вочы так рахмана, з такой мальбой глядзяць, і ўся яна такая міленькая, што адмовіць ёй, па-

мойму, немагчыма.

- Паглядзім, паглядзім, - аздабляецца Міхаіл Васільевіч і спяшаецца шаснуць на сходы, баючыся, відавочна, саступіць і "не сапсаваць", па запэўненнях Іры, яе чацвартную адзнаку. Добрая душа!

Абураная Клеапатра частуе Іру грунтоўнай распяканцый.

- Што за фамільярнасці з настаўнікам! Што за тон! "Хвіліначку цяпення", - перадражнівае яна Пыльневу. - Я проста слоў не знаходжу, я...

Рахманы галасок Іры перабівае яе:

- Выбачайце, Клеапатра Міхайлаўна, я ніяк не думала, што гэта нядобра, - наадварот: мне было сорамна прымушаць так доўга чакаць добрага Міхаіла Васільевіча, я лічыла, што значна ветлівей перапрасіць, я і прасіла прабачэння ўвесь час.

- Пане, якія вы наіўныя! - збітая, зазвычай, з толку святым выглядам Пыльневай, мірна кажа класная дама. - Нібы, сапраўды маленькая, а вы ж сталае дзяўчына... ніякай школьнай дысцыпліны, - бо гэта ж не гасціная.

Нясмелае "выбачайце" і званок завяршаюць гутарку.

Наша Пыльнева гэта такое хараство!!

Вось хто тонка даймаць умее: ні грубіянства, ні рэзкасці, і тварык проста чароўны ў такія хвіліны. Цішалава таксама цікавая, але у яе неяк больш груба выходзіць, яна часам і цераз край хопіць. Надоечы, як раз выпадак быў. Геаметрыя. Клеапатра Міхайлаўна дзесьці адсутнічае. Дзверы ў калідор адчынены, таму што матэматыку нашаму заўсёды душна. Каля дошкі Грачова, і Антоша з ёй душу адводзіць: тлумачыць новы ўрок пра ўпісаныя і апісаныя кругі. Праграма ўроку нам цвёрда вядомая: выкліча Грачову (ёсць ужо), потым Зярнову, потым Лявонаву, напаўголасу з імі пошушукаецца, потым пытанне: "Усім, спадарычні, ясна?" Паднімецца паўкласа і заявіць, што не ясна. Пагардлівы поціск плячэй, чароўная грываса, затым прыблізна такі ўсклік: "Хто не зразумеў, спытае дома, астатнія - аксіёма". - Такім чынам, на ўроку гэтым вольны, як птушка, што хочаш, тое і рабі, тым больш, што наш кантрольны снарад, "Клёпка", адсутнічае.

Цішалава і Штоф спяшаюцца выкарыстаць гэтую волю. На іхняй лаўцы шаптанне і вялікае ажыўленне. Я хоць уважліва слухаю, што тлумачыць матэматык, але не спускаю вока і з цікавай лаўкі;

там жа, як распавядала Шура, адбывалася наступнае:

- Штоф - кажа Цішалава, - прынесла з сабой цэлы мяшэчак дражэ, - ведаеш, такіх зусім маленькіх, быццам рознакаляровыя крупы, а у сярэдзіне не лікёр, як у буйных бывае, а гадасць нейкая страшная - ні то аніс, ні то салодкакорань, ні то яшчэ горшае зелле. Разжаваць немагчыма - муціць, ну, а кідаць таксама не рацыя, усё-такі забаўка. Набралі жменю і лясь, зараз у горла. Ледзь не задусыліся. Усухамятку цяжка, трэба вады. Я ўстаю, на ўсякі выпадак адкідваю галаву назад, нос затыкаю хусткай: калі ўбачыць Антоша, падумае, што кроў ідзе, затым бяшумна ныраю ў дзверы, балазе яны каля нас блізенечка. Антоша ўвесь пагружаны ў акружнасці - і глухі, і сляпы. Вяртаюся тым жа ходам, а пад фартухом нясу шклянку вады. Зараз выдатна: пляснеш жменю і зап'еш. Смешна толькі. Штоф пачынае пырхаць, а я здушылася; нічога, праехала. Воля мацней, чым раней заліваецца. Усе пачалі круціцца. Павярнуўся і Антоша, ды як раз у тую хвіліну, як я зноў велічэзную жменю пляснула, вады ў рот набрала, а праглынуць яшчэ не паспела.

- Што у вас там такое, спадарычня Цішалава?

Устаю, рот паўнюцькі.

- Пытае, дык пакажы, - шэпча Штоф, - раззяў рот, дык і ўбачыць.

Тут адбываецца нешта нядобрае: у тую секунду, як я хачу праглынуць змесціва майго рота, раздаецца фраза Волі, я пырхаю з закрытым ротам... Тое, чаму належыла рушыць горлам, дзесьці захрасае, і вада з дражэ фантанам выскоквае праз мой нос... Момент жудасны: задыхаюся, на вачах слёзы, нос плача, і смешна нястрымна. Ты бачыла, якую матэматык фізіяномію зрабіў? Быццам і ў яго дражэшкі носам палезлі. Ну, а потым турнуў мяне з класа. Што ж, выйшла; добранька адкашлялася, адачхалася, высмаркалася некалькі разоў, - як быццам і ў парадак усё прыйшло. Прагулялася па калідоры, усюды цішыня, у рысавальным класе дык нават і прыгажосць, таму што там пастар у белым нагруднічку сядзіць. Я ў залу. А там смецце, бруд і шчотка валяецца: відаць, пачаў Андрэй месці пасля вялікага перапынку, ды паклікалі куды-небудзь. "Давай, - думаю, - дапамагу яму". "Ніякая праца не зневажальная", - успомніла я раз у жыцці павучанне "Клёпкі", ды і то, як відаць, не своечасова. Уззяла шчотку, выцягнула палку ва ўсю даўжыню, сама ззаду стала, ды з аднаго канца на другі, на поўным хаду, і катаюся

сабе. Раптам, гляджу, у дзвях "Клёпка" наша сінеецца. Я шчотку з размаху пхнула, яна далёка-далёка ад'ехала, а сама бегчы ў іншыя дзверы. Ды дзе там! - "Цішалава!" - І паехала, з-за чаго ды чаму, ды калі, ды хто, ды завошта. Ну, сказала: - што ж за сакрэты паміж сваімі? Пілавала-пілавала, пілавала-пілавала, нарэшце, кажа: "У клас не смейце ўваходзіць, калі Антон Паўлавіч вас выгнаў, але і ў зале буяніць не смейце; вас не для таго пакаралі, каб вы весяліліся, а каб вы адчулі сваю віну. Ідзіце ў гэтую хвіліну і сядзьце на лютэранскі Закон Божы. Ды глядзіце, хоць у чужым класе не асарамаціцеся. Ну, ідзіце"...

Я зрабіла некалькі крокаў, а "Клёпка" супакоеная, што я зараз жа выратую сваю шматгрэшную душу па лютэранскім абрадзе, пайшла да вас. Дудкі, матухна, я свой час лепш спажыву. І, ведаеш, Мурка, адкрыццё зрабіла. Ну, ды гэта потым распавяду. Пакуль гэта я агляд мясцовасці рабіла, чую - званок, ну, а што пасля перапынку было, ты і сама чула.

А было так: уваходзіць Клеапатра Міхайлаўна злая-злюшчая.

- Цішалава, вы былі ў класе Закона Божага?

- Не, - чыстасардэчна, як і заўсёды, заяўляе Шура.

- Я ж вам загадала.

- А я не пайшла, я ні за што не пайду. Вось яшчэ! Каб поп басурманскі маю чыстую душу спакусіў! Каб мне потым у пекла патрапіць! - Шура ўся чырвоная прыкідваецца абуранай. Публіка ў захапленні; мы рагочам; Клеапатра ўсё больш злущца.

- Што за "поп"? Што за "басурманскі"? Што за дурасці! Вы смеяцеся нада мной, я гэтага не патрываю, я вас цяпер звяду да начальніцы.

Шурка закусіла цуглі.

- З задавальненнем! - адчаканьвае яна, нізка кланяючыся. - Ідзём! - расшаркваецца яна, падстаўляючы свой локаць крэндзільком.

Але тут адбываецца нешта нечаканае: вусны Клеапатры Міхайлаўны тузаюцца і яна пачынае плакаць.

- Дзёрзкія, злыя, гадкія дзяўчынкі, сорамна, грэшна вам!.. - раздаецца скрозь слёзы.

Нам усім сапраўды і сорамна, і ніякавата: выхадка Шуры, якая хапіла цераз край, даўно ўжо не здаецца нам смешнай; дурнавата хіхікаюць толькі тры-чатыры нашых самых адпетых і нераз-

вітых. Сама Шура, якая зарвалася, падзадораная ўхваляльным сме-
хам, адчувае ўсю глыбіню сваёй няправасці. Ёй, добрай па натуры,
балюча і сорамна.

- Прабачыце, прабачыце, Клеапатра Міхайлаўна! Я так
вінаватая! Я ведаю, што я дурная, шалапутная, подлая, - з улас-
цівай ёй шчырасцю каецца Цішалава. - Мілая, родная, прабачыце!

Клеапатра Міхайлаўна кранута шчырымі словамі Шуры, -
мы яе, бедную, не распесцілі імі. А яна ж, у сутнасці, добрая, але,
Божа-Божа, навошта яе да нас прызначылі класнай дамай! і ёй
цяжка, і нам нялёгка. Пане, пашлі ёй добрага, добрага жанішка!

Частка VIII

"Анёлы". Быліна. Драцяное цела

Не бываць бы шчасцю, ды няшчасце дапамагло - абвяш-
чае, не без падставы, мудрасць народная. Так і з намі было. Да
зна-мянальнага выпадку, пра які гаворку павяду ніжэй, мы з Любай
і Пыльнева з Бек сядзелі зусім побач: яны прама-праменька перад
сталом, а мы крышачку направа, у наступнай ад іх, бліжэй да дзвя-
рэй, калоне. Жылося дружна, утульна, на таварыскіх пачатках. Пры-
нёсся ў адзін далёка не выдатны дзень наш "Яўген Барбароса" і
давай пытаць нас, як зазвычай, пра справы даўно мінулых дзён,
падданні даўніны глыбокай. Без бліскучых і выбітных адказаў справа
не абыйшлася.

На гэты раз вызначылася наша Бек; умее яна, о-ох умее!
Зайшла гутарка пра Англію. Вось Барбароса пацікавіўся дазнац-
ца, чым, як дзяржава, моцная Англія. Юля лыпае вачыма.

- Ну, падумайце, якое яе геаграфічнае становішча? Дзе яна
ляжыць? - наводзіць ён.

- Англія з усіх бакоў акружана вадой, - радасна ўзгадвае
Бек.

- Зусім правільна, такім чынам, - прамая выснова ў чым яна
асабліва мела патрэбу?

Но што здаецца прамым для Яўгена, надзвычай звліста для
Юлі. Яна маўчыць, разгублена ўсміхаючыся; раптам улавіўшы
кімсьці подказаны склад "суд", радасна кажа:

- Дзякуючы свайму становішчу Англія больш за ўсё мела
патрэбу ў судаводстве.

Вядома рогат. Наступныя пытанні праходзяць шчасліва, пакуль у Барбаросы не з'яўляецца фантазія нырнуць у глыб гісторыі і даведацца: "Ад чых нападаў асабліва папакутавалі творы мастацтваў у Рымскай Імперыі?" - У адказ, вядома, маўчанне. Я затуляюся рукой і шапчу: "Ад вандалаў". - Маўчанне. - "Ад вандалаў", - павышаю я тон. Юля мнецца і быццам не адважваецца паўтарыць. Няўжо не дачула? - "Ад вандалаў", - яшчэ гучней кажу я.

- Старабельская! - нясецца грозны вокрык "Клёпкі". І тая чула, няўжо ж Юля?... Нажаль! І яна чула!.,

- Ад анёлаў! - нясмела, няўпэўнена і сканфужана паўтарае яна.

Зараз мне ясныя яе ваганні. Бедная Юля! - Але ў выніку, бедныя і мы. У выглядзе нашых "немагчымых" паводзін нас рассяджаюць. На шчасце, перасадку выконвае наша вялікапакутніца Клеапатра не паштучна, а парамі: мы з Любай застаёмся на сваіх насяджаных месечках, Пыльневу і Юлю Бек перасоўваюць на другую лаўку да самага акна, праз дзве ў трэцюю ад нас калону. На іх месцы садзяць дзвюх сястрыц, Марусю і Жэню Лахціных. Найбліжэйшай маёй суседкай з'яўляецца Маруся. Яна добрая, я супраць яе нічога не маю. Жэнька, сястра яе, тая найпраціўнейшая крыўляка і падліза. Зараз "Клёпка" можа быць спакойная: налева я ні падказваць, ні балбатаць не буду, дарэмная праца, бо бедная Маруся амаль зусім глухая. Шкада яе, яна вельмі не брыдка, выдатная вучаніца, вясёлая і нават рагатуха, калі дачуе, што такое. Яе блізкасцю я цалкам задаволена, шкада толькі тых бедных перасяленак.

Хутка мы з Марусяй займелі масу выгод са свайго суседства: чаго яна недачувае, я ёй заўсёды распавяду, бо яе мілая сястрыца знаходзіць гэта для сябе занадта сумным; чаго я не дамалюю ці не дачарчу - а, грэшнай справай, гэта здараецца, - яна мне намалюе. Вось сёння, напрыклад, урок малявання. Мае мастацкія здольнасці даўно вызначыліся і ўсім вядомыя, сімпатыя мая да гэтага прадмета таксама. Перш нуда гэтых гадзін адкуплялася і ажыўлялася прысутнасцю мілай Юліі Рыгораўны і жаданнем - нажаль! дарэмным - дагадзіць ёй; зараз жа сузіранне Івана Пятровіча Петухова, нашага малявальшчыка, ані не натхняе мяне, і малюнку мае былі б на кропцы замярзання, калі б не Маруся Лахціна. Клеапатра сёння, як і заўсёды на маляванні, адсутнічае. Новы швейцар прынёс у клас толькі

арнаменты, і Іван Пятровіч паслаў яго па драцяныя целы, якія ўсё яшчэ малюем мы, талентам абдзеленыя. Дзякуй богу, ён дзесьці затрымаўся! Петухоў папраўляе малюнак на пятай лаўцы, а Лахціна добрасумленна размалёўвае ўсё, што адсутнічае ў маім сшытку. Я перагортваю Галахова, праглядаю зададзеныя для паўтору быліны; раптам у мяне мільгае бліскучая думка, я хапаю кавалачак паперы і пачынаю драпаць:

БЫЛІНА

***пра віцязяў прамудрых, сінявках бязгрэшных і дзяўчынах
карычневых***

*Зарыпалі засаўкі жалезныя,
Расчыніліся дзверы шклянныя,
І прыгажуні-дзяўчыны юныя
Ў іх хваляю ўварваліся шумнаю.
Па прыступках спяшаць-наспяшаюцца,
Вышэй-вышэй усё ў сцены прамудрыя,
На хаду расшпіліўшы кажущыя цёплыя,
Трасучы ў руках торбы чорныя.
Ім насустрач ідуць панны сінія,
Іх вядуць за сталы нешырокія,
На лавы іх саджаюць кляновыя,
Супраць дошак чорненькіх ды грувасткіх.
Вось з'яўляюцца віцязі мудрыя
Адукоўваць гэтых дзяўчын, ведаў згаладалых:
Кажуць ім пра царствы далёкія,
Пра лясы, гарады трыдзясятыя,
І пра фізіку, штуку найхітрую,
І пра алгебру, рэч незразумелую.
І біноклі трубой Галілеевай
Назваваюць, ані не сумняшася;
Зямлю нашу, карміцельку-матухну,
Адважна "планетай" прыклікалі,
Паветру чыстаму, нам Богам падараванаму,
Надалі мянушку "хімічнай сумесі".
І дзяўчыны сядзяць - адукоўваюцца,
І не год, і не два - сем аж гадкоў,*

*Па дванаццаці ў кожным то месяцаў,
Паглынаюць прамудрасць вялікую,
Спасцігаюць навуку звышмудрую.
Валатаркі ж, дзяўчыны сінявыя,
Навучаюць манерам вытанчаным,
Наказваюць ім строга-найстрога:
"У востры носік соваць пальцы белыя,
Рукавом абціраць вусны пунсовыя,
Гучна з Богам душою гутарыць
Ці сяброўкам чхаць у вочы ясныя,
Не прыгожа, маўляў, юным спадарычням".*

*Ведай, растуць, прымудраюцца дзяўчыны,
Ужо спасціглі навуку ўсю, прыгожыя.
І забяспечылі дзяўчын усіх найстараннейшых
Залатымі медалямі адліванымі,
А гультаяватых проста паперкамі,
На якіх, як ёсць, усё распісана
Колькі, дзе і калі навучалася.*

*Расчыніліся зноў дзверы шклянныя,
І прыгажуні-дзяўчыны юныя
Праз іх выйшлі ў мора жыццёвае,
З галовамі прамудрасцю поўнымі,
З сэрцам чыстым, крыштальным, як люстэрка.
Слава матухне, нашай гімназіі!
Слава віцязям, мудрым настаўнікам!
Бязгрэшным сінявушкам слава!
І дзяўчынам-прыгажуням слава!*

Ледзь напісала я прыблізна чацвярцінку, чую нястрымны рогат. Уздымаю вочы: у дзверы праціскаецца наш новы швейцар з "драцяным целам". Больш дакладна выканаць даручэнне цяжка: у руках у яго драцяны манекен, на які прымяраюць пры шыцці сукенкі.

Ён, бедны, доўга дарэмна шукаў "целы", пакуль не ўспомніў, што у начальніцы ў пярэднім пакоі бачыў падобную штуку. Гэта хараство! Рагталі мы, як вар'яты; пасля гэтага настрой мой наогул, а пісьменніцкі ў прыватнасці, яшчэ палепшыўся, і намахала я вышэй прыведзены твор. Першым абавязкам паказала Любе, тая ў захапленні. Зараз трэба Пыльневай, гэта самы наш тонкі знаўца і гастронам, калі можна так выказацца, па частцы "штучак". За далёкасцю адлегласці давялося звярнуцца да бяздртавага тэлеграфа. Імгненнем даставілі. Гляджу. Пыльнева заліваецца - рагоча; потым бярэ пряо і размашыста штосьці піша. Аказваецца, надрапана: *"Галоўным цэнзарам навуковага камітэта пры Х-ай жаночай гімназіі прызнана годным адмысловай увагі пры складанні настаўніцкіх і класнадамыскіх бібліятэк і чытальняў. Рэкамендавана, як навочны дапаможнік, для інспектараў, дырэктараў і іншага недавучанага юнацтва"*.

Пасля ўроку лісточак гэты пайшоў з рук у рукі і зрабіў належаў эфект. Нават Смірнова ўсміхнулася сваёй сумнай усмешкай. Вядома, спадарыня Грачова і К^о былі абражаны вульгарнасцю і пошласцю такой падпольнай літаратуры.

Частка IX

Ля падножжа куміра. У фізічным кабінце

Дзякуй богу, нарэшце то сапраўдная зіма надышла, а то ўсё пляскала з неба нейкая гадасць, і дагэтуль коўзанка не магла ўсталявацца. Зараз цудоўна падмарозіла, пазанясло ўсё сняжком. Пецярбург адразу чысценькі, ветлы такі стаў. Учора мы і коўзанку абнавілі, цэлай кампаніяй хадзілі. У Снежных сёння моладзь завялася. Прыехаў Любін нейкі дзесяціюродны брат, адным словам, дваццатая вада на кісялі. Ён у вайскавай вучэльні, але ў святы і пад святы ходзіць да іх у адпачынак; звычайна прыводзіць яшчэ з сабой двух таварышаў: Барыса Пятровіча і Васіля Васільевіча, таксама юнкераў. А галоўнага вась і не сказала: самага яго клічуць Пятром Мікалаевічам. Ён вельмі сімпатычны, даволі прыгожы і не дурны. Таварышы яго ні тое, ні сёе, ні рыба, ні мяса, юнкеры, як юнкеры. Увогуле, час мы праводзім вельмі весела, галоўным чынам па суботах, хоць часта і па нядзелях; ідзём усёй кампаніяй на коўзанку, носімся там, як ураганы, прыходзім да чаю вясёлыя, галодныя і дурэем, як аша-

лелыя; балбочам усякае глупства, і ўрэшце, звычайна, мадам Снежына сядзе за піяніна, а мы пачынаем удасканальвацца: да ўсіх танцаў новыя фігуры выдумляць; хораша, нават вельмі, часам выходзіць. Саша ў гэтым стаўленні малайчына; наогул, ён вельмі дасціпны, заўсёды што-небудзь пацешнае прыдумае. Усё ж я па-ранейшаму сімпатыі да яго не маю, ён жа, таксама па-ранейшаму, мае яе да мяне. Зрэшты, ён непераборлівы, і ўсе рашуча іх знаёмыя спадарычні і паўспадарычні, хоць кароткачасова, але прымушалі біцца яго сэрца.

З нецярпеннем чакаю Каляд: пісаў дзядзька Коля, што яны з Валодзям збіраюцца прыехаць, а ўжо Валодзя то ва ўсякім разе. Вось калі сапраўды павяселімся: бо мой братачка ў гэтым стаўленні адзіны ў сваім родзе. Паведаміла Любе гэтую прыемную навіну, Яна таксама вельмі ўзрадавалася.

Сёння у нас ізноў пацеха выйшла. Пайшлі ў самы ніз, у фізічны кабінет. Мікалая Канстанцінавіча яшчэ няма, "Клёпка" з іншай класнай дамай тары-бары разводзіць каля жаночага пакоя. Раптам Паўштофік ляціць, вачаняты блішчаць, уся ружовая, кудзеркі распапаліся.

- Спадарычні, у першым "А" Зміцер Мікалаевіч "Рэвізора" чытае; хадземце слухаць!

- Праўда?

- Не хлусіш?

- Ідзём! - раздаецца з усіх канцоў.

- Толькі цішэй, напрамілы бог, цішэй, а то ўсё прапала, - моліць Штоф.

Ідзём на пальчыках, і нагнуліся, каб ніжэй за шкло быць.

Цішалава, Жэня Лахціна, Ермалаева, Штоф і Грачова, крадком, рухаюцца на чале працэсіі, за імі амаль увесь клас; вядома, плятуса і я, але менавіта плятуса. Каля дзвярэй "І А" пачынаецца цісканіна і сумятня, - кожная хоча быць ля замочнай адтуліны, каб не толькі чуць, але і бачыць.

- Бессаромная, ты заўсёды ўсюды першая ўлезеш, - дакарае Грачова свайго непрымырымага ворага, Цішалаву, якая прымасцілася ля адтуліны справа. Цэнтральную пазіцыю заняў Паўштофік, арганізатар экспедыцыі; налева прыткнулася таўстушка Ермалаева.

- Ах, выбачайце, ваша яснавяльможнасць! - гыркае Шурка.

- Толькі загадайце, імгненнем і сама разганюся, і іншых разганю.

Але Грачова прыняла наступальны від дзеянняў: правым локцем яна ўпіраецца ў Штоф, левы ўтыкаецца ў бок Ермалаевай; тая, не вытрымаўшы нечаканага напору, прыскае ручку дзвярэй, якія расчыняюцца, і ўвесь правы фланг, на які ў сваю чаргу наваліліся заднія шэрагі, ляціць носам прама да падножжа свайго куміра, здзіўленага здзіўнасцю і нечаканасцю з'явы. Прама каля кафедры распласталася Штоф, непасрэдна за ёй і на яе ўсім сваім важкім цяжарам налягла Ермалаева, астатнія тры: Грачова, Лахціна і Бек, - хто на карачках, хто на адным калене. Апантаны рогат раздаецца ў "І А". Мы ўсе, як гарошыны, рассыпаемся і ляцім стралой назад у фізічны кабінет; тым часам наш злапомны перадавы атрад, збянтэжаны да слёз, растрапаны і спалоханы, ганебна рэціруецца. Яны забіты горам: так пасараміцца перад "ім"! Што падумае "ён"!!!

Не, праўда, мне іх, бедных, шкада: дурное становішча! Добра, што мы шчасліва далі дзёру; я б з сораму праваліцца гатовая была; хоць ты з гімназіі сыходзь, каб толькі не сустрэкацца са Змітром Мікалаевічам пасля такога пасажу.

У сваіх уцёках яны ледзь не збілі з ног Мікалая Канстанцінавіча.

- Што гэта? Што такое? Што тут адбылося? - пытае ён.

- Мікалай Канстанцінавіч, напранілы бог, не выдавайце нас, не кажыце класнай даме. ("Клёпкі", па шчасці, яшчэ няма).

- Ды чаго не казаць вось, дзівачкі вы гэтакія? Хоць растлумачыце толкам, а то, як на грэх, боўтнеш, чаго не трэба.

У моцна змякчэлых і збянтэжаных выразях яму перадаюць змест кароткай, але шумнай падзеі.

- Вось, з дазволу сказаць, дапытлівасць да чаго даводзіць, - пасмейваецца ён.

- Толькі не кажаце, напранілы бог, не кажаце, - лямантуюць усе.

- І, галоўнае, каб Зміцер Мікалаевіч не ведаў, - дрыготкім голасам, са слязьмі на вачах, моліць бедны, зусім забіты Паўштофік.

- Ды ўжо не скажу, не скажу. Зараз і права нават маральнага не маю, раз вы мяне ўвялі ў вашу гэтую таямніцу.

Штоф, некалькі супакоеная, усміхаецца скрозь слёзы, Усім нам становіцца вар'яцкі весела; зараз страхі адышлі - перад намі ва ўсёй поўнасці камічнасць разыгранай сцэны. Настрой у класе на-

столькі прыпаднаты, што прыйшоўшая Клеопатра Міхайлаўна, раз-
праз, шыкае.

Мікалай Канстанцінавіч прыступае да тлумачэння новага
аддзела - электрычнасці, затым пытае скончаны ўжо - гідрастатыку.

Шафы адчынены, розныя прыборы выняты, мы бязладна
тоўпімся і ціснемся вакол стала.

- Пакуль да прыбораў я вам пакаджу найпросты спосаб
здабывання электрычнасці. Вось я патру добранька гэтую каўчу-
кавую палачку; бачыце, як яна зараз прыцягвае дробныя штучкі?

Сапраўды, жалезнае пілавінне і кавалачкі паперы зараз жа
так і прытуліліся да яе.

- Ну, зараз здабудзем тым жа шляхам іскру з валасоў. Ён
ізноў моцна шаруе палачку і падносіць да сваёй галавы. Выніку
ніякага.

Мяне разбірае звяр'яцелы смех. Реденькая шавялюра Мікалая
Канстанцінавіча пачынаецца моцна адступаючы ад ілба, па абодва
бакі якога два глыбокія залівы.

- Паднёс да лысіны і хоча, каб з яе іскры сыпаліся, - шапчу
я Любе, пасля чаго мы ўжо не ў сілах стрымаць смеху.

- А што, думаеце, я не да таго месца паднёс? - лагодна
смеючыся, звяртаецца ён да мяне. - Мабыць, яно і так, можна
прамахнуцца; лепш не буду дарма часу губляць і прама да на-
дзейнай крыніцы звярнуся, - працягвае ён, ізноў шаруючы палачку
і падносячы яе гэтым разам да густых валасоў Пыльневай. Раздаецца
лёгкі трэск.

- Што вы, Мікалай Канстанцінавіч, я, праўда, не тое... -
счырваневшы, пачынаю я.

- Ды ўжо што там "не тое", вядома тое; ды правільна, тут і
крыўдзіцца няма чаго: сапраўды, Бог чала вась мне дадаў, - лагодна
пасмейваецца ён.

Слаўны чалавечак, вась ужо якая лагодная душа! Чым можа,
заўсёды вучаніцу падтрымае; яму, здаецца, самому балюча, калі
даводзіцца выставіць дрэнную адзнаку. І заўсёды ён у добрым на-
строі, вечна жартуе.

Вось і зараз. Скончыў тлумачыць, выклікаў Данілаву; слабе-
нькая вучаніца і з ленасцю, але ён і гультаяк шкадуе. Просіць ён яе
растлумачыць закон Архімеда, пра тое, што кожнае цела, апушчанае
ў вадкасць, губляе ў сваёй вазе гэтулькі, колькі важыць выцеснены

ім аб'ём вадкасці.

Маўчанне.

- Ну, куды ж дзяваецца тое, што губляецца? - пытае ён ізноў.

- Бачыце, я нават у рыфму загаварыў.

Ізноў маўчанне.

- І як яно ў вадкасці знаходзіцца? - ізноў працягвае ён, ужо наўмысна рыфмуючы словы. - І што потым здараецца, калі гэта не тлумачыцца і вучаніца стаіць і мучыцца?

Клас у захапленні. Данілава ўсміхаецца, спіскаецца і маўчыць.

- Бал змяншаецца ! - гучна вяшчае ён і, панізіўшы голас, - горка вучаніца каецца, што дрэнна займаецца, а калі дахаты вяртаецца - займаецца... Гэтым разам ёй развітваецца, але на будучыню загадваецца, што - нажалі! не заўсёды выконваецца... Ну, то ж будзе? На будучыню абяцаецца?

- Так, так, я ўсё вывучу на аўторак.

- Ну, добра, Бог з вамі, дык, у аўторак, памятаеце, спытаю.

Прама не сумленна, па-мойму, такому ды не вучыць урокаў!

А Клеапатра пра ўварванне ў "І А" дазналася, і дзяўчатам нашым уляцела: бедныя папакутавалі за свайго ідала.

Частка X

Першае гора. Сумныя дні

Божа мой, Божа мой! Няўжо ж гэта, сапраўды, праўда, страшная, жудасная праўда? Мне здаецца, я вось-вось прачнуся, і ўсё гэта страшнае, цяжкае нешта адыдзе ў бок. Проста не верыцца. Яна, маладая, квітнеючая, поўная жыцця, заўсёды вясёлая, усімі любімая, яна, наша прыгажуня Юлія Рыгораўна, памерла... І так хутка, дзіўна, неверагодна хутка! У суботу мы бачылі яе на ўроках у гімназіі; яна, як звычайна, хадзіла пад руку з мадэмуазель Ліндай, сваёй старой, нязменнай сяброўкай. Яшчэ, памятаю, так ветла ўсмінулася, так мякка паглядзела сваімі аксамітнымі чорнымі вачамі. Божа, Божа! І падумаць, што я ў апошні раз бачыла гэты мілы пагляд, гэтую ўсмішку, чула гэты гучны дарагі голас... Слёзы завадкаюць вочы...

У гэты дзень яна была такая вясёлая, як распавядала Клеапатра Міхайлаўна, турбавалася, ці будзе гатова белая сукенка да

нядзелі, калі яна збіралася на балъ. На наступны дзень яна і была на балі, але прыехала вельмі рана, пасля гадзіны. Хутка яна адчула сябе нядобра; паклікалі доктара, а ў восем гадзін раніцы яе ўжо не стала. Кажуць заварот кішкі.

У тую ж раніцу гэтая страшная вестка абляцела гімназію; усе былі глыбока ўзрушаны. Я нават плакаць не магла, у мне ўсё сапраўды сціснулася. Мне хацелася некуды бегчы, спяшацца, нешта рабіць, дапамагчы, хутчэй, цяпер, у гэту хвіліну...

Пане, няўжо ж няма сродкаў, няма магчымасці, зусім нічога нельга зрабіць?.. Можа, гэта памылка? Так хутка? Гэта занадта неверагодна. Яшчэ ў тры чвэрці восьмага яна была жывая, у тую хвіліну, як я выйшла ў сталовую і спакойна піла чай. Ці думала я? Ці магла я думаць?..

Нас пашыхтавалі на паніхіду. Колькі было слёз! Яе клас гучна рыдаў, плакалі класныя дамы і настаўніцы, голас бацюшкі дрыжаў і зрываўся. Многія пеўчыя не ў стане былі спяваць. У грудзях маіх расло нешта цяжкае, вялікае, і я нястрымна расплакалася.

Гэтыя цудоўныя словы, гэтыя, надрываючыя сэрца матывы... Слёзы цякуць і цякуць, і гэтулькі іх яшчэ там, усярэдзіне, здаецца, ніколі не выплачаш іх... Вось гора!.. Маё першае сапраўднае гора: Пане, Пане, як цяжка!..

Убачыць яшчэ разок яе, мілую, дарагую, ненаглядную маю, развітацца з ёй...

Я не хачу ісці разам з усімі, калі там шмат народу. Я іду раней прызначанага часу, раней за ўсіх. Дзверы на ўсходы адкрыты. У маленькім пярэднім пакоі прама ў вочы кідаецца мне века труны. Я першы раз у жыцці так зблізку бачу труну... Навошта гэта?.. Думаю я... Так, бо яна памерла, гэта ёй... Ёй - труна?! Не, няпраўда, няпраўда, гэтага быць не можа! Дакладна памыліліся, дакладна маці яе, бабулька, памерла, а яна жывая, яна выйдзе... Юлія Рыгораўна, мілая, дарагая!..

Мне засцілае вочы. Я пераступаю парог з нейкай смутнай, тужлівай надзеяй...

Невялікі ўтульны пакой увесць у зеляніне. Пасярэдзіне на ўзвышэнні белая, бліскучая труна. З апошняй іскрай надзеі я паднімаю вочы. Яна... яна ляжыць. Вось яе пышныя, цудоўныя, як смоль чорныя валасы, вось, нібы намаляваныя, тонкія бровы; вось мілыя вочы, зараз заплюшчаныя, апушаныя густымі, чорнымі

павекамі. Рот ледзь-ледзь прыадчынены... Ды ж яна спіць... Праўда, спіць... Дыхае...

Слёзы замінаюць глядзець, я паспешна выціраю іх і пільна ўзіраюся. Дыхае... Вось прыўздымаецца на грудзях белы цюль, вась ён дрыжыць каля шыі... Вось ізноў...

Няўжо ж не?... Няўжо ж гэта трапяткі агенчык ад мігатлівых свечак калышацца на кісяі?.. Не, яна не спіць, яна... памерла...

Толькі ў гэтую секунду разумею я ўвесь жаж, усю глыбокую нуду і безнадзейнасць таго, што здарылася... Нішто, нішто не дапаможа! Я прыціскаюся галавой да сценкі труны, нічога не бачу, нічога не ўсведамляю, я захлынаюся ад слёз, у грудзях цесна ад іх, і так, так цяжка...

Стамілася... больш плакаць не магу. Я ўздымаю цяжкую галаву, насілу расплюшчваю запухлыя вочы. За некалькі крокаў ад труны, на супрацьлеглым ад мяне баку, сядзіць у крэсле высокая, самотная бабулька. На срэбных валасах яе, з праборам пасярэдзіне, надзеты чорны машастовы чэпчык; твар даўгаваты, матавы, з прамым носам. Даўгаватыя ж вялікія журботныя вочы з нейкім асаблівым выразам глядзяць на нябожчыцу. Штосьці балюча сціскаецца у мяне ў сэрца пры выглядзе безнадзейнага, спакутаванага выразу іх. Знаёмыя вочы! Толькі тыя, іншыя, не былі так сумныя, не глядзелі з такой пакутлівай нудой. На хвіліну бабулька паднімае позірк на мяне. Я зусім машынальна раблю рэверанс. Яна ціха і ласкава ківае галавой, у той час, як слёзы струменяцца па яе тонкіх, бледных шчоках; гэтыя слёзы вышэй сіл маіх. Не ведаю, як я апынулася на каленях каля яе крэсла, памятаю толькі, што я цалавала яе бледныя, тонкія, дрыготкімі ад гора рукі, абдымала яе калені і, захлынаючыся ад слёз, хавала ў іх твар.

Памятаю, як яе мілыя рукі гладзілі мяне па галаве, а на валасы і шчокі мне крапалі яе цяжкія, бязгучныя слёзы...

Язноў стаю каля труны. Народу ўсё дадаецца. Запалілі свечкі, спяваюць. Душна, цяжка. Я напружана гляджу на дарагі твар, на грудзі нябожчыцы і не магу адкараскацца ад уражання, што яна дыхае. Вось адкрыюцца вочы, ужо павекі завагаліся... Але яна ляжыць ціха, нерухома...

Вакол замітусіліся... Паднялі века, потым труну. Цяжкае, глухое рыданне абвясціла пакой. Бедная бабулька! Бо назаўжды, назаўжды выносяць з роднага, наседжанага гняздзечка яе адзіную

дачку, яе гонар, прыгажуню...

Усё выходзяць. Нас, вучаніц, ставяць парамі. Нясуць вянкi, вязуць на чымсьці, памятаю толькі масу кветак. Вось Андрэй Карлавіч, вось строгі тонкі твар Змітра Мікалаевіча. Абодва чамусьці ўважліва глядзяць на мяне. На свежым, марозным паветры лягчэй. Я не плачу і ні пра што не думаю. Я так стамілася, там усярэдзіне, у грудзях штосьці стамілася.

Мне быццам усё адно. У царкве я ледзь стаю: усё зліваецца ў вачах. Хтосьці мяне саджае.

Вось мы на могілках. Вось глыбокая яма... Навошта?.. Божа, яе? Туды?... Жах ахоплівае мяне. Труну апускаюць у зямлю. Я, не адрываючы вачэй, сачу, як усё ніжэй і ніжэй паглыбляецца яна. І больш не падумуць, бо назаўжды, зусім апускаюць...

Здаецца, сэрца маё цяпер разарвецца на часткі, так балюча... Раптам сярод надышоўшай агульнай цішыні штосьці звонка стукнулася аб века труны, і зноў раздалося цяжкае, горкае, безнадзейнае рыданне бабулькі. Кінулі першую рыдлёўку зямлі на труну яе дарагой дачкі. Глыбокая бязвыхадная распач ахапіла мяне, і я рыдала, рыдала да страты свядомасці, да страты сіл...

Пане, як смерць жудасная!

На наступны дзень я не пайшла ў гімназію; балела галава, але не таму не пайшла я, а занадта там шмат было б ёю, занадта ўсё, кожную хвіліну нагадвала б яе адсутнасць, я ведаю, што не вытрымала б і расплакалася.

Усяго чатыры дні, як пахавалі мы нашу бедную, дарагую Юлію Рыгораўну, а здаецца, нібы ўсе ўжо забылі яе. Калі, пасля пахаванняў, я першы раз ішла ў клас, мне ўяўлялася, што ў гімназіі ўсё павінна было змяніцца, стаць неяк інакш. Прыходжу. Вучаніцы балбочуць, шумяць, смяюцца; малыя носяцца ў квац, у ведзьмакі... Што малыя! Сталыя ходзяць, гавораць, як ніколі, нічога. Толькі тварык мадэмуазель Лінды сумней звычайнага, яна не шпацыруе па калідоры, як заўсёды, пад руку з мілай Юліяй Рыгораўнай, яна стаіць каля дзвярэй залы і абыхава слухае, што балбочуць вакол. Мне так шкада яе! Не хутка яна яе забудзецца...

І раптам сёння, я не веру вачам: гляджу, стаіць Ліндачка з нашым Міхаілам Васільевічам, ажыўлена так размаўляе, вочы, як заўсёды, прыжмурыла і смяецца... Мяне нібы нажом у сэрца выцяла. Смяецца, яна смяецца!.. Слёзы выступілі ў мяне на вачах.

Бедная, мілая, дарагая галубачка мая, Юлія Рыгораўна! Бедная, бедная! Калі яна бачыць, як балюча ёй. Я праходжу міма Лінды, знарок гляджу на яе і не кланяюся.

Пане, як гэта ўсё жудасна: любілі чалавека, думалі пра яго, ён здаваўся такім патрэбным, неабходным, так шчыра, горка аплакавалі яго, такое непрытворнае было гора вакол, і раптам ён сышоў, - і нічога, нічога ад гэтага не змянілася, усё па-старому, быццам і не было яго ніколі; усе жывуць далей, ва ўсякага свае інтарэсы, а яго няма ўжо, ён ляжыць адзін-адзінюткі ў халоднай зямлі, і нішто не змяніла, нічога не разбурыла яго смерць.

У мяне вельмі цяжка на душы, нават гадка неяк; я іду пагаварыць з Верай, мне хочацца падзяліцца сваімі думкамі, а толькі яна адна і зразумее мяне.

- Дзякуй богу, што гэта так, - прэрэчыць Смірнова, выслухаўшы мяне. - Падумай, гэта ж было б жудасна, калі б смерць аднаго спыняла ўсё вакол, калі б гора ніколі, ніколі не слабела. Бо людзі, якія пацярпелі страту, былі б так пабіты душой, што не мелі б ні на што больш сіл у жыцці. Калі б гора не бляднела, гэта было б жудасна.

Так, вядома, вядома, але ўсё-такі як балюча, неяк крыўдна для памерлага: сышоў і скончана, і нікому больш няма да цябе справы. Бедная мая Юлія Рыгораўна! Усе забыліся...

Што я кажу? Не. Ёсць чалавек, які не забыўся, для якога з яе сыходам закацілася яго сонейка: бедная сівая бабулька памятае і ніколі, ніколі не забудзецца.

Бедная, мілая бабулька!

Як усё гэта цяжка, і як страшна паміраць. Жыць так добра!

Частка XI

Знайдыш. Французскія сачыненні. "Немаўля" падвяло

Даўно ўжо не чапала дзённіка, неяк настрою не было, ды і цікавага нічога, усё ішло бясколерна і млява дзень за днём. А сёння зноў пацягнула да майго вернага сябра. Асабліва выбітнага і сёння нічога не здарылася, але дзень прайшоў весела, і смеху прыстойна было.

Іду ў гімназію. Марозішча здаровы, так і скубе. Ужо на што я не трываю ніякага хутання, а сёння пагадзілася хустку зверху

каплялюшыка надзець, таму што за вушы так і хапае. Бягу, як падсмаленая: па-першае, позна, а па-другое, дзядуля-мароз панукавае. Толькі да вугла дабегла, гляджу, пад вадасцёкавай трубой жывое штосьці рухаецца. Божа мой, Божа мой, вось бедненькі! Сядзіць малюсенькае цёмна-рыжанае кудлатенкае шчанятка, сядзіць-дрыжыць, і так яму, відаць, холадна, што ў яго па скурцы дрыготка нібы такімі хвалямі прабягае. Пане, бо ёсць жа такія гнюсныя бессаромныя людзі, каб такое малюсенькае стварэнне на мароз выкінуць! Такая маленькая безабаронная істота! Бо гэта ж злачынна.

Я, вядома, торбу ў бок, падабрала яго; проста камячок ледзяны. Ледзь не заплакала, - так, да болю ў сэрца, шкада маляняці стала. Што рабіць? Дахаты з ім вярнуцца? Позна. Пакінуць на вуліцы? Зразумела, і думаць няма чаго. Панясу ў гімназію, больш нічога не застаецца, Зняла з галавы хустку, захутала маляня, потым гузік у кашушку расшпіліла і сунула яго за пазуху. Ну, зараз не змерзне. Схапіла торбу і марш. Куляй лячу. Холадна!.. Асабліва вушам: галоўная бяда, і пацерці нельга, таму ў адной руцэ кнігі, а другою сабакку падтрымліваю, каб не вываліўся з-пад футра.

Перш адчувала, як ён там увесь так і біўся, а потым патроху супакоіўся. Я збаялася: ну, думаю, здох! Прылятаю ў гімназію. Позна ўжо, на малітву званок быў.

Хутка распранаюся. Гляджу, сабака мой жывы, цёплы стаў і спіць. Я яго чмокнула ў галаву, падыхала, каб яму яшчэ цяплей стала, ды так у гэтай самай хустцы, што ён загорнуты быў, сунула яго ў торбу. Куды ж больш дзяваць? Бягу па ўсходах; чую, спяваюць; усе ў сярэдняй зале на малітве. Я торбу з немаўлём у парту сунула, а сама хутка ў залу, шмыгнула паміж вучаніцамі і стала на сваё месца. Дзякуй богу, праехала! Дзіўна, што гэта ўсе вучаніцы паварочваюцца ды на мяне глядзяць, нібы на мне ўзоры якія намаляваны? Ну, што ж, хай палюбуюцца, калі падабаецца. А калі малітва скончылася, тут і растлумачылася справа.

- Старабельская!

- Муся! - чую з усіх бакоў.

- Глядзі, як ты вуха адмарозіла.

Я хоп за вуха - ой як балюча! Яно тоўстае-тоўстае, вялікае-вялікае і болючае зрабілася.

- Ідзі хутчэй у доктарскую, - кажа Люба, - а то потым разбаліцца.

- Добра, хай баліць, - адказваю я, - няма калі, бяжым у клас ды паглядзім, што там маё немаўля робіць.

- Якое немаўля? - дзівіцца Люба.

- Ды такое, самае сапраўднае... а то яшчэ, чаго добрага, задыхнецца.

Я выцягваю з торбы хустку, разгортваю і стаўлю змесціва яе на лаўку. Разаспаны шчанюк расплюшчвае свае сінія вочкі і ва ўвесь рот пазяхае. Міленькі страшна!

Люба пачынае яго цалаваць, потым я. Вакол збіраецца публіка. Усё ў захапленні, ахкаюць, вохкаюць. Але вось пляецца Клеапатра. Я спехам загортваю маляня зноў у хустку і ўкладваю яго ў куток парты, бачны толькі кончык мордачкі і два вочкі; па шчасці, ён, разы два-тры пачмокаўшы вуснамі, засынае.

- Божа, Старабельская, што з вашымі вушамі! - у сваю чаргу запытвае класная дама. - Ідзем хутчэй, трэба зараз жа памазаць чым-небудзь.

Вядуць мяне ў доктарскую і мажуць нейкай тоўстай, адважуся запэўніць, не духмянай гадасцю. Вяртаемся.

Першы ўрок французская. Уваходзіць Данры і прыносіць нашы французскія сачыненні. Пры раздачы, зазвычай, не абыходзіцца без кур'ёзаў, а Данрышанька, як заўсёды, лагодна і міла падколвае.

- Votre composition, mademoiselle, c'est presque une charade (Ваша сачыненне, мадэмуазель, гэта амаль шарада), - заяўляе ён Сахаравай, уручаючы ёй уздоўж і папярэк спярэшчаны папраўкамі і перачэрківаннямі твор. - J'ai eu bien de la peine u la rusoudre (Мне каштавала масу працы рашыць яе), - працягвае ён. - Vous dites par exemple: j'ai tras beaucoup mal u la jambon. Voyons, ce n'est pas facile u deviner que vous aviez mal u la jambe, et puis pour le style, je pryfare quand mame celui de Victor Hugo (Вы, напрыклад, кажаце, што ў вас баліць вяндрліна (jambon). Права, гэта зусім не так лёгка адгадаць, што вы хочаце сказаць, быццам у вас баліць нага (jambe). Што ж датычыцца стылю, то я, становіцца, аддаю перавагу мове Віктара Гюго).

Сахарава, як і належыць, чырванее, і мы, таксама як належыць, смяёмся.

Грачова напісала што: "La sociata des femmes savantes acrivit Moliare" (Грамадства навуковых жанчын напісала Мальера). Юля

Бек намалявала ў сваім сачыненні нешта душараздзірацельна-кранальнае і насаджала процьму памылак.

- Voici, mademoiselle, votre composition pleine de sentiments poIItiques et de fautes d'orthographe; je me trouve embarrassa de dire ce qui domine" (Вось, мадэмуазель, ваша сачыненне, поўнае паэтычнага пачуцця і граматычных памылак. Мне цяжка сказаць, што пераважае).

Дайшла чарга да мяне.

- Tras bonne composition, mademoiselle Starobelsky; point de fautes de style et seulement une seule petite faute grammaticale: "vie" avec s. Mais aprXs tout qui ne fait pas de fautes dans la vie. Et vous surtout qui ates encore si jeune et si peu exparimentae. Alors je ne l'ai pas compteae. Douze! (Выдатнае сачыненне, мадэмуазель Старабельская: ніводнай стылістычнай памылкі і ўсяго адна маленькая граматычная ў слове жыццё (vie). Але, у сутнасці, хто не робіць у жыцці памылак, тым больш вы, яшчэ такая маладая і неспрактыкаваная ў ёй. Ну, таму я не палічыў гэтай памылкі: 12).

Які ён мілы, які дасціпны! І тварык пры гэтым лагодна-хітраваты, а вочы смяюцца.

Падчас уроку я ўвесь час зазіраю ў парту: знайдыш мой спіць, што завецца, як пшаніцу прадаўшы. Некалькі разоў тыкаю яму пальцам у нос пераканацца, што ён жывы; дыхае. Перапынак напярлёт таксама спіць мой сабака. Гэта нават некалькі сумна, хоць з пункту гледжання разважлівасці - добра, нішто не адкрые яго прысутнасці.

Другі ўрок - геаграфія. У той час, як Зярнова пасвячае нас ва ўсе асаблівасці клімату, паверхні і палітычнага ладу Швейцарыі, у глыбіні маёй парты раздаецца нейкае пакрэхтанне і ціхае, нясмелае павіскванне. Я ў жаху: вось своечасова разбуніўся! Ізноў павіскванне, больш настойлівае і працяглае. Я пачынаю кашляць, каб заглушыць непажаданыя гукі, у той жа час рукой мацаю ў торбе, адшчываю кавалачак булкі і соваю яму ў рот. Не берэ - вось дурань! Што робіць? Выцягваю сабаку з парты, хаваю сабе пад фартух на калені і пачынаю гладзіць; хвіліннае зацішша, потым ізноў крахтанне, - прадвеснік піску. Я зноў соваю яму булку ў рот, упіхаю яе туды прама пальцам. Здаецца спадабалася. Роцік шырока раззяўляецца і маленькія, як манныя крупы, дробныя зубкі пачынаюць жаваць; язычок намагаецца зручней павярнуць кавалак, які

ўсё неяк становіцца папярок і лезе не туды, куды трэба. Даволі працяглае добрасумленнае чмяканне, - нажалі! - безвыніковае: булка не пад-даецца маленчкім зубкам і, у сваім амаль першапачатковым выглядзе, вывальваецца мне на фартух, крахтанне аднаўляецца. Я раблю агляд мясцовасці: Міхаіл Васільевіч ля дошкі, каля карты, а адтуль пры яго блізарукасці ён нічога не можа ўбачыць. Паварочваюся назад: "Клёпка" абклалася вакол нашымі дзённікамі, выстаўляе тыднёвыя адзнакі; у такія хвіліны яна глухая і сляпая. Я зноў лезу ў торбу, адкалупліваю кавалак мяккішу, крышу яго на драбнючкія часткі і соваю ў рот свайму немаўлю. Дзякуй богу, ёсць, але нават гэта насілу і няўмела, так што я, то і ведай, падпыхваю яму пальцам тое, што выскаквае з рота.

- Вось, калі б малака, - шапчу я Любе. - У цябе сёння няма з сабой?

- Не, - адказвае яна. - Але, здаецца, у Цішалавай я бачыла бутэльку, але толькі без соскі... - ужо ўся трасучыся ад рогату, дае яна.

Я таксама пырхаю, але адразу падбіраюся, раблю выгляд, што смаркаюся і шапчу:

- Папрасі, каб даслала.

- Цяпер?

- Ну зразумела, а то яшчэ гарлапаніць пачне.

Люба зноў пырхае, але праз хвіліну "па тэлефоне" па лаўках перадаюць Шуры: "Малака". - Чутная затым валтузня і ляск бутэлькі аб штосьці. - "І кубак, лепш сподачак", - даю я дадатковую дэпешу. Смяшок нясецца па ўсім класе.

- Цішэй, mesdames! - укручвае Клеапатра Міхайлаўна сваё слова і зноў паглыбляецца ў дзённікі.

Тым часам бутэлечка з малаком шчасліваа прайшла да месца свайго прызначэння. Сподачка няма, ёсць толькі кубачак, на шчасце неглыбокі. Наліваю зусім трошкі і прапаную свайму немаўлю: - не прымае. Тады звяртаюся да больш энергічнай меры: нагінаю яго галаву і тыкаю носам у кубак. Цяпер зразумеў і нават занадта, таму што набраў малака ў вочы, нават у нос. Чых-чих! Ну, гэта яшчэ паўбяды, і гімназісткі чхаюць, сыдзе на іх рахунак, галоўнае дасягнута: сабака ёсць з вялікім апетытам і без адмысловага чмякання, ва ўсякім разе пры некаторай прадпрымальнасці гэтую музыку можна заглушыць.

- Перагортвай кнігу, - шапчу я Любе.

Бяда і галоўная небяспека не ў сабаку, а у суседках, якія залішне вясёлыя і залішне шмат увагі надаюць нашай парце. Немаўля, наеўшыся, пачынае бязладна круціцца і прымашчвацца. Я дастаўляю яму ўвесь магчымы на маіх каленях камфорт, хутаю фартухом, бо пасля халоднага малака ён ізноў трасецца; нарэшце, згарнуўшыся завітушкай, ён - о, шчасце! - ізноў спіць. На перапынку цягну яго ў мыйную, далей ад цікаўных вачэй начальства; затое вучаніц досыць напакавалася. Пусціла яго на падлогу, міленькі страшна: кудлаты нібы маточак, хвосцік кароценькі, як у зайца, вочы сінія з белым абадком і летуценным выразам.

- Муся, аддай яго мне зусім, - просіць Люба. - У вас жа ёсць сабака, а я ўсё ніяк не магу дапрасіцца.

Мне крышачку шкада, але я, сціснуўшы сэрца, згаджаюся.

- Дык дай, я цяпер вазьму, хай на гэтым уроку ён ужо у мяне будзе.

Бедная Люба, не пашанцавала ёй!

У класе Барбароса. Гутарка ідзе пра Іяна Грознага. Раптам у самым цікавым месцы ў Любінай парце шоргат, яна совае руку ў скрыню і дарэчы, таму што адтуль ужо, на самым краі, тырчыць касмая галава. Яны рашылі прачнуцца і, мабыць, ляжаць нерухома ім надакучыла. Пры выглядзе працягнутай рукі, сабачка прысядае на прыэднія лапкі і - о, жых! - пачынае гуліва гаўкаць. "Уа!.. Уа!.." - выразна раздаецца тоненькі віскатлівы галасок. Гэтага не перакашляеш. Адна надзея, што не адразу сцямяць, бо з'ява зусім выдатная. Не паспела яшчэ Люба прыняць якіх-небудзь адпаведных мер, як раздаецца другаснае вясёлае "Уа!.. уа!.."

Яўген Фёдаравіч прымаўкае і са здзіўленнем аглядаецца. Вучаніцы рагочуць. Люба сядзіць чырвоная як рак: досыць аднаго погляду на яе, каб беспамылкова вызначыць, дзе адбываецца падзея, акрамя таго ўсе здрадліва паглядаюць на нашу лаўку. "Клёпка", запунсавеўшыся, як ранішні світанак, імчыцца прама да нас.

- Забярыце сабаку і ідзіце ў калідор! - раздаецца яе грозны шэпт.

Рабыня Божыя Любоў, збянтэжаная прысутнасцю Барбаросы, моўчкі забірае сваю залішне рухомую маёмасць і выходзіць у суправаджэнні анёла-захавальніка, Клеапатры Міхайлаўны. Я нават пазбаўлена магчымасці падзяліць яе выгнанне і растлумачыць, што

корань зла - гэта я.

- Што гэта, сабака? - здзіўлена пытае Яўген Фёдаравіч.

- Так, сабака! - пацвярджаю я, і гутарка пераходзіць на апрычнікаў.

Хвілін праз пяць вяртаецца "Клёпка" і заносіць штосьці ў сваю запісную кніжачку, яшчэ праз некаторы час з'яўляецца Люба, але ўжо ў адзіным ліку.

Як аказалася, сабаку перавялі часова ў швейцарскую, адкуль, сыходзячы дахаты, Люба забрала яго назад.

Вядома, наганай быў грунтоўны. Маё заступніцтва і тлумачэнне прывяло толькі да паўторнага наганяю, Ужо ў мой адрас, з тлумачэннем, што калі адна "робіць недазволеныя рэчы", гэта не дае на тое ж права іншай, што трэба "сумленна" прыйсці і заявіць, а не ашукваць, не абражаць выкладчыка сваім няўважлівым стаўленнем, ну, словам, тэма звычайная, неаглядна вялікая, а ў самай яе глыбі здаецца ўсё яна, змрочная будучая Сібір ці, прынамсі, хоць выпраўленчае арыштанцкае аддзяленне.

А вушы баляць, і чырвоныя, і тырчаць, як лапухі прыдарожныя. Адразу папрыгажэла адсоткаў на пяцьдзесят...

Перачытала ўсё напісанае, і сорамна мне стала. Бо ніводным словам не ўспомніла я за ўвесь дзень мілую Юлію Рыгораўну. А яшчэ іншых асуджала...

Частка XII

Бенефіс Пыльневай. Сшытак у клетачку. Коскі

Цэлых чатыры дні праседзела дома, дзякуючы сваім дурным вушам. Учора, нарэшце, ізноў вырвалася ў гімназію і патрапіла на бенефіс Пыльневай, - інакш не магу назваць, бо ў поўным сэнсе слова гэта быў яе дзень.

Пасля ўроку Закона Богага, на якім, дарэчы сказаць, яна схапіла васьмёрку, выявіўшы самыя прыблізныя веды: так, напрыклад, першы і другі сусветныя саборы, набажэнства Васіля Вялікага і Іяна Залатавуста - істотнай розніцы гэта для яе не складала. Але слядоў засмучэння ні наймалейшых. Дык вось, пасля гэтага ўроку:

- Панове, спадарычні! - раптам, развясёленькая, нясецца яна па класе, - прашу ўвагі! Знойдзены найрадчайшы і найпаву-

чальнейшы дакумент, які лічу для сябе прыемным абавязкам апублікаваць перад найшаноўнейшай публікай (робіць глыбокі паклон). Гэта высновы і мемуары вялебнай Клеапатры-душавыратавальніцы.

У руках Іры шэрая, у клетку, добра знаёмая нам, запісная кніжачка Клеапатры Міхайлаўны, якую тая сцеражэ, як зрэнку вока свайго, і ў якую, не-не ды і занясе што-небудзь. Сёння, невядома якім чынам, кніжачка забыта на яе століку.

- Такім чынам, услухвайцеся! - урачыста працягвае Пыльнева, залазячы на кафедру: *"Лахціна другая - свінства, Захарава - асёл, Ермалаева - каўбаса, Старабельская - у бацюшкі раман, Цішалава - басурманскі поп, Снежына - сабака, Бек - лужына..."* - залпам, без прадыхі, барабаніць яна, пад гулкі рогат усяго класа.

Дык вось, што ўтрымоўвае таямнічая кніжачка! Тут і правіны і выразкі. Сюды патрапіла і каўбаса, якую на ўроку жавала Ермалашка, і "свінства", любімы выраз малодшай Лахціной, і "лужына", ледзь не на паўкласа ўтвораная Юліяй, разліўшай цэлую бутэльку халоднай кавы, якую задумала піць на географіі. Сюды ж патрапіў і знакаміты "раман", чытаны мной на ўроку бацюшкі.

Хітраваты тварык Пыльневой смеяцца, задаволены зробленым уражаннем. Раптам яна ўся падбіраецца, ледзь-ледзь крывіцца на адзін бок, штосьці прарабляе са сваёй фізіяноміяй і становіцца незвычайна падобная на Клеопатру Міхайлаўну.

- Зусім не разумею, чаго вы смеяцеся, - пачынае яна. - Усё гэта вельмі сумна. У такія маладыя гады і ўжо так нізка ўпасці ў грамадскай думцы... Лахціна другая - свінства, вось яе кароткая і разам з тым - нажаль! - залішне поўная характарыстыка. Свінства!.. Гэтым словам вычарпана ўсё яе маральнае "я". Жудасна!.. (Трагічны тон, вочы падкочаны да столі). Захарава - асёл!.. Я не ведаю, што лепш?.. Пяць з паловай гадоў правесці ў храме навукі, і ў выніку... асёл... Жудасна!.. Ермалаева - каўбаса, - працягвае яна абураным тонам. - Гэта грацыёзная, далікатная істота - каўбаса!.. - Гром рогату нясецца па класе. Ледзь не шчырэй усіх заліваецца наша нязграбная, лагодная, якая вечна жуе, таўстуха Ермалаева. - Што ж датычыцца Старабельскай, дык язык мой прыліпае да гартані (яна робіць выгляд, быццам імкнецца адарваць яго, затым як бы з высілкам працягвае)... У бацюшкі раман... Я ніколі не думала, што такое жажліва-грахоўнае пачуццё можа ахапіць юную бязгрэшную душу... О-о-

о! Гнаць, гнаць хутчэй д'ябла-спакусніка, а то наперадзе... пекла!..
- нібы затыхаючыся, шыпячымі, пагрозлівым шэптам заканчвае яна...

Мы ад смеху ляжым на лаўках.

- Цішалава - басурманскі поп... - не супакойваецца Іра. - Я здзіўлена... Што за дзіўнае пакліканне?.. Стаць ідалапаклонніцай, "жрыцай", гэта значыць пажыраць свайго куміра вачамі, поўзаць, як тады ў "ІА" распасцёртай ля яго падножжа, ля пастамента Светлага (чытаць Святлова), бога літаратуры?!. Пагарджаная богаадступніца!..

Мы ўжо віскочам ад захаплення.

- Бек - лужына. Лужына... І гэта маральнае аблічча дзяўчыны ў шаснаццаць гадоў, - лужына!.. Бяжыце ад лужын, бяжыце ад слоты, хай яны не трапляюцца на вашым шляху. Яшчэ Людовік XIV сказаў: *Apras nous le deluge!* Пасля нас, хоць лужыны, бо, што ў сутнасці патоп, як не вялікая - найвялікая лужына?.. Працягваю: Снежына - сабака...

- Клеапатра Міхайлаўна ідзе! - нясецца перасцерагальны шэпт.

А яна ўжо на парозе.

У адно імгненне запісная кніжка знікае пад нагруднікам. Смех у класе не супакойваецца.

- Пра што гэтыя вы, Пыльнева, такое смешнае з кафедры аратарствуеце, што яны ўсе рагочуць? Ідзіце, калі ласка, на месца, ужо званок быў.

Пыльнева пакорліва сыходзіць з прыступкі і за спіной суне мне запісную кніжачку: "Перадай, каб кінулі пад "Клёпкін" столік".

- Сама ж пасля гэтага ўжо з месца тлумачыцца:

- Я не разумею сама, чаго яны ўсё смяюцца; вось і я іх увесь час стрымліваю; рагочуць, самі не ведаюць чаго, а мне зусім не да смеху, - ужо жаласным, слязлівым тонам кажа яна, - па Законе Божым, па маім любімым прадмеце, раптам восем! - Пры гэтых словах смех узмацняецца. - Вось, бачыце, яны зноў смяюцца. Нікай спагады.

- Пыльнева, - спахопліваецца "Клёпка", - як гэта вам, праўда, не сорамна: па Законе - восем! Гэта ж такі сорам!

- Калі мне жудасна цяжка даецца гісторыя царквы, там гэтулькі дзейсных асобаў...

- Пыльнева, што за манера выказвацца...

- Калі праўда, Клеапатра Міхайлаўна, там гэтулькі імёнаў, і потым я вечна блытаю, хто Basil le Grand, а хто Jean Bouche-Dorae!

- Што такое?

- Ах, pardon, я хацела сказаць: хто - Васіль Вялікі, а хто - Іяан Залатавуст.

- Як жа можна так памыляцца, што за жарт са Святымі айцамі!

- Так, les saints pères! - поўна глыбокай пашаны зноў перакладае Пыльнева. - Толькі я, праўда, не знарок, Клеапатра Міхайлаўна, у мяне зараз французжанка, і мне дома зусім забараняюць гаварыць па-руску, дык я ўсё па-французску нават думаю: скажу па-руску і ўяўна зараз жа перакладу. Мая mademoiselle так рада, кажа, што я ў сне нават трызню па-французску...

Далейшыя гутаркі перарываюцца прыходам выкладчыка.

Перад гісторыяй ізноў забаўка.

- Mesdames, - выгуквае Клеапатра Міхайлаўна: - па-першае, калі ласка. знішчыце ўсе вашы зусім непадыходныя прычоскі: дзяўчынкі ў вашым узросце павінны прычэсвацца просценька, сціпла, каб нічога на галаве не тырчала, а было гладзенька і акуратна. Сёння ўжо і Зінаіда Мікалаеўна звярнула на гэта ўвагу, а па-другое дайце сюды ўсе вашы кнігі па гісторыі.

- Як кнігі?

- Навошта кнігі? - раздаюцца галасы.

- Таму, што вы цяпер будзеце пісаць у Яўгенія Фёдаравіча працу па гісторыі.

- Працу? Ай-ай-ай!

- На чацвяртныя адзнакі?

Большасць кніг, раскладзеных на партах, хутка хаваюцца ў сталах.

- Ну, дык хутчэй кнігі давайце.

З сарака штук восем добраахвотна ўручаюцца Клеапатры Міхайлаўне.

- Ну, хутчэй астатнія.

Пасля працяглых заклікаў ёй уручаюць яшчэ дзве. Тады Клеапатра вырашае ўжыць энергічныя меры і, прыціснуўшы да сэрца ўжо здабытыя асобнікі, сама ідзе па лаўках збіраць даніну. Пры выглядзе гэтага, Шурка Цішалава разважліва садзіцца на падручнік гісторыі. Грачова засоўвае свой падручнік за шырокі нагруднік фартуха. Пыльнева пазбаўлена магчымасці паўтарыць як адзін,

так і другі добры прыклад, таму што абыход пачаты з іх парты. "Клёпка" зазірае ў сталы, і стос кніг у яе абдымках усё разрастаецца. Іра, як верны збраяносец, неадступна ідзе за ёй па пятах. Вось дзве верхнія кнігі чамусьці саслізнулі і збіраюцца зваліцца. Клеопатра робіць рух утрымаць іх, з-за чаго хістаецца ўвесь стос і добрая яго палова пляскаецца на падлогу.

- Дазвольце, я дапамагу вам, - уся клапатлівасць, уся ўвага, нахіляецца, як бы няўзнак, Пыльнева. - Не турбуйцеся, я зараз.

Яна садзіцца на кукішкі, шырока раскінуўшы полы сваёй спадніцы ў складкі, пад якой спрытна знікаюць два падручнікі, сама ж яна, распасцёртая на зямлі, добрасумленна падбірае рассыпаныя і, для выйгрышу часу, паасобку ўручае іх класнай даме, у той жа час левая нага, выцягнутая ва ўсю даўжыню, выпіхае з-пад сукенкі кнігі.

- Хутчэй! - шэпча яна Ермалаевай і Бек, якія імгненнем падхопліваюць і хаваюць скарб. - Вось і ўсё, - уручаючы апошні асобнік, паднімаецца затым Пыльнева, нявінна атрасаючы рукі пасля язды па падлозе.

Яўген Барбароса ўжо ў наяўнасці, і мы пачынаем страчыць пра зараджэнне гуманізму. Мы, гэта значыць Люба, я і іншыя, вядома, пішам на сумленне, але падручнікі нездарма здабываліся ўсімі праўдамі і няпраўдамі.

- Усё амаль садрала, - заяўляе зіхатлівая Пыльнева пасля ўроку. Цішалава і Бек таксама запазычылі. Грачовай, здаецца, туга даводзілася, яна і ў кнігу, раз-пораз, зазірала, і лоб церла, і нават уся ў плямы пайшла - відаць, нейкая няўпраўка выйшла.

На фізіцы Пыльнева завяршыла свой бенефісны дзень.

Мікалай Канстанцінавіч пытае. Вакол парты Пыльневай моцнае ажыўленне; гэта справа звычайнае і не здзівіла б мяне, - дзіўна тое, што сама яна сядзіць занадта ціха, апусціўшы галаву на рукі, так што твару не відаць. Ужо ці не блага ёй? Зрэшты, не, тады б не смяяліся астатнія. Маё здзіўленне хутка расейваецца.

- Спадарычня Пыльнева, калі ласка, да дошкі і начарціце ўрок.

Іра сваёй звычайнай, мяккай, сціплай хадой набліжаецца да кафедры, бярэ крэйду і пачынае добрасумленна размалёўваць даволі складаны прыбор. Мікалай Канстанцінавіч праглядае журнал. Я паднімаю на яе вочы і бачу нешта зусім асаблівае, камічнае і неда-

рэчнае. Яе непакорлівыя завіткі, якія заўсёды трохі тырчаць ля скроняў, зніклі, на лбе, па абодва бакі прабору, вісіць па чатыры малюсенькія коскі, туга заплеченыя і перавязаныя рознакаляровымі шарсцінкамі: жоўтыя, зялёныя, сінія і чырвоныя хвосцікі банцікаў на канцах іх утвораюць пацешныя вясёлкавыя фрэнзлі на беленькім ілбе; выраз твару спакойны, вялікія шэрыя вочы глядзяць сціплай і свяцей, чым звычайна, рука акуратна вычэрчвае складаныя падрабязнасці малюнка: Іра любіць Мікалая Канстанцінавіча, а таму ўрокі яму рыхтуе заўсёды добрасумленна.

Коскі заўважаны не мной адной, уражанне зраблена на ўвесь клас, і з кута ў кут нясецца хіхіканне. Не ў курсе справы толькі Клеапатра, да якой Пыльнева стаіць спіной. "Клёпка" шыкае, але Іра, як крыніца бязладдзя, па-за падазрэннем - яна так рупліва малюе!

- Гатова! - раздаецца рахманы, мяккі галасок. Мікалай Канстанцінавіч паварочваецца і паднімае вочы на чарчэж; між іншым погляд яго спыняецца на Пыльневай. Ён здзіўлена і лагодна ўсміхаецца.

- Што гэта вы як размаляваліся, а? - пытае ён.

Нам страшна смешна. Твар Пыльневай прымае пакорлівы выраз.

- Нам класная дама загадала, я павінна слухацца.

Тут ужо пачынаецца бесцырымоннае пырханне. Клеапатра Міхайлаўна пачуваецца занепакоенай, чырванее і ўважліва глядзіць на Пыльневу, але спіна той не ўяўляе рашуча нічога незвычайнага, уставаць жа і ісці расследаваць справу падрабязней сярод уроку Клеапатра Міхайлаўна сабе ніколі не дазволіць. Відавочна, яна збянтэжана і адчувае некаторую няёмкасць і здзіўленне: якое такое распараджэнне дала яна, што выклікала смех у выкладчыка і чаго Іра не адважваецца не паслухацца? Але, калі, скончыўшы адказваць урок, Пыльнева, павярнуўшыся, накіроўваецца да свайго месца, пад несціханы смяшок вучаніц, развязка загадкі становіцца яснай. "Клёпка" ўся так і ўспыхвае, сядзіць памідор памідорам.

- Пыльнева! - раздаецца пасля званка грозны воклік.

Тая падыходзіць, па-ранейшаму, са сваімі коскамі і шарсцінкамі, якія калоцяцца на лбе.

- Гэта, нарэшце, ні ў якія вароты, што вы сабе дазваляеце! Што гэта за маскарад? Тут не балаган, а гімназія! Што гэта за дурныя,

непрыстойныя выхадкі!

- Клеапатра Міхайлаўна, калі яны вельмі тырчаць, - паказваючы на валасы, кажа Іра - А вы казалі, каб гладзенька было, я думала - так лепш; калі вам не падабаецца, што пярэстыя шарсцінкі, дык не было чым больш перавязаць, іншы раз я...

Але "Клёпка", выведзеная з цяплення, перарывае яе:

- Іншы раз я вас дахаты адпраўлю і скажу Андрэю Карлавічу пра вашыя ўчынкі, а сёння я вам стаўлю 10 за паводзіны. Гэта Бог ведае што! Гэта насмешка над маімі распараджэннямі. Я думала, вы сціплая, выхаваная дзяўчына, а вы... Ідзіце, я больш размаўляць з вамі не жадаю. І прыбраць мне зараз жа гэтую пачварнасць!

- Я хацела, як лепш... - спрабуе растлумачыць Пыльнева, але Клеапатра махае рукой, і сама хутка сыходзіць.

Дзясятка сядзіць у Ірыным дзённіку.

Ну, аднак, за ўрокі! На заўтра іх гібель, хоць па разочку прачытаць, бо не жарт - чвэрць канчаецца. Пане, як час нясецца! Ужо снежань. Праз пяць дзён маё нараджэнне, пятнаццаць гадоў, а пасля нараджэння ўжо і роспуск. Дваццатае, гэта значыць дзень майго нараджэння, - у нядзелю; значыць, толькі панядзелак навучальны, а ў аўторак па хатах. Ах, калі б Валодзька на Каляды прыехаў, а то я і святам не радаю буду. Вось знудзілася па ім!

Частка XIII

Маё нараджэнне. Неспадзеўка. Памылка. Варажба

Сто гадоў нічога не запісвала, але сапраўды не было калі і хвілінкі ўрваць, гэтулькі справаў ці, дакладней кажучы, гультайства, шуму і мітусні было. А весела!..

З чаго ж, уласна, пачалося? Так, пачалося ўсё жудасна міла, міла і дурнавата, бо я без гэтага не магу, са мной вечна што-небудзь не па-людску здарыцца.

Дык вось: наступіў дзень майго нараджэння. Я, як заўсёды, з нейкім асаблівым пачуццём чакала гэтага дня - ён для мяне мае нейкае захапляльнае хараство, чагосьці таямнічага, нечаканага і светлага; якраз як я раней, калі я была яшчэ зусім маленькай, так і зараз, напярэдадні ўвечар, мне хочацца крыху раней улегчыся спаць, каб хутчэй надышло вяселькавае "заўтра", яго невыразнае,

вабнае, хвалюючае нешта. Я ахвотна ўлеглася ў восем гадзін, але мне сорамна свайго дзяцінства перад сямейнікамі. Усё ж у дзевяць гадзін я пачынаю пазыхаць, наўмысна гучна і далёка не меладычна; у палове дзясятага, нарэшце, я заяўляю, што нястрымна хачу спаць, і закопваюся ў свой цёплы мяккі ложак. Матуля ледзь-ледзь усміхаецца і ласкава цалуе мяне; яна, здаецца, здагадваецца, яна бо заўсёды ўсё бачыць, адчувае і разумее, мая мама.

Сёння маё нараджэнне! І ў гэты дзень усё здаецца лепш, весялей, святлей; твары атачальных не звычайна толькі ветлыя, усё не па-будзённаму, а сапраўды асабліва неяк берагуць, любяць, песцяць цябе.

Ледзь паспела я ў захапленні з шыі матулі перавесіцца на шыю таты, дзякуючы ім за цудоўны, мяккі залаты, толькі што падораны бранзалет, які мне страшна, страшна падабаецца, як з кухні з'яўляецца Насця, несучы штосьці вялікае, загорнутае ў лёгкую шаўковую паперу. Што гэта? Разгортваю: вельмі прыгожаныкі кошчык, а у ім сапраўдны белы лясок духмяных ландышаў, маіх мілых любых ландышаў. Я па-вар'яцку люблю белыя кветкі, у іх штосьці асабліва далікатнае, ласкавае, яснае...

- Ад каго гэта, ад каго? - дапытваю я.

- Пасыльны гаварыў, што не загадана казаць ад каго-с, - заяўляе Насця.

Гэта яшчэ што за фокусы? Я страшна зацікаўлена. Хто можа мне даслаць кветкі? Гэта здараецца са мной яшчэ першы раз у жыцці. Падарункі, цукеркі - гэтага я заўсёды шмат ад усіх атрымліваю, але кветкі... Усё-такі прыемна... Бо першы раз. А ландышы пахнуць далікатна, мілыя галоўкі іх, быццам сняжынкі, бялеюць на тоненькіх светла-зялёных сцяблінках.

Матуля паджартоўвае: "Глядзі, Муса, відаць у цябе таемны кавалер завёўся". - Кавалер, вядома, не кавалер, але хтосьці наймілы, якога я гатовая расцалаваць за гэту цудоўную неспадзеўку.

Неўзабаве пасля сняданку раздаецца званок. Я, дакладная сваёй заўсёднай благой звычцы, не магу ўтрымацца ад спакусы, каб, хоць здалёк, не сунуць носа да дзвярэй прыдняга пакоя. Спачатку я толькі злёгка адкрываю ад здзіўлення рот, затым пашыраю яго ўсё больш і больш, пакуль нарэшце захопленая - "Ах!" - не вылятае з яго; у прыцемку перадпакоя я пазнаю салдацкі шынель, не зусім салдацкую шапку, пагоны, шашку і, нарэшце перад мной

у натуральную сваю велічыню вымалёўваецца постаць юнкера.

"Валодзя !! Няўжо?" - праносіцца ў маіх мазгах.

- Вось мілы! Вось малайчына! - ужо гучна, захоплена ўсклікваю я. Падскокваючы на ходу, я лячу на ўсіх парах у пярэдні пакой і радасна аберуч з разбегу абдымаю шыю прыезджага:

- Володечка! Мілы, родны, як я радая!..

Але Валодзя, як дзіўна, адыходзіць ад мяне, і, падняўшы вочы, я бачу замест шэрых са смяшынкай вачэй Валодзі і яго добрай круглай фізіяноміі даўгаваты, асмуглы твар з чорнымі вусікамі і хоць збянтэжанымі, але іскрыстымі смехам карымі вачамі.

- Так! - у тую ж секунду раздаецца голас за маёй спіной. - Гэта я разумею, сустрэча ветлівая, што і казаць. Ну, брат, жаліцца на сухасць і чапурыстасць прыёму маёй кузіны не можаш: у поўным сэнсе слова з распасцёртымі абдымкамі прыняла.

Я, чырвоная, як кумач, паварочваюся на гук Валодзінага голаса, бо сапраўдны Валодзя стаіць некалькі наводдаль, у глыбіні пярэдняга пакоя. Пане, як ён вырас, вось гмах!

- А мяне што ж? Так і не будзеш цалаваць? Зрэшты, праўда, пры тваім росце гэта не так проста, мабыць не даскочыш. Сёння як-небудзь уладкуемся, станавіся на крэсла, а потым што-небудзь прыдумаем, лесвічку, ці што прыбудуем на выпадак сваяцкіх праяваў, - з месца ў кар'ер пачынае даймаць мяне мой мілы, непакатны цвяліла-пакутнік.

Але перш, чым ён паспеў дагаварыць, я ўжо вішу на яго шыі, шчырае задаволеная бачыць і расцалаваць яго, а разам з тым і схаваць у надзейным месцы свой усё яшчэ пунсовы ад збянтэжанасці твар.

- Аднак, усё ж належыць мне вас пазнаёміць, хоць, у сутнасці, вы знаёмыя. Глянё-ка на яго добранька, Мурка, хіба не пазнаеш? - у сваю чаргу моцна пацалаваўшы мяне, кажа Валодзя.

"Глядзі добранька!" Як бы не так! Калі мне да таго ніякавата, што ніяк глядзець не хочацца. Набраўшыся адвагі, я ўсё ж паднімаю вочы.

- Вядома, пазнаю! - ужо радасна ўсклікаю я. - Бо гэта ж Коля Лівін... - я папярхнулася, збянтэжылася і не дакончыла.

- Ён, ён самы, - пацвярджае Валодзя: - Коля Лівінскі; але, калі табе выклікаюць такую глыбокую павагу яго вусы і будучая, хоць яшчэ не вырасшая бародка, то дазваляецца зваць яго Мікалаем

Аляксандравічам.

Мы цісем адзін аднаму рукі і ўваходзім у гасціную.

- Стой, стой, стой! - усклікае Валодзя, утрымліваючы мяне за руку. - Першым чынам пакажыся, інспектарскі агляд. Скажыце, калі ласка, а? Фу ты, ну ты - без дваццаці хвілін спадарычня. Пакажы-ка прусакі? На месцы. Цыркуль? (Ён абводзіць пальцам маю фізіяномію). Таксама. А ну, ну, пакажыся яшчэ на хвілінку! - Ён заклапочана ўзіраецца ў мой нос. - Хм... Кончык як быццам крышачку апусціўся... Ухваляю, разважліва, прадбачліва, а то перш... таго, ужо вельмі вось душа нарасхрыст была, як ёсць усё наскрозь відаць, пра што ты думаеш. А трошкі ўтоенасці не замінае, не то, крый божа, закахашся, і не ўтоіш ніяк, так усе думкі вонкі, як на далоні, і выкладзеш. Усё-такі дзяўчыне, ці ведаеш, не таго, нязручна...

- Пайшоў ты прэч, - смеючыся, адштурхваю я яго.

- Ды што там "прэч"; пачакай вось, яшчэ адну рэч агледзець трэба. Кнопка дзейнічае? - і, перш чым я паспела апамятацца, ён пад аглушальны "дз-з-зін", ім жа самім які выдаецца, націснуў паказальным пальцам мой няшчасны нос нахштальт гузічка электрычнага званка.

- Усё ў спраўнасці, апарат дзейнічае, бач нават цётка з дзядзькам спяшаюцца, учуўшы перазвон. - І балабол ужо моцна, гарача цалуе рукі матулі, абдымае тату.

Ахі, охі, здзіўленне! Сапраўды, вырас Валодзя страшна, хоць фізіяномія яго мала змянілася: той жа адкрыты твар, тыя ж шэрыя бліскучыя, хітраватыя, але лагодныя вочы; валасы астрыжаны шчотачкай, пазногці вывастраны і выпешчаны (калісьці з-за іх у яго з матуляй ішла вечная разлютаваная вайна, бо ён зацята "насіў жалобу па кітайскай імператрыцы", як звала яна хранічна змрочнае адценне яго пазногцяў). Над верхняй губой з'явіліся невялікія, пухнатыя вусікі, колер твару залаціста-румяны, быццам трошкі на сонцы падсмажаны, такі, які я жудасна люблю; словам, Валодзя мой - хараство, я ганаруся ім, кавалер хоць куды.

Так, ледзь не забылася яшчэ адной важнай змены, якая адбылася ў яго густах і поглядах: зараз Валодзя ўжо не ставіцца пагардліва да "дзяўчынак" і "баб'я", як ён перш далёка не галантна зваў усю выдатную, прытым юную, палову роду чалавечага, зараз ён да яе, хутчэй, дабразычлівы.

Дарэчы: ландышы гэта яго з Колем дар. Як вам - Валодзька і кветкі!

Коля Лівінскі вельмі вытанчаны малады чалавек, спрытны, стройны, вясёлы, дасціпны і трымае сябе зусім-зусім нязмушана. Вось гэта добра; ненавіджу крыўляк і замарожаных лядзякоў. Дзякуючы яго прастаце, злапомны інцыдэнт з маімі няўдалымі абдымкамі хутка забыўся, і я больш не адчувала ў яго прысутнасці ні найменшай збянтэжанасці. Але Валодзя не быў бы Валодзем, калі б прапусціў такі выдатны выпадак пападковаць мяне.

- Падыдзі сюды, Мурка, - таямніча падклікае ён мяне пасля абеду, знайшоўшы ўдалую, па яго меркаванні, хвіліну; вочы ў самога так і іскрацца затоенай хітрасцю.

"Магу сабе ўявіць, што будзе далей!" - думаю я, але ўсё ж іду на кліч.

- Слухай, Мурка, я з табой сур'ёзна пагутарыць хачу, пакуль яшчэ... не позна, - уздыхнуўшы драматычна, заканчвае ён, у той час, як вочы свецяцца хітраватасцю і ў іх скачуць вясёлыя агеньчыкі.

- Уяўляю! - усклікваю я.

- Ужо там уяўляеш ці не, а выслухай, таму інакш маё двараднабрацкае сэрца сыдзе крывёй, стоміцца ў трывозе па табе. Ты, Мурка, глядзі, у Калю Лівінскага не закахайся, Божа цябе захавай і выратуй...

- Адстань ты, вось дурасці! І не падумаю нават, будзь спакойны.

- Лёгка сказаць: "Будзь спакойны", - цяжка ўздыхае ён. - Добры супакой: з першага погляду - лясь на шыю. А-а!.. Ну-у спадарычня!.. Ды каб дзяўчына вось сапраўдная, па ўсёй форме, а то ж усяго яшчэ без дваццаці хвілін спадарычня. Ці разумееш ты ўсю трагедыю становішча? Бо закахашся, дык і ўзяць шлюб нельга, цалюткі год сваё паўдзявочае сэрца таміць будзеш, таму супраць хрысціянскага закона ісці не мажы. У архірэя ў нагах валяцца будзеце, усё-такі не дазваляць: "Не смей, - маўляў, - кахацца да шаснаццаці гадоў!" І ён вась, жаніх, хоць і фельдфебель, ды, як-ніяк, ніжні чын; таксама партыя - фельдфебельшай будзеш. Я табе кажу, не закахайся, чуеш. А Коля то - сэрцагрыз жудасны, па ім спадарычні, асабліва гімназіткі, як мухі мруць.

- Супакой сваю бацькоўскую клапацілівасць: майго сэрца ён не згрызе, і ў нагах у архірэя нам валяцца не давядзецца, хоць ты

яшчэ сто сваіх таварышаў прывядзі.

- Ну, не, слуга пакорлівы. Нікога больш не прывяду: яшчэ і тых цалаваць пачнеш? Ні-ні, сваволіш. Я і то сёння ледзь з сораму не згарэў: мая кузіна і раптам!..

Праціўны хлапчук, якім быў, такім і застаўся.

У гэты дзень пабывалі ў нас усе родныя і знаёмыя, але, як звычайна, зусім па-просту, бо святкаванне майго нараджэння з тых часоў, як я ў гімназіі, заўсёды адкладаецца на куццю.

Вось тады вечар прайшоў страшна-страшна міла. Як заўсёды за апошнія гады была куцця. Гэтаму сімпатычнаму звычайу мы навучыліся за тых чатыры гады, што пражылі ў В., і перанялі яго, бо ўсім нам ён жудасна падабаецца. Утульна, урачыста і неяк незвычайна патрыярхальна, а я так люблю ўсякія звычаі, без іх свята не ў свята. Гэты абед "на сене", ад якога нясецца адмысловы пах, гэта маса разнастайных з разнастайным фаршам піражкоў усё постных, як, само сабой зразумела, і ўвесь абед. Напрыклад, піражкі з чарнаслівам, бо акрамя як на куццю іх ніколі не ясі; усе гэтыя "слізнячкі" з макавым малаком, адвары з сушанай садавіны, сама куцця з рыжыкамі, арэхамі і міндальным малаком - усё гэта жудасна весела, утульна і здаецца чымсьці незвычайна-незвычайна смачным. А потым ёлка, мілая, радасная, зіхатлівая, якая ўзіраецца сваімі дзясяткамі цёплых зіготкіх вочак, якія быццам заглядваюць табе ў самае сэрца, і на душы ад іх становіцца светла, нібы і там запальваецца яркі святочны агеньчык. І яна гарэла, прыбраная, жыццярадасная, блішчучы яркімі язычкамі свечак, сярод цёмна-смарагдавых галінак, адлюстроўваючыся ў люстэрку кабінета, гасцеўні і пярэдняга пакоя; стоячы паміж гэтымі люстэркамі, здавалася, што цябе атачае цэлы гаёк прыбраных асветленых дрэў. На душы становіцца так добра-добра, ціха, уцешна...

Народу было шмат: цёця Лідуша з мужам, Жэня, Ніна і Наташа Скіпетравы, мамчыны маладзенькія кузіны, Люба з Сашай, яе стрыечны брат, Пётр Мікалаевіч; я запрасіла Пыльневу і Цішалаву, клікала і Смірнову, але тая, як і заўсёды, ціха, ветліва, але рашуча адмовілася; Валодзь і Колю Лівінскага асобна не пералічваю, бо бо яны ўвесь час у нас тырчаць. Публіка ўся паміж сабой добра знаёмая, так што адзін аднаго не саромеліся, рагаталі і дурэлі страшна. Новенькімі тут былі толькі Шура Цішалава і Іра Пыльнева, але гэтыя не з баязлівых, хутка з усімі перазнаёміліся, і "заскакалі

лес і горы".

Валодзю, мабыць, вельмі падабаецца Люба, ён усё да яе падсэджаецца і, з уласцівым яму звычаем, паддражнівае яе... Бач ты, мяне перасцерагаў ад закаханасці, а сам таксама ў сэрцагрызы запісаўся!...

- Любоў Канстаўцінаўна, дазвольце вам задаць адно нясціплае пытанне, - звяртаецца ён да яе.

Люба некалькі збянтэжана:

- Калі ласка!

- Ваша сэрца вольнае? - таямніча нахіляецца ён да яе.

Люба чырванее, а у вачах Валодзі скачуць хітраватыя агеньчыкі.

- Вы вольныя ад ранейшага захаплення, ад ранейшага пацупця?

Вочы Любы адважней, але са шчырым здзіўленнем паднімаюцца на яго.

- Ранейшага захаплення? - перапытвае яна яго.

- Так, я меў на ўвазе ваша захапленне мадэмуазель Тэракоткай?

- Ах, вось вы пра што! - Люба шчыра рагоча. - Я то усё яшчэ люблю яе, але яна - нажаль! - здрадзіла мне: выйшла замуж.

- Выйшла замуж? - радасна перапытвае ён. - Цудоўна! Я так і ведаў. Мяне не магло ашукаць прадчуванне, як толькі я яе ўбачыў, зараз жа вырашыў: гэта яна, Тэракотка мадэмуазель Снежынай. Бо яна - чорная?

- Чорная.

- Тоўстая?

- Не, тонюсенькая.

- Ну, гэта дробязі, з тых часоў пад сонцам поўдня магла і распаўнець, бо, як вядома, ад цяпла ўсе целы расшыраюцца. Касая?

- Як касая?! - абурецца Люба. - Прасцютка, з цудоўнымі вялікімі чорнымі вачамі.

- Так, так, чорныя вочы, вялікія, - пацвярджае ён. - Вядома, яна самая. А што косіць, гэта таксама справа нажыўная: яна, відэвочна, страшна раўнівая, і вось у той час, як адно вока - правае - нібы абыякава аглядае мясцовасць прама перад сабой, левае - напружана сочыць за каханым мужам, за - дзюша мой, Карапэт Карапэтыч.

Валодзька красамоўна скасіў левае вока, з-за чаго фізіяномія яго прыняла такі недарэчна-суровы выгляд, што мы так і пакаціліся ад рогату.

- Дык вось, уявіце, якая нечаканасць: аднойчы я зусім выпадакова патрапіў у вагон у таварыства вашай мадэмуазель Тэракот, ця-пер мадам Начхаў-Наплевадзэ. Убачыў тоўстую, касую, нязграбную, чорную армянку і ўспомніў вас: "Гэта яна", - уяўна сказаў я сабе...

- Мерсі, вельмі ласкава, - перабівае, смеючыся, Люба.

- Гэта значыць вы мяне не так зразумелі ці, дакладней, не далі мне дагаварыць: "Гэта яна, - думаю я, - "сымпатый" Любоў Канстаўцінаўны". Я зрабіўся ўся ўвага, бо, ці бачыце, я адразу сцяміў, што калі-небудзь змагу даставіць каштоўныя сэрцу вашаму звесткі, дакладна ў вас пра нашу сустрэчу...

Раз усеўшыся на свайго люблага канька і завёўшы сваю дражнільную машыну, Валодзя ўсё больш уваходзіў у запал. Якія толькі дурнаватыя і самыя разнастайныя штучкі ні былі паднесены нам пад псеўданімам злапомнай ех-Тэракоткі і яе дарагой паловы! Пасыпаліся і армянскія загадкі адна дурней і бессэнсоўней за другую.

- Ну-ка, а адгадайце маю не армянскую загадку, - прапануе Цішалава. - Якая жывёла можа праваліцца ў сваю ўласную сярэдзіну?

Вось дзіўна, адгадалі толькі матуля і я, а так проста: карова, яе сярэдзіна - роў, у які яна ўся - цэлая і праваліцца можа.

- Яшчэ, яшчэ, яшчэ што-небудзь, - прасілі Шуру.

- У вароны дзве, у чалавека дзве, у гусі і свінні ніводнай. Што гэта такое?

Гэтую загадку некалькі чалавек адгадалі - літара А.

- Божа, а калі ж варажыць? Абавязкова трэба. Як жа ў куццю ды не паваражыць, - прапануе хтосьці.

- Так, так, - падхапляюць галасы.

- А як?

- Першым чынам бязым на кухню, - прапануе Іра Пыльнева, - і хай кожны выпцягне, не глядзячы, першае якое трапіла палена: якое яно будзе, такі будзе будучы муж ці жонка.

- Выдатна!

- А потым лодачкі пускаць, імёны падпальваць.

- А потым усёй кампаніяй на вуліцу імёны пытаць, - прапануе Валодзя.

Ляцім у кухню, узбройваемся паленамі, імкнучыся па іх стварыць выяву сваёй будучай другой паловы.

Бедная Люба! Будучыня абячае ёй змрочныя перспектывы: нешта крывое, шурпатае, дакладна муж яе будзе злюшчы-найзлюшчы крывуль. Палена Шуркі Цішалавай даволі прэзентабельнае ў сэнсе складнасці, але тырчаць тры выкручастыя сучкі.

- Нічога, абгаблюем, - заяўляе яна.

Маё палена тоненькае, доўгае, як для палена, дык, мабыць, нават вытанчанае.

- Бач ты! - не можа прапусціць выпадку Валодзя, - якога сабе мая сястрычка франціка вышукала. А што? - шэпча ён мне ў самае вуха, - зараз сама бачыш, я меў рацыю: гэта ніхто, як Коля Ліў...

- Пайшоў прэч! - ізноў туру я яго. - Вось на сваю суджаную лепш паглядзі, уся на левы бок з'ехала. Яшчэ такую пашукаць табе давядзецца. Зрэшты, не трэба шукаць, я табе дастану. Мілы Валодзечка, будзь бацькам родным, жаніся ты на нашай вялебнай "Клёпцы" ... Калі ўжо табе на родзе крывая напісана, вазьмі нашу, табе то ўсё адно, а добрую справу зробіш.

- Праўда, праўда! - ухваляюць Люба, Іра і Шура.

- Уладзімір Мікалаевіч, калі ласка! - нясецца з усіх бакоў.

Наступны варажбовы нумар - пускаем на вадку лодачкі з запаленымі свечкамі. Валодзька неўзаметку ўсё наровіць пхнуць маю з разлікам, каб яна падпаліла паперку з Мікалаем. Ад яго празмерных высілкаў шкарлупіна, падплыўшы ўжо зусім блізка да запісачкі, дзякуючы дадзенаму ёй рэзкаму штуршку, нахіляецца, зачэрпвае вады і боўць на дно. Затое яго лодачка спаліла ўсю Клеопатру.

- Ура!.. "Клёпку" спапяліла полымя Уладзіміра Мікалаевіча! - смяюцца вакол.

Накінуўшы кажухі і хустачкі на галаву, мы шумнай, бязладнай кампаніяй вобчас нясёмся ўніз па сходах на вуліцу - пытаць імёны. Холадна, марозна, светла.

Самая сапраўдная калядная ноч. Мінакоў мала.

- Вось рамізнік, я ў яго спытаю імя, - кажу я.

- Рамізнік, як цябе клічуць? - звяртаюся я да маладога тоўстага хлопца, які сядзіць на казлах.

- Кучкін, Міцюха, з пскопскіх, - флегматычна заяўляе ён.

Уся мая свiта выбухае нястрымным смехам, ледзь паспелі мы адысці ад вазака на прыстойную адлегласць.

- Віншую, мадам Кучкіна! Проста, гучна і арыстакратычна: madame la baronne Koutchkine. Цудоўна! - рады старацца Валодзя.

Коля Лівінскі дапытвае пра сваю будучую нарачоную нейкую пакаёўку і атрымлівае ў адказ: "Аксіння"! Люба забяспечана Нічыпарам. Жэня падыходзіць да дзвюх не то крамнікаў, не то майстравым і асвятломліваецца у іх: "Як вас клічуць?"

- Узімку Кузьмой, а улетку Філарэтам, - рагоча, задаволены ўласнай дасціпнасцю, адзін з іх.

Жэня збянтэжана, нам смешна, але мы стрымліваемся, баючыся нарывацца на якую-небудзь дзёрзкасць. Навучаная толькі што бачаным, Іра заяўляе:

- Я пайду пытаць у таго вось, які там, прыціснуўшыся каля сценкі, ля паштовай скрыні стаіць, у яго такі жаласны і сціплы выгляд, ён ужо дакладна дасціпнічаць не будзе. Толькі і вы, калі ласка, ідзіце, каб на ўсякі выпадак быць паблізу.

Наша шумная чарада рухаецца праз некалькіх кроках за ёй, апытваючы па шляху сустрэчных. Вось раздаецца далікатны галасок Пыльневай; у адказ на яго даносіцца да нас значна меней прыемны і меладычны голас:

- Імя як?.. А табе што за справа? Клічуць, як клічуць. Бачыш, на нагах стаю. Кажу, стаю? Ну, і не чапай! Бразнуся ў канаву, тады гарадавы, як падбіраць стане - у кутузку, значыцца, весці - яму і як клікаць скажу. А цяперыча, бачыш, - стаю, не хістаюся. - Растапырыўшы рукі і насілу адрываючыся ад выратавальнай скрыні-апоры, хістаючыся ва ўсе бакі, п'яніца бездапаможна хапаецца за паветра. - А яна: "Як клікаць"? - Так я твбе і скажу!.. - казырыцца ён. - Сва-воліш, былі дурні ды ўсё выйшлі...

Але Іра не слухае далей яго надтрэснутага хрыплага мармытання і вобчас імчыцца да нас. Сапраўды, абрала сціплага і жаласнага!

Рагочучы, як вар'яты, вярнуліся мы дахаты і падзяліліся са старэйшымі сваімі ўражаннямі.

- Дарагая цётка, я рады супакоіць ваша клапатлівае матчына сэрца: доля Мусі бліскуча забяспечана. Мадам Міцюха Кучкін, з пскопскіх, - жэстам рукі рэкамендуе ён мяне.

- Глядзі, Мурка, - ізноў прыняўся ён за мяне: - гэты Міцюха, тут зусім не здуру. Памятаеш, у цябе даўно яшчэ быў такі рыцар журботнага вобразу "тытуннік", "пытляваны", Міцям празываўся? Глядзі, даўніной не страсяні, таму больш у нас Зміцераў у звязе няма; я, прынамсі, ніводнага не ведаю.

- Я ведаю аднаго, - з нявіннейшым выглядам заяўляе Люба.

- Каго? Каго? - жыва пытаю я.

- Святлова, Зміцера Мікалаевіча.

- Фу, якая гадасць! Ну, ужо дзякуй за твой замарожаны ля-дзяк. У такім разе я сто разоў аддаю перавагу "пытляванаму Міцю", - пратэстую я.

Пане, якое аднак шчасце, што, насамрэч, мне яшчэ ніякіх "Міцяў" выбіраць не трэба і што я ўсяго "без дваццаці хвілін" спада-рычня. Мне так, так добра дома, бо я, у сутнасці, вельмі шчаслівая і нічога-нічога іншага не жадаю, ні зараз, ні потым.

Частка XIV

Студэнты. Коўзанка. "Спавяданнік"

Я дваццаць разоў, здаецца, брала ў рукі свой дзённік і гэтулькі ж раз, не дадаўшы ні радка, клала яго назад. Немагчыма пісаць: занадта у нас весела, і потым, відавочна, я гэтага ўсё-такі не раблю, ад віжаватых вочак майго стрыечнага браткі не вельмі то што-небудзь схаваеш.

Застаецца толькі позні вечар, але тым часам заўсёды так не-адольна спаць хочацца, што ныраеш хутчэй у свой цёплы, утульны ложкач і адчуваеш, як быццам люляюць цябе мяккія хвалі, павольна, плыўна, ласкава; усё плыве, плыве, сыходзіць далей, глыбей і, не паспееш азірнуцца, як ужо апынулася ў салодкіх абдым-ках Марфея. Як ні весела і ні добра ўсё на свеце, а ўсё ж ветлівыя абдымкі дзядулі Марфея цудоўная рэч.

Надоечы неяк сядзім мы за абедам, раптам раздаецца званок, і Глаша дакладвае, што два студэнты пытаюць мяне. Гэта яшчэ што за насланне? Нават не сцямлю, хто такія быць могуць. Яшчэ ідучы па калідоры, заўважаю высокага, шыракаплечага, даволі нясклад-нага студэнта ў паліто, з каўняром, паднятым па самы нос, у далёка не вытанчанай, насунутай на вушы фуражцы.

Ну, запакаваўся! Хоць цяпер у Сібір едзь, а на двары ўсяго

чатыры градусы.

Побач з ім студэнт у шынялі з бабрамі, у які ён ліха захінуўся, і ў яго - о, жах! - таксама шапка на галаве. Гэта яшчэ што за ціпчыкі?

Уваходжу. Вытанчана, галантна, нават занадта, расшаркваюцца.

- Mademoiselle, дазвольце прадставіцца: я - Цішалаў, брат вашай сяброўкі, - пачынае студэнт у шынялі і, не дачакаўшыся, каб я працягнула руку, совае сваю лапу, да таго ж яшчэ абутую ў шырачэнную шэрую пальчатку.

Ну, джэнтльмен!

Я неахвотна падаю сваю; тады да мяне цягнецца лапа яго спадарожніка таксама ў пальчатцы, але толькі рудой.

- Вось ці бачыце, мадэмуазель, я камандзіраваны сваёй сястрыцай, якая звяртаецца да вас з вялікай просьбай... мы далучаемся, - абодва студэнты, як па камандзе, ізноў прыкра-галантна раскланваюцца.

- А што такое? - пытаю я.

- Сястра вельмі просіць вас прыйсці ў чацвер адвечоркам да нас. Мы таксама вельмі просім, - ізноў абодва шорхаюць.

"Што за ідыёты!" - думаю я. - Права, не ведаю, - кажу ім. "Ні завошта, - у той жа час уяўна цвёрда вырашаю я. - І прасіць нават у матулі не буду, вось яшчэ! Толькі бракавала з такімі пудзіламі там увесь вечар сядзець. Ніколі не думала, што у Шуркі брат такі дурань".

- Мадэмуазель, мы молім! - ізноў, як завадныя, шорхаюць абодва. - Калі ласка!..

- Калі вы мяне любіце... - шэпча шынель, робячы крок да мяне.

Вось нахабнік! Я адыходжу ад яго, а ён наступае.

- Няўжо ж вы мяне зусім не любіце?.. Ні кропелькі? О, мая мілая, жорсткая, але чароўная Муся. Анёл мой!.. - і раптам - лясь! - ён абдымае мяне і цмокае па чарзе ў кожную шчаку.

У першы момант я зусім адурэла, затым пачала нястрымна рагатаць. Ад занадта імпатэнага абдымкі фуражка скочваецца з галавы студэнта, і перад мной са сваёй заўсёднай прычоскай - куксай на верхавіне - хітраватая татарская фізіяномія Шуркі Цішалавай. Чорныя вусікі, прылепленыя над губой, даюць ёй асаблівы, неве-

рагодна камічны выгляд.

- Гадасць ты гэтакая! - смяюся я. - Ты ж ледзь-ледзь мяне да смерці не спалохала.

- Так, Муська збаялася! Гляджу - адыходзіць, адыходзіць. А кампаньёна майго не пазнаеш? - пытае яна.

- Хто ж больш, як не Пыльнева, бо ў нас усяго два такія вар'яты і ёсць. - Я ў захапленні.

- Напрамілы бог, не сыходзьце і не распранайцеся, я цяпер дашлю Валодзю, паінтрыгуйце і яго! - прашу я.

- Валодзя ! - лячу я ў сталовую. - Выйдзі на хвілінку, цябе таксама бачыць жадаюць, - і ўжо ў дзвярах калідора, каб старэйшыя не чулі: - напрамілы бог, прыбярэ гэтых нахабнікаў, я з імі справіцца не магу; адзін дык нават палез цалавацца са мной.

- Ну-у?! - абураецца ён.

- Праўда, слова гонару!

Валодзя падцягваецца і выходзіць з грозным выглядам. Я станаўлюся паміж футрамі.

- Што трэба? - холадна пытае ён.

- Дазвольце прадставіцца: Грамкалаў, - кажа Цішалава.

- Гразеў, - рэкамендуецца Пыльнева.

Як па камандзе абодва шорхаюць; рудая і шэрая лапы адначасова цягнуцца да Валодзі. Яго карабціць, і ён не ведае, падаць сваю ці не; усё-такі не дае.

- Як? - усклікае паліто. - Вы адмаўляецеся паціснуць нашы сумленныя рукі?

Валодзька злуецца.

- Я прывык падаваць руку толькі выхаваным людзям, працягваць жа яе ў пальчатцы лічыцца непрыстойным, як таксама зусім непрыстойна стаяць у пакоі ў фуражцы, ды яшчэ пры даме, - тыкае ён абураным пальцам у мой бок.

Валодзя, забыўшыся пра мае "без дваццаці хвілін", адразу абмінуўшы званне спадарычні, узвёў мяне ў "дамы". Я паціху пырхаю ў татавы яноты.

- Але, мне здаецца, фуражка і пальчаткі такія цалкам прыстойныя элементы туалета... - пачынае зноў студэнт у паліто, але шынель перабівае яго:

- Што ўласна шакуе вас у нашых галаўных уборах? Усё гэта ў сутнасці такая ўмоўнасць. На ўсходзе, напрыклад, заўсёды ходзяць

з пакрытымі галовамі.

- Так, але мы жывём на захадзе, - холадна і павучальна адчаканьвае Валодзя.

- Вінаваты, - мякка працягвае студэнт: - Расія займае ўсходнюю частку Еўропы і не прылічаецца да заходнееўрапейскіх дзяржаў...

Валодзя ўсё больш чырванее і ўсё мацней злуецца.

- Я думаю, вы, уласна кажучы, з'явіліся сюды не для таго, каб абмяркоўваць этнаграфічнае і палітычнае становішча Расіі, а таму, калі вам больш няма чаго сказаць, мы вас не затрымоўваем.

- Вінаваты, яшчэ хвіліначку, - пратэстуе студэнт. - Гэта асоба - паказальны палец накіраваны ў мяне - ваша жонка?

У Валодзі ад абуранасці вылазяць вочы на лоб, я пырхаю ў футра мацней і мацней.

- Вы што гэта, здаецца, дазваляеце сабе здэкавацца? - грозна запытвае ён.

- Божа захавай! - мякка, лісліва ўмешваецца студэнт у паліто.

- Але як вы казалі: "пры даме", то мы падумалі... Выбачайце... - мямліць ён.

- Мы так бясконца шчаслівыя, што памыліліся, - падхопліве радасна яго спадарожнік, - таму што, адкрыта кажучы, мэта нашага прыходу менавіта гэтая чароўная асоба. - Шэры палец ізноў накіраваны на мяне. - Мы молім у вас яе рукі, і, калі перашкодай да гэтага вялікага шчасця могуць службыць нашы пальчаткі і галаўныя ўборы мы, не задумваючыся, гатовыя прынесці іх на алтар кахання.

У тую ж секунду рудая і шэрая пальчаткі пляскаюцца да маіх ног; як па сігнале, абедзве правыя рукі высока прыўздымаюць фуражкі, у той час, як абедзве левыя паспешна зрываюць вусы і таксама высока трымаюць іх. Шура з Ірай, нізка кланяючыся і галантна расшарківаючы, схіляюцца перад Валодзем.

Сцэнка гэта была пацешная і разыграная па-майстэрску. Валодзя, вядома, зараз жа пазнаў абедзвюх і вельмі смяяўся, хоць яму, здаецца, усё ж крышачку было непрыемна, што ён так парыцарску змагаўся з вятракамі. Нічога, цвяліла-пакутнік, гэта табе карысна, не ўсё ж у саначках катацца, трэба і саначкі павазіць!

Вядзём абодвух студэнтаў у сталовую, прадстаўляем. Ізноў смех. Пасля абеду вырашана ўсёй кампаніяй ісці на коўзанку,

паінтрыгаваць там, хто першы пад руку патрапіць, адтуль да Снежных, дзе нас чакаюць. Адпраўляемся. Я апынулася адна з чатырма кавалерамі: два студэнты і два юнкеры.

Коўзанка ў поўным разгары. Электрычныя лямпачкі зіготкім ланцугом атачаюць яе, тая ж агністая паласа вакол павільёна, дзе раздзімаюцца шчокі няшчасных музыкаў-трубачоў. Лёд бліскучы, нібы паліраваны, гладкі, роўны. Я яшчэ прывязвала канькі, калі Пыльнева кажа з ажыўленнем:

- Муся, я адлучаюся і як быццам бы з вамі незнаёмая. Тут Юля Бек, гэта значыць, ці разумееш, гэта сапраўды на замову, лепшага прыдумаць нічога нельга. Дваццаць сёмага ў інжынернай вучэльні быў вечар, і там за ёй усё студэнцкі нейкі ўвінаўся, вось мы яго і намалюем.

- Думаеш, паверыць? - пытаю я.

- Юля? Ды хіба ты яе не ведаеш? Ёй жа што заўгодна казаць можна.

Гэта праўда: наша Бек мілая, добранькая дзяўчынка, выхаваная, мілая, але ўжо вельмі прасценькая.

- Пачакай, - кажу, - і мы за табой, здалёк.

Юля ў цёмна-сінім аксамітавым гарнітуры, з белым звярком вакол шыі, з белым, чучь-чучь набакір капляюшыкам і з белай жа з доўгімі хвосцікамі муфтай, плыўна і грацыёзна слізгае, то правай, то левай нагой. Выгляд у яе, быццам яна сышла з моднага малюначка; добранькая - хараство, як парцалінавая лялячка: беленькая, заўсёды ружовыя шчочкі яшчэ больш расчыраванеліся ад руху і лёгкага марозіку, валашкавыя вочы блішчаць, - проста глядзець прыемна.

- Якая харошанькая! - усклікае Коля Лівінскі.

- А ты ўжо разглядзеў, сэрцагрыз! - дакарае Валодзя, але ўсё ж і яго погляд выяўляе ўхвалу.

Тым часам Пыльнева ўжо крок ступіла ад Юлі, і вось што, як я потым дазналася, адбываецца там.

- Mademoiselle Julie! - аклікае яе Пыльнева. - Mademoiselle Julie! Юлія Андрэеўна!

Юля хутка паварочвае галаву.

- Гонар маю кланяцца! Вы мяне не пазнаяце? Але вы ўсё ж дазволіце паціснуць вашу ручку?

Юля збянтэжана працягвае.

- Так няўжо вы мяне, сапраўды, не пазнаяце?

Бек сканфужана:

- Выбачайце, мне так ніякавата, але я праўда, не магу ўспомніць...

- Нажаль! А я не магу забыцца!.. - з душараздзірацельным уздыхам пачынае Іра. - Не магу забыцца той нябеснай здані, якая ўсюды ідзе за мной. Я бачу ярка асветленую залу, цэлы кветнік маладых і, можа быць, цудоўных спадарычняў, але я не заўважаю іх, мой позірк накіраваны на нешта светлае, паветранае, ружовае. Сапраўды светанак спусціўся з неба ў гэтую залу і асвятліў яе сваім далікатным ззяннем. Арэол залатых валасоў, які апраўляе лілейна-белы тварык, з васількамі-вачамі, ружамі-шчочкамі, макамі-губкамі, ландышамі-зубкамі, носікам тонкім і далікатным, як белы лясны звянок, вушамі... (як лапухі якія тырчаць, ледзь не зрываецца з вуснаў Іры, бо вялікія адтапыраныя вушы - адзіны недахоп Юлі, але яна свое-часова спохватываецца, запінаецца і, дарэмна перамацаўшы для паэтычнага параўнання ўсё царства раслін, кідаецца ў марскую бездань)... з вушамі, падобнымі жамчужнай ракавіне, з... Ды хіба можна словамі перадаць усё гэта?..

Юля, на хвіліну падняўшы вочы на прамоўцу, апускае іх, збянтэжаная, здзіўленая, але, мабыць, прыемна; яна слізгае малюсенькімі крочкамі, напружана гледзячы на хвосцікі сваёй муфты, якія плаўна матляюцца. Маўчанне.

- Як, што ж, вы ўсё-такі не пазнаяце мяне? - пытае Іра.

- Я здаецца, пачынаю здагадвацца. Вы, верагодна, той студэнт, з якім я танчыла ў інжынернай вучэльні. Але вы так страшна змяніліся, ці мне гэта толькі здаецца? - яна зноў нясмела паднімае на яго вока.

- Так, вы маеце рацыю, я змяніўся, я растаю, як свечка. Паглядзіце, якім шырокім мне зрабілася паліто (Іра трагічна адцягвае паліто, якое матляецца на ёй, як на вешалцы, нягледзячы на ўсё ў яго запакаванае). - Вы бачыце, нават фуражка мне стала шырокая (у захапленні яна ледзь не скінула, сапраўды занадта вялікую, фуражку).

- Ды хіба галава можа схуднець? - здзіўлена пытае Юля.

- Як? А вы пра гэта не чулі? - у сваю чаргу здзіўлены студэнт.

- Гэта прыкмета самай страшнай, самай невылечнай хваробы - сухотаў мозгу, прычына якой заўсёды адна: гора, гора і гора...

Юля спалохана і жаласліва глядзіць на яго. Для яе добрага сэрцайка нагаворана занадта шмат усякага запалу.

- Божа мой, я зусім не жадала... Я нічым не вінаватая. І потым, вы так мала ведаеце мяне...

- Я вас? Мала ведаю? Я ўсё пра вас ведаю, кожны ваш крок, кожны ўчынак. Я живу вашым жыццём. Жадаеце, я вам скажу вашы густы? Вы трываць не можаце матэматыкі і рускіх сачыненняў...

- О, так, так, асабліва сачыненняў, ды яшчэ у нашага Зміцера Мікалаевіча, які жудасна строгі, - перабівае Юля, якая ажывілася, задаволеная, што гутарка сышла з трагічнай тэмы. - Зараз ізноў зададзена і такое цяжкае: "Мітрафанушка, як тып свайго часу".

- Бачыце, я маю рацыю. Далей, кнігі вы любіце сумныя, з вясёлым канцом, іграеце на раялі адны вальсы, вершаў не любіце, ды і навошта яны вам! Вы самі ўвасобленая паэзія, ну, а аднайменныя электрычнасці, натуральна адштурхваюцца. Напрыклад, вы і Надсон!?

- Так, праўда, я не люблю Надсона, ён усё ные і невядома чаго, - ізноў узрадавалася Юля. - Ну, а што я яшчэ люблю?

- Сардынкі, арэховую халву, шакалад, печыва "П'ю-п'ю" і крымскія яблыкі, - бойка пералічвае Іра ўсё тое, што ўвесь час знішчае з апетытам на вялікім перапынку Юля.

- Не, гэта дзіўна! - Яе ружовы тварык расплываецца ад захаплення. - Як жа вы ўсё гэта ведаеце?

- Я сачу за вамі.

- Даўно?

- Ужо пяць гадоў.

- Пане!! Дзіўна, як жа я нічога не заўважала? І потым, пяць гадоў назад я ж была маленькая...

- Што ж, вы яшчэ і зараз не верыце мне? Яшчэ сумняваецеся? О, так патрабуйце ад мяне доказаў, самых адважных, для вас я на ўсё гатовы. Ну, кажаце! Хочаце, я выкупаюся ў палонцы?

- Ой, не, напрамілы бог, не! - узмалілася Юля. - Вы патонеце ці застудзіцеся.

- Што я?! - трагічны жэст рукой. - Абы вас пераканаць! Ну, дык я скокну з трэцяга паверху ці саскочу на ўсім хаду з вазка, вось цяпер на ваших вачах!

- Не, не, напрамілы бог не! - ледзь не плача чуллівая Юля.

- Але я павінен, павінен вам даказаць! Дык самі скажыце.

- Калі я, праўда, не ведаю... Ну, што б такое?.. (Паўза.) - Ведаеце што, напішыце мне Мітрафанушку. Добра? Толькі... Я, праўда, саромеюся пасля таго, што вы мне цяпер казалі пра сваю галаву...

- А што такое? - ужо паспеўшы забыцца, што яна ёй нагарадзіла, пытае Іра.

- Ды вось, што яна у вас схуднела, дык, можа быць, вам шкодна займацца?

- Дробязі, дробязі, для мяне гэта такое шчасце, а, ведаеце, лекі супраць гора - шчасце, так што галава мая, мабыць, ізноў папаўнее ад радасці. А зараз адна просьба: дайце мне надзею, малюсенькую надзею, інакш наперадзе у мяне (глуха)... адна магіла! Дайце на развітанне ручку пацалаваць.

- Што вы! Што вы! - у жаху адхіснулася Юля. - Гэта зусім непрыстойна.

- Дык прыстойнасці вам даражэй жыцці чалавека? Так?? - няўмольна катуе Іра.

- Божа мой! - уздыхае, ледзь не плачучы, бедная Юля. - І потым, тут гэтулькі народу, і я ў пальчатцы...

- Не бяда, я ў пальчатку, - згаджаецца палкі прыхільнік. І, паціху выпягнуўшы яе руку з муфты, Іра падносіць да вуснаў, моцна пахкую бензінам, відавочна, толькі што чышчаную белую лайкавую пальчатку Бек.

- Ах! - Юля збянтэжана да апошняй ступені.

- Дык, да спаткання, маё жыццё, маё шчасце! - яшчэ паціскае ёй руку Іра. - У нядзелю, у сем гадзін вечара, тут на коўзанцы я ўручу вам Мітрафанушку.

Некалькі секунд бедная Юля стаіць, як скамянелая, затым, апамятаўшыся, паспешліва адпраўляецца на вышукі сястры і гувернанткі, якія, у сваю чаргу, ужо шукаюць яе.

Вясёлыя, галодныя, набігаўшыся і нарагатаўшыся да адпаду, уляцелі мы шумнай чарадой да Снежныхых, нясучы за сабой цэлы струмень свежага, марознага паветра. На сталі ўжо ветла шумеў самавар, спеў якога нам здаўся райскай мелодыяй, а на падносе ляжалі апетытныя, тоненькія, бліскучыя лустачкі светла-ружовай вяндаліны.

- Страва богаў, - выклікнуў Валодзя. - Я перакананы, што на

Алімпе кожны дзень падавалі вяндрліну. Прынамсі, калі б я быў Апалонам, то аддаў бы адпаведнае распараджэнне парнаскаму метрдагэлю.

- Бач чаго захацеў! Толькі Апалонам быць! - падхапляю я. - Даволі з цябе і Марса, дарэчы ён табе і па чыне больш падыходзіць.

- Так, U propos, наконт чыну, - умешваецца ў гутарку madame Снежына: - Учора, калі наша кухарка Малання насіла Мусі Любіну цыдулачку, вяртаецца яна потым і пытае мяне: "Што гэта, пані, Мусенькінага татку ў ваенныя генералы вырабілі, што у іх ноніча двое дзяншчыкоў завялося: адзін на кухні блытаецца, а другі, відаць, пры сталае, у пакоях" ... Гэта яна вас, Валодзя і Мікалай Аляксандравіч, за дзяншчыкоў прыняла.

Адзін з салдацікаў маментальна ўскочыў на ногі:

- Што ж, калі калі, ваша скавароддзе, дазволіце загадаць, мы можам вам і з сурвэтам пад пахай услужыць.

Праз хвіліну сурвэтка ліха тырчала пад Валодзінай рукой, і ён, выцягнуўшыся ў струнку перад Любай, раўнуў:

- Здрві жадаю! Што загадаеце падаць, гарэлкі ці чаю?

- Ні таго, ні іншага. Калі ласка, перадайце мне вяндрліну.

Валодзька спрытна абнёс усіх прысутных і спыніўся каля бонны: "Fraulein, bitte essen sie Schweinerei" (Фрэйлен, калі ласка з'ешце свінства).

- "Danke, mein Herr, ich lass es fur die Gastel!" (Дзякую вас, я пакідаю гэта для гасцей) - удала адпарывавала тая.

- А так, тым лепш, зараз, прынамсі, і салдацік пахарчуетца гэтым самым "свінствам" пасля прац праведных, - і, камфартабельна ўсеўшыся, ён прыняўся на два бакі есці.

- Вось, каб яго правасхадзіцельства, наш Ананас Ананасавіч, ды бедных юнкярышак накарміў хоць бы раз у тыдзеньчык такім "свінствам", таму што ўсякае іншае-іншае так даюць. Сам вось, дакладна, часцяком смакуе: у іх у кухні цэлы дзень вараць, і параць, і пякуць, і смажаць. Выйдуць гэта яны на шпацыр са сваёй духмянай жонкай, кругленькія, укармленыя, надушаныя; маментальна настае хараство паветра, але - гора нам! - у бедных юнкяроў багацця пладоў зямных не заўважаецца...

- Што, дрэнна кормяць? - даведаўся ў Валодзі сам Снежын.

- Мярзотна! Гідка!

- А ў вас? - звяртаецца ён да Колі.

- Ды як калі. Часам ясі сабе і лёс услаўляеш, але, калі нам абвяшчаюць пышную назву "біфштэкс", мы ўпадаем у змрочную распач і пасылаем барабаншчыка па чайную каўбасу. Вонкавы выгляд і памер гэтай стравы цалкам прыстойныя, можа быць, яна нават не благой аказалася б і на смак але, каб праверыць яе смакавае адчуванне, у нас недастаткова ўважліва ставяцца да сервіроўкі. Справа ў тым, што, каб адолець гэты, так званы, біфштэкс, неабходна яшчэ пара дадатковых, запасных сківіц, бо адны свае аказваюцца нямоглымі. Вядома, у рэстаране гэта лягчэй, там не ўсе адразу абедуюць, можна чаргавацца, а тут назапасіцца на 250 чалавек... гм... вядома, спускашальна...

Вакол, зразумела, рогат.

- А вы б так зрабілі, як мы, - прапануе Саша. - Нас таксама часам хароствамі да сняданку частуюць. А на гімнастыцы як наскочашся ды яшчэ часам і нашлёпаешся, есці хочацца!.. Папкельнаму, прама живоцікі падводзіць, толькі слінкі глынаеш; у сталоўку ідзеш, дык ужо на хаду загадзя аблізваешся, а тут раптам падаюць табе ктлечіну ды з такім водарам, што ні за што не праглынеш. Становішча, ці разумееце, - бамбукавае! Хлеба за абедзве шчокі напхаш, у кішэні таксама, ды што хлеб адзін? Узлаваліся кадэты і вырашылі эканому вось гэтаму самаму ў наступны раз "бенефісец" уладкаваць. Доўга чакаць не прыйшлося; праз некалькі дзён ізноў мілыя катлеткі з чароўным бульбяным пюрэ. Пашапталіся, пашушукаліся, і пайшло з першай роты сакрэтнае прадпісанне па ўсім корпусе: кожнаму сваю порцыю ўсю без рэшткі з талерак забраць. Ну, што ж, катлеты паміж дзвюма лустамі прама ў кішэню сунулі, а пюрэ, хто меў паперку, дык у кулёк паклаў, а хто не - у насавую хустачку. Устаўшы з-за стала, зараз жа, балазе тым часам эканом на кухні тырчыць і ніколі ў сябе дома не бывае, адкамандзіравалі ледзь не цэлы звяз самых спрытнакоў. Боты паздымалі, каб у іншым канцы кватэры прыслуга чаго не пачула, ды ў калідорчык, які ўпадае прасцютка ў яго кабінет. Дзверы з яго ў сталовую на ключ, каб ніхто адтуль не ўварваўся. Прынеслі катлеты ды ўсю падлогу і выбрукавалі: чатыры катлеткі, у сярэдзіне кучка пюрэ, ізноў чатыры катлеткі, у сярэдзіне кучка пюрэ - праўда, нават хораша выйшла, на ўзор, сапраўды паркет у два цені. Затое букет!.. О-ох! Пакуль адны ўкладвалі, іншыя шылду малявалі, якую зараз жа і ўзнялі над дзвярамі:

АЎКЦЫЁН

значна ўжываных катлет.

Аглядаць дазваляецца штодня, пакуль не задыхнешся.

Уся чыстая выручка паступіць у карысць дабрадзея

кадэцкага роду В. Т. Сярова.

- Вось, не паверыце, пасля абеду, калі эканом наш да сябе сыходзіць, - а ужо цёмна, - некалькі з нас і шыгні за ім следам. Ужо ў калідоры, чутно, ён нюхае, носам шморгае. Адчыніў дзверы і яшчэ больш занюхаў. Смешна нам - па-пякельнаму! Пераступіў парог і паслізнуўся - у катлету ўехаў, яшчэ ступіў, - чутно, чарты-хаецца. Пацеха!

- Дзверы ў сталовую адчыніце! - крычыць прыслуге.

- Ніяк немагчыма, Васіль Цімафеіч, вы ж знутры дзверы замкнулі.

- І не думаў замыкаць! - нясецца раззлаваны вокліч.

На яго шчасце запалкі ў кішэні знайшліся. Шоргнуў, - глядзіць: катлета, катлета, катлета, кучка; катлета, катлета, катлета, катлета, кучка. Па-пякельнаму злаваўся. Мы думалі лопне.

- Шыбенікі! Арыштанты! - неслася ў наш адрас.

- Пакуль да дзвярэй дайшоў і ключ павярнуў, дакладна, штучак шэсцьдзесят-семдзесят катлет расціснуў, такія туці-фруці на падлозе атрымаліся!.. А скардзіцца не пайшоў: сказаць, што катлетную маставую кадэты ўладкавалі? "А чаму?" - спытаюць. Бо не адзін, не пяць, не дзесяць, усе трыста шэсцьдзесят. Тут ужо сапраўды ў бамбукавае становішча ўляцеў.

Ай ды кадэты! Трэба ж выдумаць! Хоць, праўда, можна ўзлавацца, бо няшчасным хлапчукам есці хочацца.

Насыціўшыся, сагрэўшыся і адпачыўшы, задумалі ўсякія гульні.

Не абыйшлося, вядома, і без фантаў. На долю Колі Лівінскага выпала прадэкламаваць што-небудзь, і ён нас дакладна паклаў ад смеху.

- Байка "Асёл і Салавей", расказаная немцам, - пачаў ён:

Прыйдзе озель з вялікі вушы

І так ён скаіэ золowej:

- Я сам шыляе вас послушай,

Як ві спевае на палей.

*І золовей, соромны птушачка,
Закрыль вочы і натшыналь,
А Негг озель, са свая прывытшка
Павесіў вушы і слюшаў.
Іншы інструмант так не мошно
Грае лютиэ золовей:
Як ён свішча асцярошно,
Што просто міліо для вушэй.
Вось золовей скончаль свой песні
І нізка кланяет озлю,
Абер озель, дурань вядомы вельмі,
Так адказуе золов'ю:
- Ві, спадар, спевает міліо,
Вас мошно слюшай без нуда,
Абер гораздо б лепшэ біліо
Вам поўшыцца ў пеўнічка...*

Усім жудасна спадабалася. Дэкламаваў ён з незвычайным
выразам і якраз, як немец. Адкуль ён гэтую штучку адкапаў?
Спачатку запэўніваў, што не памятае, потым, нарэшце, прызнаўся,
што сам перарабіў. Можа і хлусіць? Але калі праўда, то малайчына.
Не, ён наогул слаўны і мне вельмі падабаецца.

Пасля Колі чарга была за Пятром Мікалаевічам; яму на долю
выпала быць спавяданнікам. Вось усе мы адзін за адным хадзілі да
яго ў кабінет грахі свае трэсці. Пайшла і Люба. Доўга ён яе там
штосьці вызнаваў, нарэшце, бачна, выходзіць яна, зусім засмучаная,
збянтэжаная, на вачах слёзы і сядзе ў бок на крэсла.

- Што здарылася? - пытаю я.

- Божа мой, Божа, мне так, так шкада яго, бедненькага! -
дрыготкім голасам кажа яна.

- Ды што такое? - дамагаюся я.

- Потым, іншы раз падрабязна распавяду, зараз не магу, ды
вось і ён ідзе.

Сапраўды, з'яўляецца Пётр Мікалаевіч, твар бледны, жала-
сны, відаць, што яму вельмі цяжка. Вось табе і раз. Такім чынам,
гэты вясе́лы, нават звар'яцелы дзень завяршыўся такім сумным
уражаннем. Бедны Пётр Мікалаевіч!.. Але, аднак, як мне яго ні
шкада, але спаць хачу!.. Хутчэй бай-бай, тым больш, што колькі я

ні сядзі, яму то, небараку, ад гэтага не лягчэй. Яшчэ момант і захрапу над дзённікам.

Частка XV

Пасля святаў. Юлін рыцар. Любіны трывогі

Вось і прамчаліся святы чарадой вясёлых, прэстых дзён, пранесліся перш, чым я паспела яшчэ разочак што-небудзь распавесці майму сябру-дзённіку; уласна, ён мае ўсе падставы быць незадаволеным мной, - здраджваю я яму ўсё часцей і часцей; ды так ужо выйшла, закруцілі мяне.

Трэцяга дня праводзілі аднаго салдаціка - адправілі ў Маскву Валодзю, учора развіталіся з Лівінскім. Гэты, што праўда, нікуды не з'ехаў, ён тутэйшы, але кажу "развіталіся", таму што наўрад ці ён больш явіць нам свае ясныя вочы; матуля яго запрашала, нават вельмі шчыра, бо яна яго любіць, але ж яму то ў нас зараз будзе нудна смяротная са мной адной, іншая справа, калі быў Валодзя і, наогул, уся кампанія, а я адна - мала прывабнага.

Сёння ўжо і ў гімназіі пабывала. Я рада: хоць добра было на святах, але, я так люблю сваю мілую гімназію, што заўсёды рада вярнуцца ў яе. Настаўнікі і класныя дамы ўсе быццам падбадзёрыліся і падабрэлі, адпачылі за два тыдні ад нашых фізіяномій, і таму яны ім здаюцца, верагодна, больш прывабнымі. Прынамсі, мілы Андрэй Карлавіч, сустрэўшыся сёння са мной на ўсходах, так ветла-ветла заківаў сваім босенькім пасярэдзіне гарбузікам, і тварык у яго быў такі ласкавы. "Nun, wie gehts? Gut?" (Як маецца? Добра?) - даведаўся ён.

Нават Зміцер Мікалаевіч быццам бы менш замарожаны. "Клёпка" настроена дабразычліва і, відавочна, забыўшыся, што я найбліжэйшая кандыдатка на Уладзімірку, прызна размаўляла і нават жартавала са мной.

Яшчэ да пачатку ўрокаў да мяне падыходзіць Іра Пільнева:

- Муся, ты звярнула ўвагу на Юлю Бек? Паглядзі, яна, як у ваду апушчаная. Пагавары ты з ёй, папытай што такое. Я баюся і чапаць, яшчэ прабрашуся.

Я сцвярджалына ківаю галавой і гляджу ў бок Юлі. Сапраўды, яна робіць уражанне, быццам у яе душа з месца з'ехала, нават шчокі блядней звычайнага. Бедная, што з ёй?.. Бо, вядома ж,

не Ірыны дурыкі на коўзанцы таму прычына. На першай жа перапынку падсаджваюся да яе.

- Ну, як жа ты, Юля, святы правяла?

- Мерсі, добра.

- Весела было? Распавядзі, дзе ты была?

- Была некалькі разоў у гасцях, у тэатры адзін раз, у інжынернай вучэльні на балі.

- А на коўзанцы часта бывала? - абыхава пытаю я.

- На коўзанцы?.. Так, часта... - і памаўчаўшы хвілінку: - Муся, мне з табой пагаварыць трэба.

- Калі ласка; у чым жа справа?

- Скажы, ты не ведаеш, ёсць такая хвароба, што у чалавека галава худнець пачынае, здаецца, сухоты мозгу, і ён потым памірае?

Хай Пыльнева сама расхлёбвае сваю кашу, у мяне ж духу бракуе пацвердзіць гэта дурасць.

- Дальбог, не ведаю... Спытай у Пыльневай, яе бацька доктар, яна у яго можа справіцца, - выкручваюся я. - А што, у цябе хворы хто-небудзь?

- Ды, ці бачыш... - Юля мнецца. - Я табе зусім усё распавяду, - нарэшце адважваецца яна. - Уяўляеш: у інжынернай вучэльні са мной даволі шмат танчыў адзін студэнт, мне ў той вечар яго і прадставілі, ну, тады я нічога не заўважыла, а потым праз некалькі дзён раптам да мяне на коўзанцы хтосьці падыходзіць, размаўляе са мной; гляджу, а пазнаць не магу. Аказваецца, - ён. Зусім змяніўся да поўнай непазнавальнасці, схуднеў так, што і паліто і шапка на ім, быццам на вешалцы вісяць, голас тоненькі, слабенькі, як у дзяўчынкі. Я ніколі ў жыцці у мужчын такога голасу не чула. Ні за што не паверыла б, што гэта ён, той самы ружовенькі, вясёлы студэнцік, з якім я танчыла; але потым бачу, праўда, ён. Ну... ён вельмі засмуціўся, што я яго не пазнала і... - Юля зноў запінаецца, - і сказаў, што... кахае мяне...

Самае страшнае выскачыла з яе вуснаў, зараз яна, прайшоўшы Рубікон, ужо з меншай сарамлівасцю распавядае далей.

- Ах, Муся, калі б ты чула, што ён казаў! Маліў верыць яму, прапанаваў кінунца з акенца ці акунунца ў палонку, каб даказаць сваё каханне, што без гэтага у яго наперадзе толькі адна смерць, што ён ужо пяць гадоў сочыць за мной... Шмат-шмат усяго. Ах, Муся, ён нават ведае, што я люблю "П'ю-п'ю" і крымскія яблыкі.

Гэта дзіўна! Я думала, такія рэчы толькі ў раманах выдумляюць, і раптам у жыцці сапраўды мяне так кахаюць. "Напрамілы бог, - кажа, - дайце ручку..." - Юля зноў запінаецца, - "адзін раз пацалаваць, а то я не перажыву", і голас так дрыжыць. Шкада мне яго страшна, і сорамна руку даць, вакол гэтулькі народу...

- Ну, што ж, так і не дала? - хітрую я. Юля чырванее.

- Не, дала... Мусенька, не асуджай мяне, я не магла інакш, ён так прасіў, і потым ён... такі, такі мілы!.. А як ён кажа, сапраўды ў вершах: васількі-вочы, ружы-шчочкі, макі-губкі...

Увесь яе лялькападобны добранькі тварык прымае летуценны выраз. Ай ды Іра! Бо, сапраўды, сваёй паэзіяй авалодала сэрцам беднай Бек.

- Але чаму ж ты такая сумная, Юля? Бо тут нічога сум-нага няма.

- Так, так я яшчэ не скончыла. Ну, пацалаваў ён маю руку і сказаў, што прынясе ў нядзелю ў сем гадзін сюды ж на коўзанку "Мітрафанушку". Ах, так, - я прапусціла: - калі я так жудасна хвалюся! - Дык вось, калі ён маліў абавязкова-абавязкова прыняць ад яго які-небудзь доказ кахання, я папрасіла напісаць мне сачыненне. Раптам у нядзелю, гэта значыць учора, ты памятаеш, які снег ішоў? Катацца немагчыма, нават і заікацца няма чаго ісці туды: я проста ў распачы. Пане, што рабіць? Па-першае, я страшна турбуюся, што з ім будзе, калі ён мяне не ўбачыць, а потым і сачыненне: такое ж цяжкае, я сама ні за што не напішу. Думала-думала і папрасілася ў шэсць гадзін да сяброўкі пайсці. Ты ведаеш, бо мяне адну ніколі на вуліцу не пускаюць. Вось давяла мяне наша мадэмуазель да швейцара, я зрабіла выгляд, што паднімаюся па ўсходах, а яна дахаты пайшла. Я пастаяла на пляцоўцы, затым праз некалькі хвілін ледзь не бягом на коўзанку. Прыходжу: амаль пуста; снег шматкамі валіць, - што вартаўнікі размятуць, тое зноў закідвае. Толькі дзе-нідзе гімназісты тоўпяцца. Непрыемна, так ніякавата, усе на мяне глядзяць, хлапчукі нейкія дурасці ў мой адрас кажуць. Хаджу-хаджу, яго ўсё няма. Так і не прыйшоў, - ледзь не плачучы ўжо, кажа яна. - А я так турбуюся. Раптам што-небудзь здарылася з ім? Мне дык яго шкада! Божа мой, і з-за мяне! А я, праўда, нічым-нічым не вінаватая. Я ўсё зрабіла: і руку дала, і "Мітрафанушку" папрасіла, і на коўзанку зноў прыйшла...

Бедная Юля! мне балюча глядзець на яе. Не, гэты дурны жарт

неабходна выправіць: тое ўжо не смешна, ад чаго пакутуе іншы. Але, пакуль перамоўлюся з Ірай, я хачу хоць колькі-небудзь суцешыць Бек.

- Юлячка, мілая, дарагая, не хвалойся, я ўпэўнена, што нічога не здарылася дрэннага. Ты сама кажаш: снег сыпаў, ён і не пайшоў, таму што ў такое надвор'е ўсё адно катацца нельга.

- Але ж ён не дзеля коўзанкі, а каб мяне бачыць; ён і ў першы раз без канькоў быў.

- Так, але ён думаў, што цябе ў такое надвор'е не пусцяць, нарэшце, ці мала што затрымаць магло: госці якія-небудзь. Убачыш, усё добра скончыцца, я ўпэўнена, - на ўсе жылы рвуся я.

- Дай жа Бог, дай жа Бог, Мусенька, я так турбуюся. А як жа сачыненне?

Мабыць, і "Мітрафанушка" займае нейкае месца ў палкім сэрцайцы Юлі.

Званок і ўварванне ў клас Яўгена Барбаросы перарываюць нашы далейшыя размовы. Беднай Юлі станоўча не шанцуе: яе выклікаюць. Урок, ці кепска, ці добра, яна адказвае, але затым ідзе тое, чаго больш, чым агню баіцца бедная Бек - лятучыя пытанні.

- Скажыце, калі ласка, які ўплыў на рыцарства мелі Крыжовыя паходы? - пытае настаўнік.

- На рыцараў? - Юля напружана думае ці ўзгадвае. Раптам успомніўшы, відавочна, вядомае спалучэнне гукаў, радасна выбухае: - Пад уплывам Крыжовых паходаў рыцары пачалі моцна раскладацца.

Лёгка смяшок нясецца па класе. Я стрымліваюся з ўсіх жылаў, каб не засмучаць Юлю. Бедная, ёй дакладна ўзгадаўся яе ўласны "рыцар" з відавочнай прыкметай раскладання - галавой, якая худнее.

Зрэшты, вызначылася не адна Бек. Сахарава, верная сабе, таксама не прамінула суцешыць нас, заявіўшы:

- Егіпцяне ўсё жыццё займаліся тым, што бальзамавалі свае ўласныя целы!

Хараство! Пане, і як гэта можна казаць такія дурасці!

Доўга мы з Пыльневой абмяркоўвалі, як жа зараз паступіць адносна Юлі. Сказаць, што гэта быў жарт? - нельга. Бек занадта зжылася з гэтай думкай, ёй, верагодна, нават балюча будзе дазнацца, што яе гарачы прыхільнік - міф. Акрамя таго, асабліва пасля яе

адкрытых спавяданняў мне, калі яна, так бы мовіць, душу сваю адкрыла, занадта ёй крыўдна будзе ўсведамляць, што над ёй смяяліся і што яе дурное становішча вядома не адной мне, а яшчэ і Шуры, і Любе, і вінаватай ва ўсім, Іры, і, - хто ведае? - праз іх, можа быць, яшчэ і іншым. Трэба ж пашкадаваць яе самалюбства. Бедная Юля! Чым, у сутнасці вінаватая яна, што у яе занадта ўспрымальнае сэрца і - нажаль! - недастаткова ўспрымальная яе добранькая галоўка? Каб узнагародзіць яе за ўсе турботы, вырашана першым чынам паслаць ёй ад "яго" імя сачыненне. Гэта палягчэнне зрабіць у нашай уладзе, і яна яго, небарака, цалкам заслужыла. А далей відаць будзе, як-небудзь ды ўсё абсталюецца.

Толькі на вялікім перапынку ўдалося мне скончыць усе тэрміновыя справы ў гэтым кірунку і пабыць з Любай. Пачала ёй перадаваць усё Юліны смуткі і нягоды, але звыш чакання, яна паставілася да іх даволі абыякава.

- Што, Юля! Бо, гэта ўсё выдумка, глупства, жарт, а вось у мяне!.. Ведаеш, з Пятром Мікалаевічам у той вечар у канцы-канцоў непрытомнасць зрабілася.

- Ну-у? Але чаму? Што такое?!

- Ці бачыш, я ж здагадвалася даўно, ды і ты, дакладна таксама, што ён... - Люба запінаецца, - закаханы ў мяне трошкі. З прыезду твайго стрычнага брата (замест звычайнага "Валодзі" чамусьці кажа Люба) ён стаў жудасна змрочны, сумны, кіслы нейкі; ты ведаеш, ён жа наогул не Бог ведае, які жыўчык, а тут і зусім скіс.

- Але чаму ж? - адразу не цяплю я і зноў прымусіла Любу запнуцца.

- Так, ці разумееш, ён... раўнуе мяне да яго. - Любіны шчокі пачынаюць ірдзець.

Праўда, якая я дурная, як не сцяміць адразу? Але я па частцы раманаў, станоўча, швах. Так, бедны Пётр Мікалаевіч! З тых часоў, як Валодзя з Колям з'явіліся на нашым гарызонце, куды б мы ні ішлі: Валодзя з Любай у пары, Коля са мной, а гэты бедненькі, так сабе, непрыкаяны боўтаецца; але мы вось з Колям, зразумела, цэлыя і цэлыя, а там у непрытомнасці куляюцца.

- Дык вось, - працягвае Люба, - калі ён мяне спавядаць пачаў, я не ведала, куды дзявацца: бледны, голас дрыжыць: "Любоў Канстаўцінаўна, вы мяне кахаеце?" - Я маўчу. - "Вы маўчыце! Значыць, не?" - Я ўсё маўчу. - "Так, не?" Не, ніколькі, адчуваю я, але мне так

шкада яго і страшна сказаць "не". - Не ведаю, - адказваю я. - "Я ведаю, адчуваю, што не, - кажа ён. - Вы яго кахаеце, Уладзіміра Мікалаевіча!" - Не, не, праўда не! - запэўніваю я, бачачы, што ён хапаецца за сэрца. А пасля таго я выйшла, а яму блага стала. У яго, кажуць, сэрца не зусім у парадку... Што рабіць, Муся? Мне так шкада яго, але ён мне зусім не падабаецца, ануча нейкая: добры, мяккі, але я такіх не кахаю. "Я ведаю, якіх ты кахаеш", - думаю я сабе, але маўчу.

І Люба мучыцца і ёй, як і Юлі, "шкада" яго. А мне іх усіх шчыра шкада. Праўда, як кахаць, калі не кахаеш? Якое шчасце, што ніводная жывая душа не надумалася ў мяне захахацца. Люба запэўнівае, быццам Коля Лівінскі з мяне вока не зводзіць, і Васіль Васільевіч да мяне неабыякавы; вядома, глупства, проста Любе мроіцца, што завецца: у каго што баліць, той пра тое і кажа.

Ну, хутка напісаць для Юлі "Мітрафанушку" - гэта на мяне ўскладзена, а заўтра скласці і сваё сачыненне, усяго два дні засталася, я і так дацягнула да апошняй хвілінкі.

Частка XVI

Чаканне Імператрыцы. Мой твор

У гімназіі перапалох. Прыйшла аднекуль звестка што да нас збіраецца Гасударыня. Я страшна рада. З гэтай нагоды асабліва займаюцца нашымі манерамі і грацыяй. На ўроках танцаў кніксуем патройную супраць ранейшай порцыю: і направа, і налева, і назад, і паштучна, і оптам. Акрамя таго француз, немец і рускі славеснік сказалі кожнай прыгатаваць па вершы, на выпадак, калі Гасударыня ўвойдзе ў клас і пажадае што-небудзь праслухаць. Спяваюць таксама, салаўямі заліваюцца (не я, вядома; бедная Гасударыня, калі б раптам склаўся хор з мне падобных!).

Андрэй Карлавіч, прыйшоўшы ў клас, размеркаваў кожнай з нас што-небудзь для дэкламацыі, а затым сказаў, што было б надзвычай прыемна, калі б хто-небудзь з вучаніц склаў яшчэ і вітальны верш уласнага сачынення.

- Напішы, Муся, абавязкова напішы што-небудзь, - пераконвае Люба. - Ты ж можаш, у цябе так міла выходзіць, Напішаш?

Мне раптам жудасна захацелася паспрабаваць; ну, як што-небудзь і выйдзе? У той жа вечар села і надрапала, як зазвычай, з

маху... Не разумею, як іншыя кажуць, што, пакуль вершы ці што іншае напішуць, увесь аловак згрызуць? - я ніколі: ці ні-ні, ні з месца, не хочацца думаць, у галаве ніводнай думкі, ці ж адразу, села не адрываючы п'яра, намахала. Я і сачыненні так пішу, потым нічога не перарабляю, толькі знакі прастаўлю ды папраўлю якія-небудзь бесталковыя памылкі. І чаму я такая няўважлівая? Нават крыўдна.

Гэтым разам пісанне маё хоць аказалася і хуткім, але не спорным, - нешта рэдзенькае, бясколернае. Не, такую ерунду падаваць нельга, адзін Зміцер Мікалаевіч засмяе, моўчкі, у душы, вядома, але тым горш. Але ледзь не першым пытаннем Любы, як толькі я прыйшла было:

- А што, верш напісала?
- Напісала ерунду і нікому не пакаджу.
- Мне ва ўсякім разе пакажаш, гэта ўжо выбачай.
- Здаецца, што і табе не пакаджу.
- Ну, ужо гэта свінства будзе! - Люба пакрыўдзілася і нават счырванела.

- Ну, не злуйся ж, пакаджу, ужо такой бяды. Слухай:

*Даўно ўсім сэрцам мы хацелі
Цябе пабачыць - час настаў,
Але ці б выказаць сумелі
Ўсю радасць, што нам Бог паслаў.*

*А з нас, з дзяцей, хто ж адалее,
Так годна ўшанаваць цябе?..
Ды ў час, калі світанак пунсавее,
Мы ўсю любоў шлём ад сябе.*

*Як сціплых птушак песенька нясецца
Вясёлым гімнам да нябёс,
Так з сэрца ў нас любоў ліецца
І прывітанняў цэлы стос.*

*Ты - наша сонейка, ты нашае світанне!
Ты песню нашу сэрцам прыгарні
І шчырае дзіцячае вітанне,
Царыца-маці, ты ад нас прымі.*

- І ты можаш гэта зваць ерундой? Сама ты пасля гэтага ерунда, душа нячулая, якая нічога добрага не разумее. Гэта цудоўна! Разумееш? - цудоўна! Я ўпэўнена, што ні Палярская, ні Махніцкая так не напісалі.

- Хіба і яны пішуць?

- Ну так, прынеслі сёння і ўжо ўручылі Зміцеру Мікалаевічу.

- Добра, што я не сунулася! Вядома, іх рэчы ў сто разоў лепшыя, у іх, дакладна, талент, бо у адной бацька паэт, у другой - сястра, і даволі вядомыя. Аказваецца, яно яшчэ папярэдне праз цэнзуру Святлова ідзе; аднаго гэтага для мяне досыць, ні за што сарамаціцца не буду, мярсі, што папярэдзіла, - кажу я Любе.

- Дурасці гародзіш! - гарачыцца тая. - Па-першае, няма ніякай патрэбы даваць Зміцеру Мікалаевічу, можна проста Андрэю Карлавічу; па-другое, калі на тое пайшло, і твая мама піша, а, па-трэцяе, твой верш павінен патрапіць да Андрэя Карлавіча і патрапіць.

І праціўная Люба стрымала сваё слова. Як толькі Андрэй Карлавіч з'явіўся на нямецкую літаратуру, яна - тыц - гляджу, стаіць ўжо.

- Вось, Андрэй Карлавіч, Старабельская напісала верш да прыезду Гасударыні, такі прыгожы верш і ні за што не жадае вам паказаць, саромеецца.

- Fraulein Starobelsky верш напісала? А, гэта вельмі добра. Ну, пакажыце ж, Fraulein Starobelsky, не канфузьеся, я перакананы, што гэта што-небудзь добрае, вось Fraulein Snegin таксама падабаецца.

Калі я буду даўжэй адмаўляцца, выйдзе, нібы я ламаюся, а я ж вораг усякага крыўляння. Няма чаго рабіць, дастаю паперку.

- Толькі гучна не чытайце, - прашу я.

Хай, куды ні ішло, ён - не бяда, важна, каб да Зміцера Мікалаевіча не дайшло.

- Выдатны верш, вельмі, вельмі міла! - усклікае Андрэй Карлавіч. - А вы яшчэ саромеліся. Бачыце, я ў вас больш верыў, чым вы самі, я ведаў, што Fraulein Starobelsky заўсёды ўсё добра робіць, і на яе можна пакласціся. Вельмі, вельмі добра.

Скажыце, спадабалася! Мілы Андрэй Карлавіч, ён такі добры! Ад яго пахвалы ў мяне "з радасці ў валлі дыханне спёрла" і, адчуваю, шчокі мае пачынаюць пунсавець.

Люба святкуе.

У супрацьлегласць маёй, фізіяномія Танькі Грачовай прымае светла-смарагдавае адценне: пахвала каму-небудзь - гэта звыш яе сіл, гэтага не можа пераварыць яе высакароднае сэрца.

- А мне хіба не пакажаш? - просіць мяне на перапынку Смірнова.

О, з задавальненнем, менавіта ёй: яна такая чулая, добразычлівая, так разумее ўсё...

- Добра, - кажа яна, - ніякай фальшы, напышлівасці, проста і шчыра, як ты сама. Слаўная ты, Муся.

Вера моцна-моцна цалуе мяне. Гэтая не пазайздросціць, яна заўсёды так радая ўсяму добраму, дзе б ні сустрэлася яно. Ды і каму ёй зайздросціць, ёй, якая на цэлую галаву вышэй за ўсіх нас?

Але хто шчыра здзіўлены, гэта Клеапатра Міхайлаўна: як, гэтая жудасная, адпетая я, і раптам??.. Яна, мабыць, вельмі задаволена сваім расчараваннем наадварот - і адразу зрабілася да мяне ласкавая і паблаглівая.

На перапынку, бачу, Андрэй Карлавіч гутарыць на павароце ўсходаў са Зміцерам Мікалаевічам, а ў самога ў руцэ - о, жаж! - па-перка з маім вершам.

Баюся падняць вочы, каб не сустрэцца з клівай усмешкай славесніка. Раптам - о, жаж у квадраце! - чую, Андрэй Карлавіч кажа:

- А вось і яна сама. Fraulein Starobelsky! - кліча ён.

Мне становіцца гарача, і шчокі мае, павінна быць, "чырваней за варанага рака".

- Так, мы на вашым вершы і спыніліся. Самі ж вы яго, вядома, і прадэкламуеце. Ці не праўда, гэта будзе самае правільнае? - апошняя фраза звернутая да Зміцера Мікалаевіча.

- Вось і спадару Святлову ваш твор спадабаўся, больш за ўсе астатнія, а вы саромеліся паказаць. Так, вось!

Не верачы вушам сваім, паднімаю вочы на славесніка. Усмешачкі, якой я больш за агонь баюся, няма.

- Так, вельмі міла, проста і цёпла, - кажа ён.

- Бачыце, - усміхаецца Андрэй Карлавіч і "як ландыш серабрысты" ківае сваім гарбузікам, заяўляючы гэтым, што аўды'енцыя скончана.

- Выдатная дзяўчына, - ледзь зрабіўшы некалькі крокаў, чую я, - разумненькая, выхаваная і такая прамая, праўдзівая натура, -

расхвальвае мяне мілы Андрэй Карлавіч.

- Так, адораная дзяўчына, - раздаецца голас яго суразмоўцы.

Не можа быць!.. Ён, Зміцер Мікалаевіч, лічыць мяне адоранай, мяне??? Дык не за гэты ж маленькі вершык? Ужо, вядома, і не за "гультая", бо, па сутнасці, я апынулася тады перад ім у даволі дурным становішчы, - што грэх утойваць! - За што ж??? А усё ж прыемна, што з вышыні парнаскай, з вуснаў непрыступнага алімпійца, раздалося пахвальнае слова.

Зараз у нас кожны дзень рэпетыцыі. Збіраюць нас у зале, уваходзіць начальніца, якая часова займае пасаду Гасударыні, і ўся гімназія прысядае ёй з адпаведным прывітаннем. Потым... Потым на сцэну выступаю я, раблю найніжэйшы рэверанс, так што амаль дакранаюся падлогі каленам, і пачынаю. Страшнавата. Усе так глядзяць. А ўсё-такі добра.

Пакуль мы гімны спявалі ды рэверансы рабілі, Зміцер Мікалаевіч паспеў прагледзець нашага "Мітрафанушку - як тып свайго часу" і вярнуць яго нам. У такіх выпадках ніколі без кур'ёзаў не абыходзіцца; на гэты раз наша злапомная Міхайлава перасягнула саму сябе. Як наогул з усіх сачыненняў, дзе тое ці іншае не зусім удала і дакладна, Зміцер Мікалаевіч і з яго чытаў выняткі, а ў ім і тое, і другое, і трэцяе, і дзясятае - патэнтаванае глупства.

- "Недараслі бяруць свой пачатак ад Пятра Першага, - чытае Зміцер Мікалаевіч, - які, распаўсюдзіўшы ў Расіі заходнесўрапейскую цывілізацыю, заснаваў іх".

Клас ужо рагоча з першай фразы.

- Вельмі імгліста, спадарыня Міхайлава: выходзіць, быццам вы жадаеце сказаць, што распаўсюд недарасляў быў адной з рэформаў гэтага васпана; тым часам, па гістарычных дадзеных, такога пераўтварэння за ім не лічыцца. Трэба дакладней выказвацца. Далей: "Таму завялася мода выходзіць абшарнікаў на замежны лад, і бацькі бралі ім гувернёраў, былых фурманаў, як, напрыклад, у Старадума, і шаўцоў, каб яны маглі дасягнуць вышэйшых службовых пасадаў, бо непісьменным ужо нельга было быць". Тут я зусім адмаўляюся разумець, ці шаўцы і фурманы дамагаліся вышэйшых пасадаў ці як-небудзь інакш. Затым далей: "Хітрасць Мітрафанушкі з маці некалькі апраўдвае яго дурасць" - вельмі своеасаблівы выраз - "і даказвае, што невуцтва ў яго было не прыроджанае, а саманабытае". Ведаеце, вы выказваеце такія адважныя гіпотэзы, што цяжка так адразу асво-

іцца з імі. "Якіх жа пладоў можна было чакаць ад Мітрафанушкі?" Гэтай фігурай запытання ваша сачыненне заканчаецца...

Ён кажа яшчэ штосьці, але нястрымны рогат класа пакрывае яго словы. Хараство! Шэдэўр!

Юля Бек на гэты раз атрымлівае адзінаццаць і святкуе. Сачыненне было напісана мной, перапісана братам Пыльневай і ім жа аднесена Юлінаму швейцару. У прыпісцы стаяла: "Неспадзяваныя акалічнасці затрымалі мяне". Сама ж Бек, некалькі прасветленая, паведамляе мне гэтыя словы.

- Вось, бачыш, дарма трывожылася, я табе казалася, нічога страшнага няма. А ведаеш, - працягваю я: - такіх хвароб, ад якіх галава худнее ці таўсцее, няма, - гэта ён табе прыхлусіў для прыгожага слоўца; я ў многіх пытала: усе кажуць, што гэта глупства.

- Ды і я пытала, - прызнаецца Юля: - і мне тое ж казалі. Але навошта ж ён запэўніваў?

- Я думаю, ён наогул страшны лгунчык, балбоча, сам не ведае што...

- Як? - перабівае мяне Юля, - ты думаеш, што ўсё, усё, што ён казаў - няпраўда, і ён не... - Яна запінаецца, і тварык яе прымае здзіўлена-засмучаны выраз.

- Не, не, - супяшаю я, - ты, вядома, яму падабаешся, але ты, наогул, многім падабаешся: вось і мой стрыечны брат знайшоў, што ты вельмі міленькая, і яшчэ адзін наш знаёмы, але яны ж не пайшлі табе ў каханні прызнавацца.

- Так, але ён ужо пяць гадоў... - пратэстуе Юля.

Я ў што б там ні стала жадаю астудзіць яе.

- Проста так толькі кажа, бо ён і пра галаву запэўніваў, а выйшла глупства.

- Не, не, гэта праўда! - пратэстуе Бек. - Падумай: ён усё, усё пра мяне ведае, нават адносна "П'ю-п'ю" і крымскіх яблыкаў. - Гэты аргумент здаецца ёй асабліва красамоўным і пераканаўчым.

- Нічога гэта не даказвае, - ізноў абліваю я яе халодным душам, - я, вось, трымаць не магу Танькі Грачовай, а выдатна ведаю, што яна любіць арэхаваю халву і мятныя пернікі; бо, па сутнасці, усе мы ў курсе справы, хто з нас што любіць, ну, маглі і братам распавесці. Па чым ты ведаеш: можа, гэта брат якой-небудзь нашай вучаніцы, тая дарэчы прагаварылася, ён і чуў. Нічога тут асаблівага няма.

- Ты думаеш?

- Вядома.

Юля задумалася.

Праз некалькі дзён мы паслалі ёй цыдулку: "Я вырашыў не бачыць вас датуль, пакуль не адчую сябе годным вас. Буду ўдасканальвацца, а для гэтага патрэбныя шматлікія, доўгія гады. Будзьце шчаслівыя". Унізе іерогліфападобны росчырк. Цяпер гэта супакоіць яе, а затым знойдзецца, верагодна, яшчэ хто-небудзь, хто гэтак жа хутка і нетрывала палоніць яе далікатнае сэрца.

Матуля вельмі ўзрадавалася, калі я распавяла ўсё пра свае вершы і прачытала іх, раней нават ёй саромелася паказаць. І яна ўхваліла. Дзіўна! Бо мне ж самой яны ўсё-такі не падабаюцца.

Частка XVII

"Лісты рускага вандроўніка". Тэлефон. Ceur de Lisette. Ружы

Нажаль! Усе нашы падрыхтоўкі былі марнымі: Гасударыня, як кажуць, пачуваецца нездаровай і не прыехала. Як шкада! Я прама-такі сцешыцца не магу. Мне так, так хацелася яе бачыць.

Заняткі зноў пацяклі звычайнай чаргой. Надоечы Зміцер Мікалаевіч чытаў нам "Лісты рускага вандроўніка" Карамзіна. Як жа ён, сапраўды прыгожа чытае. Заслухацца можна. Усе нашы і заслухаліся: семдзесят восем вачэй звярнуліся ў адно сцэльнае сузіранне і ўпіліся ў чытальніка (сваіх дзвюх не лічу, бо яны не страцілі здольнасці круціцца), гэтулькі ж вушэй прагна паглынала кожны вылетаўшы з яго вуснаў гук. Зрэшты, наконт ліку вушэй не паклянуся, але што позіркі ўсе без выключэння былі прыкаваны да чытальніка - факт бяспрэчны.

Чаму гэта знаходзяць, што Карамзін занадта сентыментальны і сумны? Мне так жудасна падабаюцца яго апісанні, яго цудоўны склад, доўгія перыяды, так вытанчана, урачыста, паэтычна, а я страшна люблю ўсё прыгожае.

Якія ў Зміцера Мікалаевіча часам гучаць цёплыя, глыбокія ноткі, слухаеш і не верыш, што гэта ён; халодны, абыякавы, відавочна, той, які нікога акрамя сябе не любіць.

Клас быў зачараваны яго чытаннем, зрэшты, большасць, мабыць, ім самім.

- Божа мой, Божа мой, як ён чытае! - з вільготнымі, расчупленымі вачамі кажа Штофік.

Гэта адна з яго самых з выгляду стрыманых, але шчырых і сур'ёзных прыхільніц, яна не па-дурному "любіць" яго, не совае прыгожых ручак з банцікамі для размалёвак, не ловіць яго каля ўсходаў і на ўсіх скрыжаваннях, каб спытаць якую-небудзь дурасць, - нічога падобнага; яна, мне здаецца, сапраўды, моца закахана ў яго.

- Ведаеш, Муся, мне жудасна хочацца сказаць Святлову што-небудзь добрае, зусім асаблівае, такое ведаеш... - Ад лішку пачуццяў у беднага Штофіка бракуе слоў.

- Скарб! Хараство! Як ён чытае! Гэта значыць я прама гатовая была расцалаваць яго! - ускліквае наша захопленая таўстушка Ермалаева.

- Праўда, цудоўна? - коротка пытае мяне Смірнова, і яе вочы глядзяць летуценна і захоплены.

- Які ў яго голас! Якая танальнасць! Гэта штосьці артыстычнае, гэта... Я нават не ведаю, як выказацца... - і Іра Пыльнева, якая ніколі па слова ў кішэню не лазіць, не знаходзіць патрэбнага выразу - і яна сама не свая.

- Слухай, Муся, - на наступную раніцу заяўляе Штоф. - А я ўчора дурасць зрабіла і, здаецца, вялікую. Памятаеш, я табе казала, што мне хочацца што-небудзь незвычайнае сказаць Зміцеру Мікалаевічу, што я ў захапленні, што я люблю, схіляюся перад ім. Нават напісаць жадала. Пасля перадумала: не, Божа захавай, яшчэ почырк пазнае, дык у вочы паглядзець яму сорамна будзе, і ўсё-такі пісаць гэта не тое; хацелася сказаць, яшчэ разок пачуць і яго голас. Ты разумееш, нястрымна захацелася. Раптам мільгае думка - перамоўлюся па тэлефоне. Спускаюся па ўсходах. Швейцара, дзякуй богу, няма, значыць, не пачуе. Адшукала нумар тэлефона тога дома, дзе Зміцер Мікалаевіч жыве, тэлефаную, прашу выклікаць спадара Святлова.

- Хто каля тэлефона? - раздаецца раптам праз некаторы час яго голас.

Я, як пачула, так і разгубілася, усё забылася.

- Хто каля тэлефона? - пытае зноў.

А я і не падумала, як жа на такое простае пытанне адказаць?

- Гэта я... - кажу: - толькі... толькі я не магу сказаць свайго

імя...

- Чым магу служыць?
- Мне трэба... мне хацелася пагаварыць з вамі.
- Да вашых паслуг.
- Я чырванею, мнуса і не адважваюся.
- Калі ласка, я слухаю, - раздаецца зноў.
- Я хацела вам сказаць, - набіраюся я, нарэшце, адвагі, - што вы такі выдатны, такі выдатны, такі... і я вельмі, вельмі люблю вас...
- Вельмі ўдзячны, - суха так адказвае.
- Вы не сярдуеце? Скажыце?
- Памілуйце, за што ж?
- Ды вось, што я кажу па тэлефоне.
- Але гэта права кожнага.
- Так, але... Калі ласка не сярдуеце... Мне так непрыемна...

Выбачыце мяне... Да спаткання, - і я зусім машынальна раблю перад тэлефонам рэверанс. Паварочваюся, за маёй спіной швейцар. Да таго гэта дурнавата выйшла, што я гатовая была скрозь зямлю праваліцца. Наогул, мне зараз так нядобра на душы. Навошта я гэта зрабіла? Раптам ён голас мой пазнаў? Як ты думаеш?

- Наўрад ці, - суцяшаю я.
- Але я ж яго адразу пазнала.
- Так, але не забывай, што ты менавіта яго і чакала пачуць і што, наогул, мы яго голас значна лепш ведаем, чым ён нашы; падумай, ён у трох гімназіях выкладае, хіба ўсіх запомніш?

Гэта некалькі супакойвае яе, але не зусім. Бедны Паўштофік, слаўненькая такая і не дурная дзяўчынка, а яе гутарка па тэлефоне выйшла зусім швах. "Так, мамка мая, - у такіх выпадках павучае Валодзя, - каханне не бульбачка, не выкінеш за акенца".

Ермалаша, тая не вяла гутарак па тэлефоне і звярнулася да больш навочнага спосабу выказвання сваіх пачуццяў, вырашыўшы ўзліць перад сваім кумірам духмяныя алеі і шлях яго ўсеяць кветкамі.

З'яўляецца сёння ў клас з дзвюма найпышнейшымі пунсовымі ружамі.

- Якое хараство! - захапляюся я.
- Праўда? Гэта, ці ведаеш, я для Святлова прынесла.
- Як? Няўжо ты паднясеш яму іх?

- Не тое, што паднясу, а... Адным словам, яны будуць у яго. Зрэшты, табе можна сказаць, ты не прагаворышся. Калі "Клёпкі" не будзе ў класе падчас матэматыкі, усё добра, але калі яна тут размесціцца... Ну, ды добра, якім-небудзь спосабам ды вышмыгну. Ці бачыш, я хачу гэтыя ружы пакласці яму ў кішэню паліто, а для гэтага неабходна збегаць у раздзявальню абавязкова ў той час, калі ўрок ідзе, таму што на перапынку і швейцар, і пакаёўка ўвесь час каля вешалкі топчуцца.

На Лізіна нышчасце на матэматыцы Клеопатра Міхайлаўна сядзіць. Ермалаева мнецца, пыхкае і пасопвае за маёй спіной, што у яе заўсёды служыць прыкметай найвялікшай маральнай ці разумовай напругі. Раптам з рашучасцю распачы яна ўздываецца, затыкае нос хусткай, злёгка закідае галаву і, зрабіўшы паўпаварот у бок Клеопатры, мімічным жэстам просіць дазвол на выйсце; тая сцвярдзальна ківае ёй. Сяк-так захоўваючы вобраз чалавека, які імкнецца да парога, ледзь пераступіўшы яго, Ліза вобчас імчыцца да ўсходаў і коціцца ўніз. Праз некаторы час яна вяртаецца; яе круглы, вясёлы, шырокі, як руская масленіца, задаволены твар даказвае, што прадпрыемства цалкам удалося.

- Выдатна ўсё выйшла, - распавядае яна потым. - Прыходжу ўніз - ні душы. Я прама да вешалкі; Зміцера Мікалаевіча кручок трэці справа, я ўжо даўно запрыкмеціла, і паліто у яго чорнае. Сунула руку ў адну кішэнь, там штосьці ляжыць цвёрдае, вялікае, у паперу загорнутае. Сюды нельга - падушца ружы. У другой - там толькі насоўка. Выдатна. Першым чынам я выпягнула са сваёй кішэні маленькі флакончык духоў "Ceur de Jeanette" ("Сэрца Жанет") і ўсю хустку абліла; ты ведаеш, Святлоў любіць духі, ад яго заўсёды так цудоўна пахне; гэтыя мне нядаўна падарылі, яны восем рублёў за флакон каштуюць і вельмі смачныя; дарэчы, я яго хустку панюхала, ён як раз забыўся чамусьці надушыць яе сёння. Зараз мне так прыёмна, што Зміцер Мікалаевіч будзе гэтак жа пахнуць, як я - у нас з ім зараз сапраўды штосьці агульнае будзе.

- Адным словам, "Ceur de Jeanette" перадасць тое, што адчувае ceur de Lisette, - смяюся я.

- Так, праўда, як гэта добра выходзіць. Ну, а потым, - апавядае Ліза далей: - я асцярожненька загарнула ў сярэдзіну хусткі ружы так, каб яны не вываліліся і не адразу бачныя былі, затым прышпіліла яму шпількай да падшэўкі пад каўняром паліто паперку з надпісам:

"Я абагаўляю, кахаю вас, вы мой ідэал", і дай Бог ногі, хутчэй ад Праскоўі з дарогі, бо, чую, хтосьці дзверы адчыняе.

- Слухай, Ліза, ты ўсё ж у баку ад Зміцера Мікалаевіча трымайся, таму, калі ён цябе як-небудзь неспадзявана панюхае, то адразу здагадаецца, хто яму неспадзеўку ў кішэні ўладкаваў.

- Што ты? Хіба я пахну?

- І жорстка.

- Дакладна рукі? Трэба іх добранька з мылам памыць. Так, Муся, - ужо зусім іншым, дзелавым заклапочаным тонам пачынае яна, - а як жа ўсё-такі сёння з рускай будзе? Я не паспела, як сказана было, прачытаць і разабраць "Лісты рускага вандроўніка" - там страшна шмат, а часу мала: трэцяга дня задалі, а сёння ўжо адказваць. Той ліст, які ён гучна чытаў, яго, вядома, я ведаю, але іншыя... А ты?

- Я паспела, вывучыла ўсё.

- Вось шчаслівая, ты заўсёды ўсё ведаеш! Неабходна параіцца з класам, - здаецца, многія не давучылі.

Ліза мела рацыю: акрамя сямі-васьмі лепшых вучаніц, ніхто цалкам зададзенага не падрыхтаваў.

- Трэба цэлым класам адмовіцца! - раздаецца з усіх бакоў.

Так, але гэта лягчэй сказаць, чым выканаць: бо тут справа датычыцца не нашага найласкавейшага "Мяшэчка", не паблаглівага Мікалая Канстанцінавіча, - тут трэба разбірацца са Святловым. Адмовіцца гатовыя ўсе, але ўзяць на сябе адвагу заявіць адмову, на гэта храбрацоў не знаходзіцца. Пасуе нават Шурка Цішалава, нават Пыльнева.

- Хай Старабельская адмовіцца, яна ж у яго на прывілеяваным становішчы, яна паэтка! - з кіслай усмешкай вымаўляе Грачова.

- А праўда, Муся, мілая, адмоўся! Ён цябе так любіць!

- Пайшлі вы, - абараняюся я, - дзе ён там мяне любіць, з чаго вы ўзялі?

- Любіць, вельмі любіць, ён толькі цябе ды Смірнову, здаецца, і прызнае з усяго класа. І потым, у цябе 12, табе гэта нічога не пашкодзіць.

- Вядома, Мусенька! - лашчыцца Пыльнева. - Калі мы, гультайкі, адмаўляцца станем, зусім непераканаўча будзе, а калі добрая - зусім эфект іншы.

- Калі ласка! - лямантуюць з усіх бакоў.

Угаварылі. Уваходзіць Святлоў. Я паднімаюся.

- Зміцер Мікалаевіч, мы сёння не падрыхтавалі ўсіх зададзеных "Лістоў рускага вандроўніка", толькі адзін, больш не паспелі.

- Вось як! А чаму ўласна?

- У нас было занадта мала часу і занадта шмат урокаў, таму мы вельмі просім нас не пытаць, бо ніхто не можа адказаць.

"Вось раззлущае цяпер!" - думаю я.

Да вялікага майго здзіўлення ён паднімае на мяне вочы, і ў іх штосьці свеціцца, быццам яны смяюцца.

- І вы ўрока не ведаеце? - пытае ён.

- Не ведаю, - рашуча адказваю я.

- І не можаце адказаць? - ён усё гэтак жа глядзіць на мяне.

Мне становіцца ніякавата, але я храбрюся.

- Не магу... Калі я не вучыла ўрока.

- Што ж вельмі сумна. Значыць, ніхто сёння ўрока не рыхтаваў? - звяртаецца ён да класа.

У адказ поўная цішыня. Раптам, мы вачам веры не даём, паднімаецца пераможная Танька:

- Я магу адказаць, Зміцер Мікалаевіч, я ўсё вывучыла.

Нейкая зморшчынка кладзецца паміж бровамі Святлова, штосьці няўлоўнае прабягае ў яго, за хвіліну ў вачах, якія перад гэтым свяціліся, і ўвесь твар прымае больш замарожаны, чым калі-небудзь, выраз.

- Вельмі магчыма, - холадна адчаканьвае ён. - Але вы, ва ўсякім разе, смею спадзявацца, не выключэнне, спадарычня Грачова, вы толькі... - ён прыпыняецца: - больш адкрытыя за вашых сябровак і... больш самастойныя, - падкрэслівае ён голасам. - Я ні на адну секунду не дапушчу думкі, каб, напрыклад, такая ідэальна выканаўчая вучаніца, як спадарычня Смірнова, не ведала ўрока.

Смірнова ўстае; лёгкая чырвань залівае яе далікатныя шчокі, у вачах успыхвае шчаслівы ўдзячны агеньчык.

- Не турбуйцеся, калі ласка, - ужо мякка кажа Зміцер Мікалаевіч, - не адмаўляйце і не пацвярджайце маіх слоў, маё меркаванне занадта трывала складзена.

Вера садзіцца.

- Ці, напрыклад, спадарычня Зярнова, ці спадарычня Штоф?

- працягвае ён. - Хіба я магу ў іх сумнявацца? Ды і ў многіх іншых.

Тварык Паўштофіка так і расцвітае ад гэтых слоў.

- Вось, спадарычня Старабельская, - раптам ізноў прымаецца ён за мяне. - Я б усё ж хацеў з вамі пагутарыць.

- Дык я ж не вучыла ўрока, - пратэстую я.

- Але першы ліст вы ведаеце?

- Першы, так, але толькі першы.

- Вось і папрашу перадаць яго змест.

Я пачынаю распавядаць, паступова захапляючыся. Святлоў задае мне пытанні, я адказваю.

- Выдатна. Досыць. Дзякую вам. Ведаеце, спадарычня Старабельская, я вам параю і на будучы час урокаў не рыхтаваць. Навошта? Калі вы сапраўды па нейкім нюху прадбачыце, што менавіта сказаў бы Карамзін, і выказваецца амаль сапраўднымі яго словамі.

Ён ізноў глядзіць на мяне; зараз ужо смяюцца не адны вочы, смяюцца і вусны, паказваючы шэраг бліскучых, нібы перламутравых, вялікіх зубоў. Я чырванею і тут толькі спахопліваюся, што, не заўважыўшы падвоху, адказвала і на пытанні з астатніх двух "нявывучаных" лістоў. Яшчэ адно вытанчанае 12 красуецца ў маёй графе. Мне і прыемна, і трохкі сорамна перад класам, бо я здрадзіла яму; але праўда, праўда ж Зміцер Мікалаевіч так спрытна падвёў мяне, што я і не заўважыла.

Зрэшты, як аказваецца, ніхто, дзякуй богу, нічога благога не падумаў, наадварот, дзякавалі і хвалілі мяне, што я, "не шкадуючы жывата свайго", так адважна ахоўвала іх інтарэсы. Але супраць Танькі ўсе абураны.

- Ты разумееш, - захлынаецца Цішалава, гэта ж яна, гадзюка шыпучая, адмыслова цябе падвесці хацела: Старабельская, маўляў, ад усяго класа і за сябе саму таксама адмовіцца, а я, маўляў, тут сваю стараннасць і пакажу. І з'ела грыб, ды яшчэ які, прама-такі паганку! Не, але Святлоў, Святлоў малайчына!..

- А што, Муся, ну, пры ўсёй сваёй прыхільнасці, скажы, хіба Зміцер Мікалаевіч не высакародна асадзіў Грачову? - пытае мяне Вера. - Яго прамае, сумленняя натура не пераносіць такіх гадзенькіх учыначкаў. Ну, скажы?

Прымушана прызнацца, што Святлоў, сапраўды паступіў добра. Я насамрэч знаходжу гэта, не таму, што справа датычылася менавіта Тані і менавіта мяне, а таму, што люблю і шаную тых, хто не выносіць падлізвання, подласці, усякай такой нікчэмнасці.

- Ты яшчэ мала ведаеш яго, - кажа Вера, - калі-небудзь сама

пераканаешся, які гэта вялікай, глыбокай душы чалавек. - І ў голасе яе звініць штосьці шчырае і цёплае.

- Дакладна, ён не здагадаўся, што я ўчора была каля тэлефона? - з прасветленым тварам кажа Штоф.

- Ну, што, як, не вельмі я пахну? Ужо чатыры разы з мылам рукі мыла, - асвядомліваецца Ермалаша.

У кожнай сваё.

Наступны ўрок нямецкая. Хутка, як звычайна, уключае на сваіх караценькіх ножках мілы наш Андрэй Карлавіч. З яго з'яўленнем цэлая хваля духмянасці райскіх садоў разліваецца па класе. Сапраўды ўвайшло такое вялікае, вялікае сашэ. Я паводжу носам: мяне, па-першае, дзівіць выдатная сама па сабе з'ява - такая духмянасць нашага "самаварчыка", па-другое, пах здаецца мне надзвычай знаёмым, гэта "Cœur de Lisette", як з таго дня інакш не заву я гэтых духоў. Я паварочваюся ў бок Лізы, каб прынюхацца да яе водару. Яе чырвоная, як півоня, фізіяномія, якую яна спрабуе схавачь за маёй спіной, без слоў і паху кажа мне, што здагдка абгрунтавана. Мяне душыць вар'яцкі смех: няўжо гэта яна Андрэю Карлавічу і духоў наліла, і ружы запакавала, ды яшчэ і прызнанне ў каханні да падшэўкі паліто прышпіліла? Гэта чароўна!

Запіс у журнале зроблены, новы ўрок растлумачаны, каля стала Лявонава рапартуе Taucher'a. Раптам - А..а..а..пчхі!.. гучна так на ўвесь клас. Андрэй Карлавіч чхнуў і паспешліва палез у заднюю кішэню па насоўку. Ён падтрасае яе перш, чым паднесці да носа. Шлёп-с! Па чарзе падаюць і грацыёзна раскідваюцца ў розныя бакі дзве прыгажуні-ружы. Андрэй Карлавіч застывае ў здзіўленай паставе, на хвіліну забыўшыся нават пра сваё жаданне высмаркацца. Нам усім жудасна смешна, мацней жа за ўсіх мне, бо я ведаю сапраўднае паходжанне гэтых кветак. Сама Ермалаша яркасцю сваіх шчок даўно ўжо перафрантавала іх пышную афарбоўку.

- Aber, mein Gott! - нарэшце, усё ж высмаркаўшыся, прамаўляе Андрэй Карлавіч, - хто ж гэта мне такую прыемную неспадзеўку ўладкаваў? На старасці гадоў мне пачынаюць ружы падносіць, - смяецца ён. - Трэба схавачь гэтыя выдатныя кветкі, бо падобныя шчаслівыя выпадкі ў маім жыцці сустракаюцца не часта. - Ён паднімае кветкі.

- Гэта, дакладна, ад іх і хутка мая так выдатна пахне, толькі

трошкі моцна... А..а..а..пчхі!.. - нясецца зноў па класе.

Ермалаевай зараз праходу не даюць, усё цвеляць яе, што дзеля Андрэя Карлавіча яна здрадзіла Святлову. Я, вядома, не выда-ла яе, але некаторыя заўважылі ў яе пунсовыя ружы, якія потым апынуліся ў кішэні інспектара, - сцяміць не цяжка.

- Вось прыкрасць, памылілася паліто! - енчыць Ліза. - Гэтулькі духоў выліла і не туды!

Так, порцыя была узліта грунтоўная, у скупасці Ермалаеву папракнуць нельга, затое ж яна і ўзнагароджана: Андрэй Карлавіч пахне якраз, як яна, толькі мацней, усё ж, бяспрэчна, што у яго з ёй зараз шмат агульнага.

Усе здарэнні дня, зазвычай, цалкам выклала матулі. Яна шмат смяялася, і ёй вельмі спадабаўся ўчынак Святлова.

- Не, станоўча, ваш Зміцер Мікалаевіч мне вельмі падабаецца, - кажа яна.

Усё гэта выдатна, але чаму ў мяне так страшна баліць горла ды і галава таксама?

Які ў Зміцера Мікалаевіча мілы твар, калі ён усміхаецца!

Частка XVIII

Хвароба. Збліжэнне з Верай. Испыты.

Амаль тры месяца не брала я пярэ ў рукі, бо гэта цэлая веч-насць. Усё пачалося з болю галавы і горла, на якія я, як толькі што заўважыла, жалілася яшчэ ў апошні раз у сваім дзённіку; затым пайшло далей горш і вылілася шкарлятынай, ды якой! З усякімі магчымымі ўскладненнямі. Адно ведаю, можна было прыемней і карысней правесці час. Два месяцы прабылі мы з матуляй у Вавілон-скім палоне, усе ўцякалі ад нас, як ад зачумленых.

Бедная матуля! Што вынесла яна за гэты час? Кожны раз, ачуньваючы, я бачыла яе нязменна прысутнай каля мяне, заўсёды цяплявай, ласкавай, поўнай клопатаў. За ўвесь небяспечны перыяд маёй хваробы - а быў ён вельмі працяглы - ні разу не распранулася яна, так толькі прыкарахае ў сваім шэрым халаціку, згарнуўшыся крэндзяльком, дзе-небудзь у куточку канапы, як мы з ёй любім і ўмеем гэта. А колькі душой перахварэла бедная! Яна кажа, што я страшна мучылася. Сама я памятаю толькі нясперпны боль у горле і адчуванне, што я вольна, у гэтую хвіліну задыхнуся. Потым

мне ўсё здаецца карціна, якая амаль неадступна стаяла перад маімі вачыма: высокая стромкая гара, няроўная такая, уся ў ямках, нібы ў выбоінах; зверху дадолу яна запар пакрыта маленькай, зусім светлай, вясёленькай траўкай, у якой кешкаюцца малюсенькія беленькія чалавечкі, быццам гномікі з малаточкамі. Вось яны бягуць, бягуць з самай вяршыні гары, коцяцца, нібы белыя гарошынкі. Бліжэй-бліжэй да мяне. Ад жаху духі займае. Вось яны ўжо атачаюць мяне і пачынаюць усе адразу біць мяне па галаве сваімі малаточкамі, так балюча-балюча... Я ўзмахваю абэруч, разганяю іх, і яны ўцякаюць хутка-хутка, ныраючы ў выбоінка гары; лезуць вышэй-вышэй, я бачу толькі іх спіны. Але вось ізноў паварочваюцца яны да мяне тварам, і зноў чарада беленькіх чалавечкаў з шалёнай шпаркасцю нясецца на мяне. Я ў жаху падхопліваюся і рвуся са сваёй пасцелі, так што матуля ледзь можа справіцца са мной. Бедная мамуся! Затое ж і схуднела яна! Верагодна, больш нават, чым я.

Пане, але якое шчасце, што ўсё страшнае ўжо там, ззаду, што зноў светла, мірна коціцца жыццё! У мяне зараз так добра на душы, асабліва добра: усё цешыць, кудысьці цягне і такое пачуццё, нібы нешта вялікае, радаснае чакае мяне.

Калі я, нарэшце, паднялася і ўпершыню, трымаючыся за сустрэчныя крэслы, сценкі, за ўсё, што ні траплялася па дарозе, пайшла па пакоі, тады толькі прыкметна стала, як страшна я вырасла - не менш, чым на чвэрць аршына, праўда. Нажаль, сукенкі мае не здагадаліся зрабіць таго ж за гэты прамежак часу, таму выгляд у мяне ў чырвоным халаціку атрымаўся даволі камічны. Не лепш халаціка аказаліся і іншыя сукенкі. Па шчасці, зараз модныя шырокія барты на спадніцах, дзякуючы чаму на першыя часы гардэроб мой быў прыведзены, болей ці меней, у прыстойны выгляд. Гэтыя самыя барты, здаецца, адзіны станоўчы бок цяперашніх мод, да чаго ж жудасна ўсё астатняе!.. Я часам праз акенца люблюся на праходзіўшых модніц: ногі спавіты, ідуць, дзякуючы трохвяршковым абцасам, носам наперад, кончыкі туфляў на паўаршына абганяюць свайго ўладальніка; таллі пад пахамі, косы прывязныя, валасы прывязныя, чубкі прывязныя, я думаю, у некаторых нават вейкі і бровы таксама прывязныя. І людзі робяць гэта для прыгажосці. Пане, ды дзе ж у іх вочы?

Пакуль прыводзілі ў прыстойны выгляд мае туалеты, фізіяномія мая таксама паступова пачала прымаць, болей ці меней,

прыстойныя абрысы. Нажаль, тут справа ішла павольней, бо тут немагчыма было звярнуцца ні да якіх-небудзь кантрафальдаў і аблямовачак, а давялося аддаць усё часу. Са становішча “небяспечна хвора” я перайшла на становішча “якая папраўляецца” і павяла жыццё шчаслівага, выпешчанага сабакі: мяне кармілі, палі, лашчылі, песцілі, бавілі, не давалі ні пра што думаць, ні над чым стамляцца. Ні чытаць, ні пісаць не дазвалялася, але, каб я канчаткова не атупела, праз прыстойны прамежак часу, калі “цыкуль” мой прыняў амаль ранейшую круглявасць, сама матуля пачала чытаць мне ўслых. Як прыемна чытаць з ёй, дзяліцца ўражаннямі ад праслуханага! Яна дзіўна добра адчувае і разумее ўсё, так разумна, так тонка.

Я сказала, што мы з ёй былі ўдваіх, нібы на незаселенай выспе; гэта не зусім справядліва: па-першае, у самы разгар маёй хваробы сунуўся да нас аднойчы Коля Лівінскі, але, дазнаўшыся, што патрапіў у чумны барак, уцёк, трэба меркаваць, беззваротна, атрасаючы пыл з ног сваіх. Зрэшты, гэты візіт лічыць няма чаго, але быў іншы чалавек, які ва ўвесь час маёй хваробы штодня забягаў даведацца пра маё здароўе; чалавекам гэтым была Вера. Дарма ўгаворвала, маліла яе матуля не заходзіць, даказваючы, што хвароба мая страшна заразная.

- Я не баюся, - спакойна і цвёрда, звычайна, пярэчыла Вера, - шкарлятына ўжо была у мяне, і, наогул, мяне неяк ніякія заразныя хваробы не чапаюць, відавочна, я да іх не ўспрымальная. Дазвольце мне, калі ласка, заходзіць, я вас турбаваць не буду, мне толькі б даведацца, пачуць пару слоў, інакш я страшна буду трывожыцца.

Матуля прапанавала, што яна кожны дзень будзе паведамляць Веры паштоўкамі, але тая настойвала:

- Дзякую вам, гэта даставіць вам лішнія клопаты, а вы і так ператомлены, мяне ж яно не задаволіць, а тут, на месцы, два-тры жывыя словы, і як быццам лягчэй. Вы не ведаеце, як я люблю Мусю.

І яна настаяла на сваім: кожны дзень, вяртаючыся з гімназіі, заходзіла яна праз кухню, каб не турбаваць званком у пярэднім пакоі, і атрымлівала весткі асабіста ад матулі, якая, аднак, з засцярогі размаўляла з ёй з суседняга пакоя. Часам жа, калі весткі былі вельмі дрэнныя ці чакаўся прыезд доктара, Вера забягала яшчэ і раніцай, па дарозе ў класы, даведацца, як прайшла ноч. Толькі калі, нарэшце,

з катэгорыі неадушаўлёных прадметаў, ступіўшы на наступную прыступку свайго адраджэння, я перайшла да жыцця расліннага, калі мяне ўжо разы тры-чатыры грунтоўна вымылі, тады толькі ўда-лося Веры пераканаць матулю пусціць яе да мяне.

- Муся, мая маленькая, як я радая зноў бачыць цябе! Я так па табе зсумавалася! Ведаеш, нават у класе як быццам пуста без цябе, нібы... цёмна стала, праўда... У мяне, прынамсі, такое адчуванне. Ты такая светлая, жыццярадасная, твае вочы заўсёды іскрацца такім шчасцем, такой шчырасцю, што глядзець на цябе ўцешна.

Яна ласкава абдымала мяне, у голасе гучалі такія цёплыя, мілыя ноткі. Які у яе шчыры меладычны голас!

Зараз мы бачыліся ўвесь час: хоць на дваццаць-трыццаць хвілін, але штодня забягала яна на зваротным шляху з гімназіі. Матуля ад яе ў поўным захапленні, Вера ад мамусі таксама.

- Якая цудоўная твая мама, - казала Вера неяк раз. - Якое гэта для цябе велічэзнае, велічэзнае шчасце. Я, наогул, чалавек не зайздросны, толькі дзвюм рэчам на свеце зайздросчу я: шчасцю мець сябра-маці, любячую, клапаціліваю, і вялікай выгодзе валодаць здароўем. Мне так патрэбныя, так неабходны гэтыя два самыя вялікія дарункі, і іх вось у мяне і няма.

Бедная Вера! Якой скрухі былі поўныя гэтыя словы! Ёй, такой слабенькай, такой далікатнай, уражлівай і чулай, ёй больш, чым каму-небудзь, патрэбна клапацілівая, пяшчотная, ласкавая рука. Мне так хочацца спытаць, даведацца ўсё пра яе жыццё, горкае жыццё, - о, так, пэўна! - для гэтага досыць зазірнуць у яе цудоўныя, глыбокія вочы, у якіх заўсёды-заўсёды, нават калі яна ўсміхаецца, хаваецца ціхі, але неадступны сум. Але я саромеюся распытваць, я толькі моцна-моцна сціскаю яе доўгую, худзенькую руку і прыціскаюся шчакой да яе пляча. Зусім у яе няма маці ці, быць можа, такая, з якой ёй цяжка жывецца?... Яна, быццам падслухаўшы, адказала на маё ўяўнае пытанне.

- Мая маці даўно памерла, калі мне было ўсяго адзінаццаць гадоў.

- А бацька ў цябе ёсць? - пытаю я.

- Бацька... Так, у мяне ёсць бацька.

Яна спыняецца, мабыць, не жадаючы шмат расказваць пра сябе.

У адсутнасці Веры мы з матуляй шмат гаворым пра яе.

- Цудоўная дзяўчына, такая ясная, ураўнаважаная, свядомая, гэта проста дзіўна ў такой юнай, сямнаццацігадовай, істоце. У ёй гэтулькі вытрымкі, гэтулькі годнасці. Так, відаць, нялёгка далосся, ды і зараз яшчэ даецца ёй жыццё. Патрэба вялікая відна ва ўсім. Так бы хацелася дапамагчы ёй, прыапануць, падкарміць, трошкі падгаіць яе, бедненькую, але з такімі высакародна-ганарлівымі натурамі гэта не так проста робіцца, страшна закрануць яе хваравітачулае самалюбства. Я ўжо даўно абдумваю, як прыступіць да гэтага далікатнага пытання. Ты запрашай яе часцей, хай прыходзіць да цябе на цэлы дзень, каб можна было хоць у тыя дні пакарміць яе добранька.

Матуля сама робіць спробы.

- Верачка, куды ж вы? Пасядзіце яшчэ з Мусяй, яна так рада я вам, так вас любіць.

- Дзякую, я б з задавальненнем, але на заўтра гэтулькі ўрокаў.

- Ну, калі ўвесь вечар не можаце, так хоць паабедайце з намі, бо ўсё адно, ці тут, ці дома, час на абед давядзецца выдаткаваць, дык ужо лепш ахвяруйце яго нам, можа, з радасці Муся лепш есці будзе, а то зусім у яе апетыту няма.

- Веруся, мілая, калі ласка, - умешваюся я.

- Праўда, ніяк не магу: мяне бацька чакае, ён жа там адзін, я ў яго за гаспадыню, трэба ўсё прыгатаваць. Вельмі вам удзячная.

Калі ж, нарэшце, у кватэры у нас была праведзена генеральная дэзінфекцыя, усе тэрміны і звыштэрміны заразы прамінулі і пачалі зноў паказвацца сваякі і знаёмыя, Вера сказала мне:

- Муся, ты на мяне, мілая, не сярдуй, але зараз ты не адна, і я больш прыходзіць не буду.

- Але чаму ж, Верачка, мілая, чаму? Мне так добра, так утульна з табой, мне цябе ніхто, ніхто не заменіць, - запратэставала я.

- Не, мілая, я такая неадпаведная ў вашай хаце, у вас заўсёды смех, дастатак, весялосць, праўда, я адным выглядам сваім на ўсіх нуду буду наводзіць. Дзе хвароба, гора ў хаце, так, там я на месцы. Ты ведаеш, і цябе, і тваю маму я ўсёй душой люблю, з вамі я зжылася, здраднілася, але ўсе і ўсё астатняе будзе сцясняць мяне. Я такая маркотная, пахмурная. Ведаеш, я не памятаю, зусім не памятаю сябе ў жыцці, каб я рагатала... Зрэшты, даўно-даўно, яшчэ пры жыцці мамы, але мне здаецца, што гэтага ніколі і не было, дакладней,

я не магу сабе ўявіць, як гэта магло быць.

Сапраўды, ніколі я не бачыла Веры, якая смяецца, ніколі; толькі зрэдку незвычайна прыемная, сціпая, але і то быццам затуманеная ўсмішка з'яўляецца на яе прыгожых, тонкіх вуснах. Бедная, бедная мая Верачка! Што баліць у яе ў душы? Што ж так моцна-моцна прыціснула яе?

Амаль да самага Вялікдня прагультайнічала я, матуля ўсё баялася, каб я не ператамілася, але там ужо давялося ўзяцца за кнігі і нагнаць прапушчанае. Зрэшты, гэта было зусім не так страшна. На шчасце, я ўсё-такі даволі дасціпна распарадзілася са сваёй хваробай і захварэла тады, калі ўжо курс быў скончаны амаль па ўсіх прадметах; давялося падагнаць толькі рускую літаратуру ў чым дапамагла мне добрая Вера, ды некалькі тэарэмак па геаметрыі, сапраўднае глупства, з якім я лёгка сама справілася.

На Фаміным тыдні адбылося маё з'яўленне ў гімназіі. Охі, ахі, захапленні, абдымкі. Жудасна добра!

- Муся, душка, хараство маё! - нясецца магутны голас Шуркі, пасля чаго мяне грунтоўна прымаюць яе абдымкі.

- Пане, як ты вырасла!

- Як папрыгажэла! - нясецца з розных канцоў.

- Якая ты тонюсенькая! Здаецца, страшна зламаць цябе, - ізноў усклікае Цішалава і, відавочна, жадаючы праверыць маю трываласць, яшчэ раз сціскае мяне ў сваіх абдымках. Нічога, дзякуй богу, цэлая і цэлая.

- Якая ж ты сапраўды харошанькая! - любоўна гледзячы на мяне, кажа Вера.

Хіба я, сапраўды, такая харошанькая? Вось усе мне гэта кажуць. Так, вядома, нічога: белая, ружовая, вочы вялікія; але я не люблю такіх твараў, як мой, - задаволеных, зіхатлівых, яркіх такіх; я люблю далікатныя абрысы, мяккія фарбы, твары ўдумлівыя, натхнёныя, мастацкія, тонкія; мой ідэал твар Веры: колькі думкі, смутку! Сапраўды твар святой. Так, яна гэта і ёсць насамрэч.

Клеапатра Міхайлаўна кранае мяне сваёй сардэчнасцю, яна так клапаціліва распытвае мяне і нават цалуе. Андрэй Карлавіч ветла ківае сваім гарбузікам.

- Ну, ну, гэта добра, што вы якраз своечасова акрыялі: мы паспеем вас папытаць і выставіць вам гадавую адзнаку. Можаце адказваць на гэтым тыдні? Ды можаце, вядома, можаце, я ўпэўнены.

Ну, а з чаго ж вы пачаць жадаеце? Чаго менш за ўсё баіцеся? Хочаце з нямецкай? Вось і выдатна.

На наступны дзень я адказваю нямецкую, якую ведаю, пасапраўднаму, назубок. Граматыку, што прайшлі без мяне (а падручніка ў нас няма), праглядаю па запісках, якія ацалелі ў Наташы Скіпетравай.

- Вось мы цяпер паглядзім, хто ў класе лепш за ўсіх ведае нямецкую граматыку і літаратуру, - заяўляе Андрэй Карлавіч. - Я буду задаваць пытанні Fraulein Starobelsky, і хто хутчэй за яе знойдзе адказ, хай паднімае руку.

Увесь клас у напружанай увазе, гэта свайго роду конкурс. Мяне бярэ страшны запал: нікому, нікому не даць адказаць раней за сябе. Адно пытанне, другое, трэцяе. Я даю адказ раней, чым Андрэй Карлавіч дамаўляе фразу, і зараз жа прыводжу ў пацвярджэнне прыклад. Пытанні сыплюцца безупынна, але ў адказах няма ні секунды затрымкі. Ніводная рука не паспявае падняцца, як адказ мной дадзены. Андрэй Карлавіч ззяе; у мяне ад хвалявання заледзянелі рукі, разгарэліся шчокі.

- Na, das heisst wissen! (Гэта завецца ведаць!) - усклікае ён.
- Gut, sehr gut, perfekt! (Добра, вельмі добра, выдатна!) - і яго тоўсценькі, кароценькі карасік робіць зусім неўласцівую яму справу: у маёй гадавой графе красуецца нізенькае, чорнае, шчыльнае дванаццаць.

Танька Грачова не вытрымлівае.

- Дзіва што, у яе ёсць такія выдатныя нататкі, - пратэстуе яна.

Але Андрэй Карлавіч перабівае яе.

- У яе ёсць... вось тут і вельмі шмат, - ударае ён карантышкай-рукой па сваім вялікім выпуклым ілбе.

Зараз я стала знакамітасю, на мяне паказваюць пальцамі.

- Бачыш, у гэтай вучаніцы дванаццаць у Андрэя Карлавіча.

- Ну-у?! - здзіўлена цягнецца ў адказ, і цікаўныя вочы ўпіваюцца ў маю фізіяномію, якая зрабілася гістарычнай.

Так, гэты выпадак, яшчэ не запісаны ў гімназічным летапісе. Радая я страшна.

Па ўсіх астатніх прадметах таксама дванаццатак нахапала; дзякуючы нямецкай цераз Зярнову пераскочыла: у мяне круглае дванаццаць, а у яе адзінаццаць за нямецкую. Я перапоўнена павагі

да самой сабе, і мой нос выяўляе відавочнае імкненне да вышынь нябесных свяцілаў, душа ж мая гатовая распалаваць кругленькую босенькую галоўку дарагога Андрэя Карлавіча.

Амаль зараз жа ўслед за гэтым пачаліся іспыты, перш пісьмовыя, потым і вусновыя па ўсіх прадметах. Цудоўны час! Трывожна-радасны, вечна прыпадняты настрой, увесь час чакаеш чагосьці, і ўсё вакол таксама чакаюць і чамусьці цешацца.

Бедная Вера, але як жудасна адбіваюцца на ёй іспыты: твар у яе зрабіўся празрыста-бледны, ні крывінкі, вочы сталі яшчэ большыя і такія імглістыя, пад імі ляглі шырокія чорныя цені. Зараз у яе твар хрысціянскай пакутніцы, спакутаваны і сумны. Напралёт праседжвала яна ўсе ночы, праўда, затое на іспыце ніжэй дванаццаці ў яе адзнакі няма, але, Божа, якім дарагім коштам купляе яна гэта! Чаму не магу я аддаць ёй часцінку свайго нязломнага здароўя, трошкі і памяці сваёй, каб ёй, бедненькай, не праседжваць гэтулькі цяжкіх гадзін? Вось я якую хваробу прайшла і нічога, ані ў знак, а яна вось, яна, няшчасная!

Да нас з ёй у гімназіі ўсе надзвычай міла ставяцца. Клеапатра Міхайлаўна страшна пра нас клапаціцца, а Андрэй Карлавіч на кожным іспыце зараз жа кажа выкладчыку:

- Мы першым чынам выклічам спадарычню Смірнову і спадарычню Старабельскую, яны такія слабенькія.

- Ашто, хіба спадарыня Старабельская яшчэ не зусім акрыяла?
- напаўголас асвятдмляецца ў яго з гэтай нагоды Святоў, спыняючы свой погляд на маёй непрыстойна ружовай для "слабенькай" фізіяноміі.

- Дык, ці бачыце, яна перанесла такую сур'ёзную хваробу, і потым яна такая ўражлівая, нярвовая, хай лепш хутчэй ідзе дахаты і адпачывае.

- Вядома, калі ласка, - згаджаецца той.

І вось жа на кожным іспыце ў першую галаву выступаем мы абедзве. Мне нават сорамна трошкі. Танька не можа не пасыкаць па такім, па яе меркаванні, зручным выпадку. Бо прапануй ёй ісці адказваць у першую галаву, ні за што не пагодзіцца, ні яна, ды ніхто, наогул, усё гэтага страшна баяцца: спачатку значна больш пытаюць, яшчэ экзаменатарам не надакучыла, яны не аб'еліся яшчэ вучнёўскіх адказаў і таму, звычайна, па костачках усю перабяруць, але вядома - у чужой руцэ калач вялікі.

- Ужо пайшлі ў ход нашы свяцілы, - яхідна шыпіць Грачова.
- Бедная хворанькая! Падумаеш! Яшчэ Смірнова хоць падобная на хворую, а тая вось, тая, як кумач, чырвоная, здаравеханькая, а таксама на становішчы слабенькай. Дакладна, яшчэ і ўвесь будучы год памятаць будуць, што яна калісьці заняджала, і на гэтай падставе разнастайныя палёгкі даваць; так няхітра добра вучыцца! - абураецца гэта чароўная асоба.

Як толькі нас адэкзамэнуюць, зараз жа Андрэй Карлавіч дахаты гоніць. А тут-то самае цікавае, пасядзець бы ды паслухаць. Ніні!

- Марш хуценька дахаты! - камандуе ён.

- Ідзіце, ідзіце жыва адпачываць! - ледзь не ў спіну выстаўляе "Клёпка".

- Я б раіў тым, якія адэкзамэнаваліся ісці адпачываць, - не называючы імёнаў, рэкамендуе Зміцер Мікалаевіч.

Пане, і ён! Якія ж яны ўсе мілыя! Нас жа так шмат, а усё-такі у іх хапае ўвагі і клапацілівасці для кожнай.

На перадапошнім іспыце бедная Верачка не вытрымала, з ёй здарылася глыбокая непрытомнасць. На мяне гэта зрабіла жудасна цяжкае ўражанне. Перанпружылася яна бедная, сілы адмаўляюцца служыць. Мы шмат гутарылі з матуляй з гэтай нагоды і вырашылі паспрабаваць пераканаць Смірнову правесці з намі лета.

- Верачка, мілая, у мяне да цябе вялікая просьба, калі ты любіш мяне, то не адмовіш. Абяцай, што выканаеш.

- Калі магу, то з радасцю ўсё для цябе зраблю, мая маленькая, але, не ведаючы, усё ж абяцаць не магу. Што ж такое?

- Вярусенька, і я, і мама, і тата таксама прасіў перадаць, мы ўсё просім, каб ты з намі на дачу паехала. Я так буду рада. Для мяне тваё таварыства такое шчасце; размаўляць, чытаць з табой! Мы шмат будзем чытаць і потым дзяліцца думкамі, уражаннямі, разважаць. Каля цябе і я стану лепшай, разумнейшай, больш развітай, ты так, так патрэбна мне! Мілая, калі ласка! - гарача абдымала я яе.

- Ты ведаеш, Муся, што я моцна, усёй душой люблю цябе, люблю і маму тваю, з вамі дзвюма дзе-небудзь у ціхім кутку, дзе няма ні вашых родных, ні вашых знаёмых, я б з задавальненнем правяла некалькі месяцаў, адпачыла б і целам, і душой, гэта несумнеўна, але ж вы едзеце не ў ціхі куток, а ў вясёлае прыгараднае

дачнае месца, куды да вас будуць прыежджаць усе, чальцы вашага сталага гуртка. Я ўжо казала: занадта я непрыдатная, маркотная, не свецкая. Але тут не ў адным гэтым справа; мая прыхільнасць да цябе настолькі моцная, што я, можа быць, усведамляючы ўсё толькі што выказанае, усё ж змаладушнічала б, не высталяла і спакусілася б тваім запрашэннем: ёсць яшчэ іншая важная прычына. На вакацыі я атрымала месца, цудоўнае месца, пра якое і марыць не адважвалася: 50 рублёў у месяц, што за лета складзе 150 рублёў. Гэта вялікія грошы! Пра тым жа жыць у маёнтку, у самай сапраўднай вёсцы, з сенажацямі, возерам, лесам, чыстым хваёвым паветрам. Колькі гадоў ужо цягне мяне ў сапраўдную, жывую прыроду, пра якую я так мару. Я ж ведаю яе толькі па кнігах ды па запыленых гарадскіх садах, з іх шэрай, сумнай расліннасцю. Мне здаецца, калі я глыбока ўздыхну чыстым паветрам палёў, у мяне там у грудзях усё загоіцца, змоўкне і гэты вечны ныючы боль у баку, перастане ўвесь час пярыць у горле, абновіцца, перародзіцца ўсё ўсярэдзіне. Ubачыш, я папраўлюся. Там добры стол, малако, яйкі, - усё тое, што мне ўвесь час прапісваюць. Праўда, давядзецца займацца: у гэтых абшарнікаў пяць чалавек дзяцей, і ўсіх вучыць трэба, але ж нельга дарма хлеб есці; падумай, бо 50 рублёў! Колькі ў сілах я зарабіць узімку? Восем, самае большае дванаццаць рублёў у месяц, а тут цэлых 50.

- Верачка, але ж ты зусім не адпачнеш, пяць чалавек, гэта жудасна!.. Табе неабходны поўны супакой, ты такая слабая, такая перастомленая, - ледзь не са слязьмі пратэстую я.

- Што ж рабіць, усяго знайсці немагчыма, я павінна зарабляць, каб вучыцца далей, пайсці на курсы.

- Ты на курсы збіраешся?

- Вядома. На медыцынскія, гэта мая найзапаветнейшая мара. Ах, Муся, які гэта светлы, вабны шлях. Колькі на ім можна прынесці карысці, палегчыць, суцешыць! Колькіх няшчасных падтрымаць! Падумай, жах маці, у якой памірае дзіця, і яна не мае сродкаў выратаваць яго. Ці маці хворае, без медыцынскай дапамогі, памірае сярод галечы і пакідае на волю лёсу дзіця. Пане, якое жудаснае жыццё гэтых сірот-дзяцей! Што перапакутуе іх беднае сэрца! У самы глухі куток, у самы цёмны склеп, у самыя разбураныя халупы - вось куды павінен ісці лекар, - у багатых кватэрах іх даволі! Туды ўнясе ён радасць і надзею, а якое велічэзнае шчасце вынясе ён адтуль у сваім сэрцы.

Натхненнем гарэлі глыбокія вочы Веры. На яе тонкіх шчоках разлілася далікатная, ружовая фарба. Мне плакаць хацелася, хацелася стаць перад ёй на калені, яна здавалася мне нейкай святой. Цудоўная, дзівосная дзяўчына! Вось як жывуць людзі, як дорага здабываецца кожны кавалак хлеба, магчымасць вучыцца. Колькі працы, колькі ахвяр, стратаў, фізічнага болю, пакут, стомы, каб вучыцца самой і, дзякуючы гэтаму, быць потым у сілах стаць на дапамогу іншым. Якая самаадданасць! Божа мой, якія я, і Люба, і Шура, усе мы наогул, маленькія, дурненькія, шэранькія; у нас усё ёсць, мы ні пра што не павінны клапаціцца, мы спакойна можам займацца, але нават не заўсёды робім гэта, а калі атрымліваем высокія адзнакі, лічымся добрымі вучаніцамі, уяўляем, што здзяйсняем немаведама якое вялікае нешта.

Некалькі секунд я нічога не магу казаць, так поўна-поўна ў мяне на душы, я толькі гляджу на Веру і несвядома, дужа прыціскаю да вуснаў яе руку.

- Муся, што ты? Бог з табой! Што ты робіш? - кажа яшчэ больш расчырванелая Вера.

- Якая ты добрая, вялікая. Як усё у цябе прадуманае, прачулае. Якая я нікчэмная і гадкая каля цябе, - з гаркатой кажу я.

- Няпраўда, няпраўда! - гарача пратэстуе Вера - Не кажы, што ты нікчэмная, гэта такая няпраўда. Я не таму больш задумвалася, што разумней ці глыбей за цябе, а таму, што жыццё мае інакш склалася: у мяне ніколі не было сучаснасці, занадта яна была цёмная, вось я і жыла, зазіраючы наперад, спадзяючыся на будучыню; ды я ж на цэлыя два гады старэйшая за цябе. Тваё ж жыццё было яснае, спакойнае, шчаслівае, ты думала, верагодна, што, болей ці меней, ва ўсіх яно, прыблізна, такое ж. Так, вядома, ты чытала шмат, шмат чытала, але чытаць - не перажываць, гэта так неадменна ў сэрца не ўразаецца. Ты яшчэ зусім ясная, у цябе няма ў душы ні найменшай каламуты, ні найменшага асадку, і дай табе Бог доўга-доўга заставацца такой.

Матуля да глыбіні душы была расчулена, калі я перадала ёй усю нашу гутарку.

- Што за цудоўная дзяўчына! - выклікнула яна. - З якім бы задавальненнем я прапанавала ёй гэтыя няшчасныя грошы, з-за якіх, баюся, яна ўшчэнт падарве сваё слабенькае здароўе. Але ж не возьме, ні за што не возьме, і казаць няма чаго.

Я зрабіла яшчэ спробу ўгаварыць Веру, але яна аказалася дарэмнай.

- Пішы ж мне, глядзі, пішы, - упрошваю я. - І потым, Вярuschenka, мілая, напішы мне што-небудзь у альбом. Ты ведаеш, я рэдка каму даю, усе дурасці пішуць, але ты іншая справа, калі ласка.

Яна напісала мне ўрывац са свайго ўлюбёнца Надсона:

*Ты дзіцё; жыццё яшчэ не паспела
Ў гэтым некранутым сэрцы стаптаць
Смагу сціплай, сумленнай надзеі
І святую патрэбу кахаць.*

*Справы шмат, не складвай жа рукі,
Гэта справа так нас заклікае,
Колькі пякучых бяdot і пакутаў,
Колькі слёз палягчэння чакае.*

Горача-горача абняўшыся і абцяючы пісаць адна адной расталіся мы з ёй.

Паслязаўтра на дачу, але - нажалі! - без маёй мілай Верачкі.

ЗМЕСТ

Частка I	3
Частка II	9
Частка III	16
Частка IV	19
Частка V	23
Частка VI	31
Частка VII	37
Частка VIII	42
Частка IX	46
Частка X	50
Частка XI	54
Частка XII.....	60
Частка XIII.....	66
Частка XIV	76
Частка XV	88
Частка XVI.....	93
Частка XVII	99
Частка XVIII	108

В.С. Навіцкая. Бесклапотныя гады. - Ліда: ЭР “Пружмень”, 2026
- 120 с.: Фармат А-5. Папера офісная. Друк кампутарны. Шрыфт
“Times”. Наклад абмежаваны.

